

T.C.

**İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**GÖÇ ETMİŞ SURİYELİ ÇOCUKLARDA TRAVMA SONRASI
STRES EĞİLİMİNİN İNCELENMESİ: İZMİR ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayfer AŞKIN SARI

**Psikoloji Anabilim Dalı
Psikoloji Programı**

EYLÜL, 2022

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

GÖÇ ETMİŞ SURİYELİ ÇOCUKLARDA TRAVMA SONRASI
STRES EĞİLİMİNİN İNCELENMESİ: İZMİR ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayfer AŞKIN SARI
(Y2012.270019)

Psikoloji Anabilim Dalı
Psikoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali ESGİN

EYLÜL, 2022

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ‘‘ Göç Etmiş Suriyeli Çocuklarda Travma Sonrası Stres Eğiliminin İncelenmesi: İzmir Örneği ‘‘ adlı çalışmamın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım çalışmaların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (22/07/2022)

Ayfer AŞKIN SARI

ÖNSÖZ

Bu tezin uygulama ve araştırma aşamasında akademik yardımlarını esirgemeyen ve yapmış olduğu yönlendirmelerle yanımda olan tez danışmanım Prof. Dr. Ali Esgin'e teşekkür ederim. Çalışma sürecinde yapmış olduğu yönlendirmelerle tezime katkı sağlayan Doç. Dr. Yusuf Arslan'a teşekkür ederim. Uzun bir akademik uğraş sonucu üretmiş olduğum bu çalışmanın ortaya çıkışında bana yardım eden, destek veren ve bir o kadar yanımda olan eşim Mem'e, Aysel'e, Güzide'ye, Sibel'e, Ayşegül'e teşekkür ederim.

Eylül, 2022

Ayfer AŞKIN SARI

GÖÇ ETMİŞ SURİYELİ ÇOCUKLARDA TRAVMA SONRASI STRES EĞİLİMİNİN İNCELENMESİ: İZMİR ÖRNEĞİ

ÖZET

Mültecilik ve göç konusunda bir geçiş bölgesi olan ve son yıllarda göç aldığı kadar dünyada en yüksek oranda göç veren ülkelerin başında gelen Türkiye, göç açısından oldukça kritik nitelikte bir ülkedir. Hem hâlihazırda bu durumun yarattığı sorunların anlaşılması hem de gelecekte ortaya çıkaracağı sonuçlar açısından değerlendirilmesi gereken bir olgu olan göçe bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik yaşantıların anlaşılması önem arz etmektedir. Bu araştırma göç etmiş çocukların göç öncesinde ve sonraki süreçte yaşadıkları psikolojik problemlerden Travma Sonrası Stres Bozukluğu eğilimini incelemeye odaklanmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde göç olgusuna ilişkin temel kavramlardan mültecilik, sığınmacılık, zorunlu göç kavramları arasındaki ayrımlar üzerinde durularak tarihsel arka planlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde göç olgusu iki boyutlu bir yaklaşımla ele alınmış, bu sosyolojik olgu hem göç eden bireyde ortaya çıkardığı etkiler bağlamında değerlendirilmiş hem de göçmen bireylere ilişkin algılama biçimin psikolojik niteliği ele alınarak, öteki ve yabancı kavramları, göç olgusuyla ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde göçün psiko-sosyal boyutları üzerinde durularak çocuklar açısından ortaya çıkardığı psikolojik etkiler bakımından yapılan çalışmalara dair alan araştırması yapılmıştır. Son bölümde ise TSSB'nin göç etmiş çocuklardaki düzeyi üzerine nicel bir araştırma yapılmıştır.

Araştırma İzmir ilinde ikamet eden ve hâlihazırda eğitim gören, 10-15 yaş aralığında yer alan, göç ve savaş yaşantıları olan 129 çocuğun TSSB düzeylerinin çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmesi amacı ile ilişkisel tarama modeline uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında betimsel istatistikler için ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerlerinden yararlanılmıştır. Gruplar arası ortalama farklarının değerlendirilmesinde ise bağımsız örneklem için t-Testi ve Tek Yönlü ANOVA kullanılmıştır. Alt gruplarda 30'un altında kişi olduğu

durumlarda, fark istatistikleri için nonparametrik testlerden Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında toplanan veriler IBM Spss 25 paket programı ile test edilmiştir. Araştırmanın tümünde istatistiksel anlamlılık için. 05 düzeyi alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre çocuklar için TSSB sınıflandırılmıştır. Buna göre çocukların %42'sinde orta düzeyde TSSB öne çıkarken %27,9'unda ağır düzeyde TSSB olduğu sonucuna varılmıştır. Bulgular alan yazın doğrultusunda var olan veriler bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Öteki, Yabancı, Göç Etmiş Çocuklar, Travma Sonrası Stres Bozukluğu.

INVESTIGATION OF POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER IN SYRIAN REFUGEE MIGRANT CHILDREN: SAMPLE IN İZMİR

ABSTRACT

Turkey, a transition country for refugees and migrants, is one of the countries with the world's largest number of refugees by receiving refugees in recent years and it plays a crucial and critical role in terms of migration. It is very important to understand the psychological experiences caused by migration, a phenomenon that should be evaluated both in terms of understanding the problems caused by this situation and its consequences in the future. In addition, the research to be conducted in order to reveal the socio-economic effects of migration is critical in terms of migration experiences. This research study focuses on psychological effects on refugee migrant children in Turkey and on post-traumatic stress disorder, one of the psychological disorders experienced by refugee migrant children before and after migration.

The first part of the research focuses on the difference between a refugee, asylum seeker, immigrant, and migrant and their historical backgrounds. The second part of the research analyzes the phenomenon of migration that should be emphasized since it is a two-dimensional phenomenon and this social phenomenon should be analyzed from the perspective of the refugee migrants and focuses on the psychology of immigrants by discussing the concepts of others and foreigners. In the third part of the research, a field research was conducted in order to understand the psycho-social dimensions of migration and its psychological effects on children. In the final part, a quantitative research on post-traumatic stress disorder in refugee migrant children is conducted.

The research was carried out in accordance with the relational screening model in order to determine various changes in 129 students (age 10-15) experienced the Post-traumatic stress disorder (PTSD) in İzmir province due to migration. As part of this research, mean, standard deviation, kurtosis and skewness values were used

descriptive statistics. In order to determine the mean differences among groups, the Independent Samples t-Test and One-Way ANOVA were used. When there are less than 30 people in the subgroups, Nonparametric Mann-Whitney U test and Kruskal Wallis H test were used to determine difference in statistics. The data collected as part of the research were tested by using the IBM SPSS Statistics V25. A level of .05 was taken for statistical significance in the entire research. According to the results of the analysis, PTSD was classified for children. Accordingly, it was concluded that while 42% of the children had moderate PTSD, 27.9% had severe PTSD. Findings were discussed in the context of existing data.

Keywords: Migration, Other, Stranger, Migrant Refugee Children, Post Traumatic Stress Disorder.

İÇİNDEKİLER

ONAY FORMU	Error! Bookmark not defined.
ONUR SÖZÜ	iii
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xv
I. GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Amacı	4
B. Araştırmanın Önemi	5
C. Sayıtlar	5
D. Araştırmanın Sınırlılıklar	6
II. MÜLTECİLİK, SIĞINMACILIK, ZORUNLU GÖÇ KAVRAMLARI	7
A. ZORUNLU GÖÇ.....	7
B. MÜLTECİLİK.....	8
C. SIĞINMACILIK.....	8
III. GÖÇ VE ÖTEKİ	11
A. BAUMAN	11
B. SİMMEL	30
C. HABERMAS	37
D. RİCHARD SENNET	45
E. ÖTEKİ İLE İLİŞKİ	53
IV. GÖÇÜN PSİKOSOSYAL BOYUTU VE ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	63
A. Göçün Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri	63
B. Göçün Çocuklarda Ortaya Çıkardığı Psikolojik Etkiler	70

V. TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU	75
A. Tarihçe ve Tanım	75
B. Tanı Kriterleri.....	76
C. Ayırıcı Tanı	78
1. Akut Stres Bozukluğu.....	78
2. Depresif Bozukluk.....	78
3. Yaygın Anksiyete Bozukluğu	78
4. Panik Bozukluk	79
5. Obsesif- Kompulsif Bozukluk.....	79
D. Göç Etmiş, Mülteci Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu	79
VI. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	83
A. Araştırma Modeli	83
B. Evren ve Örneklem.....	83
C. Çalışma Grubu	83
D. Veri Toplama Araçları.....	85
1. Sosyo Demografik Bilgi Formu	85
2. Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği	85
E. Verilerin Analizi.....	86
VII. BULGULAR	87
VIII. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	97
A. TARTIŞMA	97
B. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	102
IX. KAYNAKÇA.....	109
EKLER	127
ÖZGEÇMİŞ.....	133

KISALTMALAR LİSTESİ

IOM: Uluslararası Göç Örgütü

TSSB: Travma Sonrası Stres Bozukluğu

UNHRC: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1. Demografik Özellikler	84
Çizelge 2. Demografik Değişkenlere Göre Dağılım.....	87
Çizelge 3. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Düzeylerine Yönelik Dağılım	89
Çizelge 4. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler	89
Çizelge 5. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Cinsiyete Göre Farklılaşması t-Testi Sonuçları.....	90
Çizelge 6. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Yaşa Göre Farklılaşması t-Testi Sonuçları.....	90
Çizelge 7. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Çatışmalarda Kaybettikleri Kişi İle Yakınlık Derecelerine Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları	91
Çizelge 8. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Çatışma Sırasında Evlerinin Hasar Görme Durumuna Göre Farklılaşması t-Testi Sonuçları.....	91
Çizelge 9. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Kardeş Sayılarına Göre Farklılaşması ANOVA Sonuçları	92
Çizelge 10. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Doğum Sıralarına Göre Farklılaşması ANOVA Sonuçları	92
Çizelge 11. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Babalarının Yaşlarına Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	93
Çizelge 12. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Babalarının Eğitim Düzeylerine Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	93

Çizelge 13. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Annelerinin Yaşlarına Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları	94
Çizelge 14. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Anne Eğitim Düzeylerine Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları	94

I. GİRİŞ

Günümüzde savaş, işsizlik, kaynakların dağılımındaki adaletsizlik, ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, insanların doğdukları topraklardan ayrılarak yeni yerleşim yerlerine yönelmelerine neden olmaktadır. Dünya nüfusunun azımsanamayacak ölçüde büyük bir kısmı toplumsal aidiyet hissettikleri yerlerden ayrılarak zorunlu göçe maruz kalmaktadırlar ve bu durumun yakın gelecekte değişeceğini söylemek oldukça zor görünmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir konu olan göç, yalnızca sosyolojik bir olgu değil, aynı zamanda insanlarda psikolojik anlamda olumsuz etkiler bırakan, psikolojik boyutlarıyla da incelenmesi gereken bir sorundur. Özellikle son yıllarda sınırımızda olan Suriye’de ve Afganistan’da yaşanan göç sürecinden Türkiye doğrudan etkilenen ülkeler arasındadır. Ortadoğu’da var olan savaşların yanında son dönemde Avrupa ülkesi olan Ukrayna’da yaşanan savaşın ortaya çıkardığı çeşitli sonuçlarla insanlık karşı karşıya kalmaktadır. Bütün ülkelerin az ya da çok bir biçimde etkilenmiş olduğu savaşlar nedeniyle dünyanın farklı bölgelerinde yaşamlarını sürdürmekte olan insanların yaşadıkları ülkeleri terk ederek zorunlu nedenlerle göç etmek durumunda kalmakta olduğu görülmektedir.

Mülteci statüsünde yaşadıkları yerlerde çeşitli sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik sorunlar yaşamakta olan bireyler, çoğunlukla yeterli sosyal ve psikolojik destekten mahrum kalmaktadır. Bununla birlikte mülteci statüsüne sahip olamayan göçmenler ise sığınmacı veya Türkiye’de olduğu gibi hukuki anlamda geçici koruma statüsüne sahip göçmenlerin yeni yerleşim yerlerinde yaşadıkları sorunların farklı düzeylere taşındığını görmekteyiz. Göç olgusu sosyolojik açıdan hem göç yaşayan bireyin göç etmek zorunda kaldığı olaylar veya savaşın yarattığı travmalara maruz kalmasının yanı sıra, sığındıkları ülkelerde ise genel olarak işsizlik, eğitim, sosyal uyum, kültürel farklılık, dil problemleri, ötekileştirilme gibi birçok sorunu içine alan bir kavramdır. Bütün bu süreçle baş etmeye çalışan mültecilerin maruz kaldığı olumsuzluklar psikolojik açıdan çeşitli sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Genel anlamda göç, sosyal, ekonomik, siyasi veya doğa olaylarına bağlı

olarak ortaya çıkan, bireyin ya da toplulukların fiziki olarak yer değiştirmeleri biçiminde tanımlanmaktadır. Farklı ülkelerdeki iş olanakları, güvenlik ve benzeri unsurlar göçün ortaya çıkmasına neden olan temel etkenler biçimine ifade edilmektedir (Şentürk ve Adıgüzel, 2020). Göç süreci sonunda mülteci, sığınmacı vb. statülerde kendi ülkelerinin dışına göç etmek ve yaşamak zorunda kalmak hem gittikleri ülkedeki yurttaşlar açısından hem de göç eden bireyler açısından çeşitli olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Göç yaşayan bireylerin psikolojik durumunun araştırılması açısından göç öncesi, göç sırası ve sonrasında yaşanan süreçlerin bireyde yarattığı etkinin psikolojik analizinin yapılmasının yanı sıra göçmenlere yönelik bakış açısının da bu psikolojik olgunun oluşum sürecine katkı sağladığı bir gerçektir. Dolayısıyla çalışmamızda Bauman 'ın özellikle modernizm eleştirisi üzerinden açıkladığı yabancı kavramının sosyolojik analizine yer verilecektir. Simmel'in yabancı kavramlarına dair analizleri ve yabancının bir ilişki biçimi olarak ortaya çıkan, ben ve öteki ayrımına dayandırdığı kavramsallaştırması üzerinde durulacaktır. Habermas ise ulus devletin ortaya çıkışı bağlamında değerlendirdiği ve eleştirel bir yaklaşımla göçmenlerin doğup büyüdüğü sınırların dışında kaçınılmaz olarak ötekileştirilmeye maruz kalacağını belirtmiştir. Araştırmanın bu aşamasında Sennet 'in 19.y.y. Londra ve Paris şehirlerinin yaşadığı demografik dönüşümü, kentleşme, kapitalizm ve göç olgusunun tarihsel analizi üzerinden, ötekinin oluşumuna ve göçmenlere ilişkin değerlendirmelerine yer verilmektedir. Son olarak öteki ile ilişki bölümünde farklı olanın sosyolojik açıdan ötekileştirilme sürecinde ortaya çıkan toplumsal ve sosyal psikoloji süreçlerinin analizine yönelik bir bölüme yer verilmiştir.

Zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan, terk etmek zorunda kaldıkları bölgelerde savaş travması ile karşı karşıya kalmakta olan, göç ettikleri bölgelerde ise çeşitli sosyo-ekonomik sorunları bir arada yaşarken uyum sürecinin getirdiği zorluklarla mücadele etmeye çalışan Suriyeli sığınmacılar, bütün olarak yaşanan bu travmatik sürecin etkisiyle psikolojik açıdan çeşitli problemlerin yaşanmasına daha açık hale gelmektedirler. Göç edilen bölgenin geldikleri yerden kültürel açıdan farklılaşma düzeyi, uyum sağlama ve adaptasyon sürecinin daha üst düzeyde olumsuzlukların yaşanmasını ortaya çıkaran bir unsur haline getirebilmektedir.

Özellikle dil farklılıkları, yeni dilin öğrenilmesinde yaşanan zorluklar travma sonrası stres bozukluğu, dissosiyatif bozukluk ve somatoform bozukluk gibi kronik psikiyatrik rahatsızlıkların da ortaya çıkma oranını arttırmaktadır (Ekşi, 2002). Adaptasyon sürecinin sağlıklı bir biçimde ilerleyebilesinin koşullarından biri ise var olan sorunun niteliğinin anlaşılabilmesidir. Bu nedenle mültecilerin yaşadıkları psikolojik sorunların anlaşılması oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Göçmenler üzerinde yapılmış çalışmalar özellikle anksiyete, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere çeşitli psikolojik sorunların sıklıkla karşılaşıldığını göstermektedir. Sosyal uyum sorunları, kültürel şok, kültürel değişimin özellikle baş etme mekanizmaları daha zayıf olan dezavantajlı kesimlerde ruh sağlığı üzerinde daha fazla olumsuz etkiler yaratmaktadır (Solgun ve Durat, 2017).

Göç etmiş, sığınmacı olarak bulundukları toplumda kendine bir yer edinebilmek ve o topluma entegre olabilme aşamasında kültürel engelleri aşmaya çalışırken yaşanan süreç özellikle de dezavantajlı gruplardan olan çocuklar ve kadınlar üzerinde incelenmesi gereken farklı boyutta etkiler yaratmaktadır. Göç savaştan kaçmak için gerçekleşmiş bir durum olmasa bile, göç olgusunun kendisi çocuklar açısından başlı başına oldukça zorlayıcı bir niteliğe sahiptir. Bu noktada araştırma, kendi kültürel kodlarından ve coğrafyalarından kopmuş olan göç etmiş çocukların bulundukları yeni coğrafyada yaşadıkları olumsuzluklar, yaşanan sürecin etkisiyle ortaya çıkan psikolojik tepkilerin niteliğini inceleyecektir.

Göç süreci içindeki çocukların, eğitim, barınma, sağlık gibi olanaklardan faydalanamaması üzerinde durulması gereken bir konumdur (Aydın, Şahin, Akay, 2017). Temel ihtiyaçlar yanında göç etmiş çocuklar sığınmacı olarak bulundukları toplumda var olmaya çalışırken bir yandan da toplumsal entegrasyonunun sağlanabilmesi için kültürel adaptasyon sürecinde özellikle çocuklar var olan durumla mücadele etme açısından farklı olumsuzluklarla mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar (Gülmez ve Öztürk 2018). Bu doğrultuda, kendi kültürel köklerinden ve coğrafyalarından kopmuş olan çocuk mültecilerin bulundukları yeni coğrafyada yaşadıkları olumsuzluklar, yaşanan kültürel farklılıkların etkisiyle ortaya çıkan psikolojik tepkilerin niteliğini ortaya koymak önem arz etmektedir.

Mültecilerin ve göçmenlerin ruh sağığını araştırmaya yönelik çalışmaların en fazla odaklandığı konular arasında Travma Sonrası Stres Bozukluğu yer almaktadır (Nickerson, Bryant, Silove, Steel, 2011). Mülteci çocukların ise adaptasyon sürecinde yaşadıkları psikolojik problemlerden Travma Sonrası Stres Bozukluğunun en sık karşılaşılan psikolojik tepkilerden birisi olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Travma sonrası stres bozukluğu DSM-5 tanı kriterlerine göre, yaşanan travmatik olaya ilişkin olarak bireyde istem dışı ve farklı biçimlerde ortaya çıkabilen anımsamalar, kaçınma tepkisi verme, bilişsel ve duygu durumu açısından olumsuz değişimler, aşırı uyarılma ve tepkisellikte olumsuz değişimler gibi farklı düzeyde tanı kriterleri ile kendini göstermektedir (DSM-5). Mültecilik ve göç konusunda belirgin bir geçiş bölgesi olan Türkiye özelinde dezavantajlı bir grup olan çocuk göçmenlerin yaşadıkları Travma sonrası stres bozukluğu eğiliminin incelenmesi güncelliğini hep korumakta olan göç olgusunun etkilerini anlamak açısından incelenmesi gereken bir konudur. Dolayısıyla bu çalışma göç etmiş Suriyeli çocukların ruhsal anlamda yaşadıkları olumsuzlukların düzeyini tespit edebilmek, maruz kaldıkları göç süreci ve sonrasının, savaşın yaratmış olduğu etkilerin anlaşılabilmesi ve bu konuda yapılabilecek destek çalışmalarına yardımcı olabilmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

A. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı zorunlu göçe maruz kalmış çocuk göçmenlerin gerek göç öncesinde yaşanan savaş travması gerekse göç sonrası yeni yerleşilen bölgede yaşan ötekileştirilme, dil problemleri, kültürel farklılık vb. olumsuzlukların ortaya çıkarabileceği psikolojik sorunlardan travma sonrası stres bozukluğu eğilimin incelenmesini konu edinmiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

- Zorunlu nedenlerle göç etmiş, Türkiye’de yaşayan bireylerde psikolojik etkilerin ortaya çıkması beklenmektedir.
- Zorunlu nedenlerle göç etmiş Suriyeli çocuklarda belirli düzeyde TSSB etkilerinin ortaya çıkmış olması beklenmektedir.

- Zorunlu nedenlerle göç etmiş Suriyeli Çocuklarda sosyo-demografik özelliklerin niteliğinden kaynaklanan nedenlere bağlı olarak TSSB etkilerinin düzeyi arasında fark olacağı beklenmektedir

B. Araştırmanın Önemi

Türkiye 'de yaşayan mültecilerin var olan sorunlarının açığa çıkarılmasına yönelik çeşitli bilimsel çalışmalara yapılmıştır ancak özellikle dezavantajlı gruplardan olan kadınlar ve çocuklar daha büyük bir risk grubunu temsil etmektedir. Konu ile ilgili çalışmalarda, özellikle kadınlar ve çocukların daha büyük bir risk grubunu temsil ettiği görülmüştür. Bu açıdan mevcut tezin çalışma grubunun çocuklar olması dezavantajlı gruplarla ilişkili literatüre katkı sağlayacaktır. Araştırma bu yönüyle göç sürecinin ve sonrasının çocuklar üzerinde yarattığı psikolojik etkilerden, travma sonrası stres bozukluğuna odaklanmaktadır.

Çalışmada, göçmelere yönelik ötekileştirici yaklaşımların kökenine yönelik sosyolojik bir araştırma yaparak göç olgusunun iki boyutlu yönüne vurgu yapılmıştır ve ötekilik kavramının göçün yarattığı sorunlarla ilişkisi irdelenmiştir. Dolayısıyla göç etmiş bireylerin kendi yaşantılarının yanı sıra göç ettikleri farklı bir toplumsal yapı içerisinde kendilerine yönelik bakış açısının, tutumların ötekilik ve yabancılık bağlamında ele alınması yaptığımız araştırmanın içeriği açısından üzerinde durulmuş olan bir konudur.

Aynı zamanda çalışmada, Türkiye'ye göç etmiş çocuk örneklem grubu üzerinden doğrudan savaş travmasına maruz kalmış olan ya da kalmamış olmasına rağmen ikincil travmaya maruz kalmış 10-15 yaş aralığındaki çocukların travma düzeyi incelenmiştir. Bu yönüyle göç süreci ve sonrası ile savaşın yaratmış olduğu etkilerin çocuklar açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklar ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan psikolojik etkilerin anlaşılabilmesi, bu konuda yapılabilecek destek çalışmalarına yardımcı olabilmesi araştırmanın bir diğer önemini oluşturmaktadır.

C. Sayıtlar

- Sosyo-demografik bilgi formundaki bilgilerin öğrenciler tarafından doğru ve samimi cevaplandırıldığı varsayılmıştır.

II. MÜLTECİLİK, SIĞINMACILIK, ZORUNLU GÖÇ KAVRAMLARI

Genel anlamda göç, sosyal, ekonomik, siyasi veya doğa olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan bireyin ya da toplulukların fiziki olarak yer değiştirmeleri biçiminde tanımlanmaktadır. Farklı ülkelerdeki iş olanakları, güvenlik ve benzeri unsurlar göçün ortaya çıkmasına neden olan temel etkenler biçiminde ifade edilmektedir (Şentürk ve Adıgüzel, 2020).

Göçmen kavramının alinyazında farklı tanımlamalarla ele alındığı görülmektedir. Ancak en genel anlamıyla bireyin yaşam koşullarını iyileştirme motivasyonu ile doğrudan bir zorlamaya maruz kalmaksızın kendi özgür iradesi doğrultusunda göç etme davranışını ifade etmek için kullanılmaktadır (IOM, 2021). Göçmen, mülteci, sığınmacı zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmakla birlikte temel farklılıklarla ve sonuçları açısından değerlendirildiğinde ortaya çıkardıkları hukuki statülerle oldukça farklı kavramlardır.

A. ZORUNLU GÖÇ

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar çeşitli nedenlerle ekonomik, siyasi vs. olanakları daha cazip olduğu bölgelere dünyanın dezavantajlı olan bölgelerinden göç hareketliliği yaşanmaktadır. Bu süreç bölgeler arasında var olan gelir, yaşam farklılıkları, eğitim ve fırsat eşitsizlikleri var olmaya devam ettikçe, savaşlar ve siyasi krizler son bulmadıkça sürekli olarak devam edecektir. Dönemsel olarak göçe neden olan sosyolojik veya siyasi nedenler farklılık göstermekle beraber bitmeyen bir süreç olacağını öngörmek gerekmektedir. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) 2022 yılı itibarıyla yayımladıkları rapora göre dünya üzerinde 281 milyon insan zorunlu nedenlerle yaşadıkları bölgelerden göç etmek durumunda kalmıştır. Uluslararası kadın göçmenlerin oranı %48,0 iken çocukların göçmenler içindeki oranı %14,6 olarak belirlenmiştir. Zorunlu nedenlerle ülke içinde bölge değişikliği biçiminde göç edenlerin sayısı ise 55 milyon olarak açıklanmıştır. Aynı zamanda göçmen işçi sayısı 169 milyon olarak belirlenmiştir. Buna karşılık UNCHR (2021) raporuna göre Türkiye uluslararası koruma ihtiyacı olan 4 milyon kişiye ev sahipliği yapmaktadır.

B. MÜLTECİLİK

1951 Yılında yayınlanan Cenevre Sözleşmesine göre ırk, din, dil, mecburiyet, belli bir toplumsal gruba mensubiyet, siyasi görüş nedeniyle duyulan zulüm korkusu gibi haklı sebeplerle kendi ülkesi dışında yaşayan kişilere mülteci denir (IOM, 2019). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği raporuna (UNHCR, 2022) Ukrayna’da yaşanan savaş nedeniyle ülkeyi terk edenlerin sayısı 2 milyonu bulmuştur. Bu verilere göre dünya genelinde mülteci konumuna düşen ve sığınma arayan kişilerin sayısı 65,3 milyona erişmiştir (Çelik, 2019). UNHCR (2021) Türkiye verilerine göre uluslararası koruma başvurusu yapıp Türkiye’de sürecin sonuçlanmasını bekleyen Afganistan uyruklu sayısı 116.400, geçici koruma başvurusu yapan Suriyeli sayısı ise 3.574.800 ise olarak belirlenmiştir. Suriyeli mülteciler Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’ndan sonra tarihteki en büyük mülteci krizine neden olmuştur (Yiğit, 2019).

C. SİĞINMACILIK

Sığınmacı kavramı ise mültecilik kavramından farklı olarak ülkelerin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler kapsamında, göç edilmiş olan ülkeye mültecilik statüsü açısından yapılan başvurunun sonucunu beklemekte olan bireyin hukuki düzeyde sahip olduğu statüyü ifade eden bir kavramdır (IOM, 2009). Sığınmacılık kavramı, içerik olarak siyasi, dinsel, etnik nedenlerle zoraki olarak ülkesinin dışına çıkarılan kişilerin başka bir ülkeye zorunlu olarak sığınması biçiminde ifade edilmektedir.

Türkiye’de bulunan özellikle yoğun bir biçimde Suriye ve Afganistan’dan göç etmiş bireylerin hukuki statüsüne yönelik belirsizlik yasal düzenlemelerle zaman içinde revize edilmiştir. Türkiye taraf olduğu uluslararası hukuki nitelikteki sözleşmeler ve iç hukuk normlarıyla Suriyelilerin hukuki statüsünü düzenlemiştir. Suriye’den yoğun göçün yaşandığı ilk dönemlerde sığınmacı, mülteci gibi kavramlarla anılan göçmenler. Türkiye 1952 tarihli Cenevre Sözleşmesini tanımış olmasından ileri gelen ancak göçmenlerin hakları açısından belirli sınırlılıklara sahip bu sözleşmenin ortaya çıkardığı hukuki normları son olarak 2014 yılı itibarıyla yeniden düzenleyerek Suriyelileri ‘geçici korumadan yararlanma’ statüsüyle

sınıflandırmıştır. Ancak 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesinin içerdđđ, coğrafi sınırlamaya yani mülteci statüsünün Avrupa’da meydana gelen olaylar biçiminde sınırlandırılması nedeniyle yoğun olarak Suriye’den ya da Afganistan’dan gelen göçmenler Türkiye’de mülteci statüsüne sahip değildirler (Büyükhana,2021).

III. GÖÇ VE ÖTEKİ

A. BAUMAN

Bauman öteki kavramını, modernizm eleştirisi üzerinden açıklamaktadır. Modernizmin ortaya çıkmasını sağlayan bilimsel gelişmelerin yanı sıra siyasi açıdan, düşünce yapısının bir uzantısı olan ulus devletin niteliği ve modernizmin pozitivist bakış açısının bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumu meydana getiren bireylerin bir örnek bir nitelikte olmasının amaçlanması nedeniyle farklı olana dair ortaya çıkan sosyolojik anlamda ötekileştirilme sorununu çeşitli açılardan yaklaşılarak irdelenmiştir. Özellikle araştırmamız açısından temel nitelikteki göç olgusu Bauman'ın ötekilik kavramı açısından tekrar tekrar analiz ettiği, oldukça belirgin bir sorun olarak üzerinde durulmuştur. Bauman'ın ötekileştirilme kavramını anlamak için öncelikle ulus devletin ortaya çıkışına eğilmek gerekmektedir.

Modern dönemin ulus devleti geçmişte dinsel anlamda yaşanan bölünmenin yerini almıştır. Tanrı'nın modern öncesi dönemdeki bilinmeyi açıklama noktasındaki konumunda yaşanan dönüşümde modernitenin bilinmeyi akıl ile açıklama iddiası kendini göstermiştir (Kanbir, 2012). Bu dönüşümün etkisi devlet yapısında da kendini göstermektedir. 16. yy. da ulusal sınırların ortaya çıkmasına neden olan durum, Avrupa'da yaşanan din savaşlarının yarattığı tahribat iktidar temsilcilerinin yaptıkları görüşmelerle gündemleştirilmiş ve belirli bir süre sonra niteliği ne olursa olsun iktidarın sınırları içinde kalan yerlerle ilgili dışarıdan müdahale edilmeyerek egemenlik gücü ortak bir konsensusla kabul edilmiştir. Böylelikle sınırlar içerisindeki bölgesel iktidarın gücü diğer bölgedeki güçlerden ayrılmıştır. Aksi halin savaş durumunu ortaya çıkaracağı belirlenmiştir ve bu durum giderek daha fazla kabul görmüştür. Süreç içinde egemenliğin kaynağı din yerine halk olarak değişmiştir. Halk egemenliği ulus devlet olarak tanımlanmıştır. Ulus ortak miras, dil ve kültür mitiyle bir araya gelen etnik grubu aşan daha soyut bir tanımlamayı içermektedir ve ulus üyesi olan bireyler ortak çıkarlarına dair bilinçliliği olan kültürel, politik topluluğu ifade etmektedir. Bu doğrultudaki bilinç, halk açısından devletin yasalarını, otoritesini, taleplerini meşru hale getirmiş, karşılıklı

ilişki ulus devlet biçiminde kavramsallaştırılmıştır (Bauman, 2018). Bu dönem ulus devleti şu anki niteliklerinden belirgin farklılıklar göstermekte ve dönemin koşullarıyla ilişkili olarak ortak bir dil, kültür ve etnisite üzerine temellendirilmiştir. Ancak modern dönem ulus devleti çok dilli, çok kültürlü ve dolayısıyla homojen bir nitelikten oldukça uzaktır. 16.yy. Avrupa'sının homojen niteliklere sahip ulus devletinin toplumdaki farklı dine mensup Yahudiler veya kırsal bölgelerden göç ederek kent merkezlerine ulaşan topluluklara yönelik geliştirilmiş, öteki ya da yabancıya ilişkin bakış açısı gönümüzden çeşitli noktalarda farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Günümüz modern toplumlarında uluslararası boyutta değerlendirilecek göç olgusu, Bauman'ın göçmen ve mültecilik kavramlarına yönelik yaptığı yorumlar, yabancı üzerinden yaptığı analize dayanmaktadır. Dolayısıyla özellikle sürekli göç alan homojenlikten uzak batı kentleri ile yabancı kavramı ilişkilendirilerek açıklanmaktadır (Haznedaroğlu,2021). Bu noktada Avrupa kentleri arasında geçmiş ve bugüne dair belirli farklılaşmalara vurgu yaparak değişen göç ve yabancı kavramları üzerinde durmak gerekmektedir. Ulus devletin oluşumu ve Sanayileşme döneminin başlangıcından itibaren kente göç eden bireye yönelik ötekileştirilmenin niteliği ile yaşadığımız dönemdeki ötekileştirilme kavramının içeriğinde belirgin dönüşümler yaşandığını söylemek mümkündür. Öncelikle geçmişte her zaman var olagelmış göç olgusu, ulus devlet ve beraberindeki milliyetçilik kavramıyla oluşmuş homojen toplumsal yapı içinde görünür hale gelmiştir. Günümüzdeki ise bu duruma ek olarak sanayileşmenin başlangıcında göçmenlere yönelik algı, eksik olan iş gücü ve emek piyasası tarafından şekillendirilirken heterojen ulus devletlerinin ekonomik nedenlerin dışında savaş, doğa felaketleri gibi kitlesel göçü tetikleyen durumlar karşısındaki ötekileştirme politikaları daha karmaşık özellikler göstermektedir (Alarçin,2020).

Avrupa'da 16 yy. dan itibaren, mülkiyet açısından toprakların yeniden şekillenmesi, işsiz ve köksüz insanların kentlere yönelmesine neden olmaktaydı. Gittikçe artan bir biçimde yabancılar, toplumsal düzen üzerinde yoğun bir baskı yaratıyordu. Köksüz ve aslında bir şekilde kural dışı nitelikte olan bu insanlar ise yeniden kategorize edilerek bildiğimiz kavramlar üzerinden yeniden tanımlanmıştır (Bauman, 2014). Yaşanan bu ekonomik değişimin yarattığı sosyolojik dönüşüm, eski

kurumsal denetim ve işleyiş biçimiyle sağlanamamakta ve bu yönüyle iktidar, yeniden düzenlenerek yeni kurumlarla var olan değişim sonucunda kentlere akın eden kırsal nüfus ya da o dönem tabiriyle ifade edilecek olursa aylak sınıfın kontrol edilebilmesi için tamamen bir dönüşüm yaşaması bu süreçte kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bauman, modern çağı Lucien Febvire'nın sözleriyle tarif etmektedir. “ Her zaman, her yerde korku.” Bu korku temelini her zaman olagelmiş, salgın hastalıklar, savaşlar, kıtlıklardan alıyordu ancak bütün bunların yanında değişen, oldukça önemli bir unsur belirsizliğin yarattığı korku olarak tarif edilebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi Avrupa’da 16.y.y. itibariyle kırdan kente yaşanan yoğun göç, kent yapısında önemli sosyolojik ve psikolojik dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan yoğun göçün aktörleri her zamanki gibi büyük ölçüde toplumun dezavantajlı kesimleri, toprağa sahip olmayan kırsal nüfustan meydana gelmekteydi. Bu kesime bakış açısı ise olumsuz birçok genellemeyi barındırmaktaydı. Aylaklar, hastalık taşıyıcılar, suçlular vs. biçiminde anılmaktaydılar (Bauman, 2014). Bauman’a göre göçle gelen ve ötekileştirici kavramlarla anılan bu kesim var olan toplumsal düzene karşı tehlikeli bir unsur olarak görülmektedir. Toplum ise kontrolsüz göç karşısında kaygı ve panik davranışlarına yönelik artan bir eğilim göstermektedir (Yumurtacı, 2018).

Modern öncesi kır hayatının geleneksel yapısı ve beraberindeki ilişki biçimleri bir nevi orta çağ kentlerinin çevresine güvenlik amaçlı yapılmış olan surların yerine getirdiği işlevi yerine getirmekteydi. Kurulan ilişkiler, herkesin herkesi tanınması ve güvenliğin sağlanması noktasında temel savunma olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehrin sınırlarını belirleyen surlar ise benzer bir biçimde içeri ve dışarı, dost ve düşman, biz ve öteki arasındaki ayrımı vurgulamaktaydı. Modern toplumlarda ise surların yarattığı sınırları ulus devlet, millet vb. kavramlar almaktadır (Bauman, 2014). Cemaate dayanan ilişki biçimin yarattığı denetim ya da şehrin etrafını surlarla çevirme biçiminde oluşturulan ilişki biçiminin doğası ve yarattığı güvenlik unsuru, Avrupa kentlerinin aldığı göç sonrası ortaya çıkan heterojen kalabalığın denetlenmesi için işlevsel olmaktan oldukça uzakta olduğu görülmekteydi. Bu dönem iktidar ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve kompleks bir dönüşümün yaşanması artık kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bauman (2014), 16.yy. sonrası Avrupası için artık modern dönemin öncesindeki ilişkilerin, istikrarın, daha minimize toplumsal yaşantıların yerine kıtlık, salgın hastalık, yoksulluğun hissedildiği bir sosyal ortama bıraktığını ifade etmektedir. Ekonomik yapıdaki temel dönüşümlerle beraber bu ortamda Bauman'ın deyimiyle efendisiz insanlar toplumda hissedilir ölçüde artmıştır. Bu insanlar özellikle yeniden düzenlenmiş kır yaşamında toprak sahibi olmayan, doğduğu yerde yaşama şansını yitirmiş topluluklardan oluşmaktaydı. Yapabilecekleri en belirgin davranış ise kente yönelmek olan bu insanların temel özellikleri herhangi bir yere ait olamamaları, toplumsal bir sorumluluklarının olmamasıydı. Yabancıların yarattığı bu durum cemaat üzerinde öfke ve tedirginliğin yaşanmasına neden olmaktaydı. Bu yabancı grubun, temelde belirli bir efendiye ya da cemaate uyumlu olmamak, dolayısıyla denetlenebilir olmamalarından ileri gelen, öfke yaratan bir olgu haline geldikleri söylenebilir. Cemaatin dışındaki yabancıların, ötekinin denetlenmesi devletin niteliğinin değişmesine neden olmuştur dolayısıyla cemaat içindeki denetim mekanizmaları bu durumda işlevliğini kaybetmiştir.

İktidar ilişkilerindeki bu dönemde yaşanacak büyük dönüşümü tarihi sosyolojik bir yaklaşımla ele alan Foucault'un bu sosyolojik olguyu bütün olarak sistematik bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Foucault'un tabiriyle disiplin toplumundan denetim toplumuna geçme sürecinde devlet kurumlarıyla yeniden yapılandırılmış ve modern bireyin her açıdan denetlenebilir bir hale geldiği toplumsal yapının inşa süreci başlamıştır (Bauman, 2014). Geçmişten günümüze göçü tetikleyen nedenlerde çeşitli farklılaşmalar ve dönemsel değişiklikler yaşandığı gibi iktidarın niteliğindeki değişiklikler de değişen göç koşullarına bağlı ortaya çıkan göçmen sorununa yönelik yaklaşımlarda da değişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla ötekine yönelik bakış açısında da değişimlerin yaşanmasına neden olan iktidar ilişkilerindeki dönüşümlerden ileri gelen sonuçlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. İktidar ilişkilerini bütün çalışmalarının unsuru olarak ele alan Foucault, iktidarı tek yönlü bir ilişki biçimine dayalı olarak analiz etmek yerine her seferinde yeniden üretilen, bireyin yaşamının her alanına sirayet etmiş ancak doğrudan gözlemlenemeyen, merkezsiz bir yapı olarak analiz etmiştir. Geleneksel iktidar biçiminin katı, disipliner, itaate dayanan yapısı gibi doğrudan görünür bir üst-üst ilişkisinin modern toplumdaki iktidar yapısından oldukça farklı

olduğunun altını çizmiştir. Birey her yönüyle iktidar tarafından yaratılırken, varoluşu ile iktidarın devamlılığını sağlayan araçsal bir niteliğe sahiptir (Çelebi,2013). Dolayısıyla birey geleneksel toplumların aksine disipline edilmek yerine denetlenen bir öznedir. İktidar bütün kurumlarıyla bireyi yeniden ve değişen koşullara göre inşa etmektedir. Aynı zamanda bireyde iktidarın yeniden üretildiği bir niteliktedir. Bu sosyolojik olguyu Foucault kendine has bir yaklaşımla tarihsel çözümlemeler üzerinden gerçekleştirmektedir.

Modern ulus devlet etik, kültürel, dinsel, dilsel tek tipliğin homojenik yapısı üzerine kurulmuştur. Ulus devletin toplum inşası bu bağlamda ortak tarihsel hafıza yaratarak bu birliğin dışsallaştırdığı, homojenliği bozan unsurları ise sistematik olarak aşağı bir pozisyonda konumlandırmakta olduğunu söylemek mümkündür. Sonuçta oluşan toplum, birbirine ortak bağlarla bağlı, ötekinin dışsallaştırıldığı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bauman'ın deyişiyle bahçıvan rolüne bürünmüş ulus devletten kaynağını alan milliyetçiliğin doğuşunun temel unsuru böylece oluşmuş olmaktadır (Bauman, 2020). Douzinas (2018) ise ulus devlet olmanın sonucu olan yurttaşlık hukukunun dışında kalan mültecilerin, bu sebeple birer öteki ya da yabancı olma konumunun ilk adayları olarak karşımıza çıkmakta olduğunu belirtmektedir. Bizimle aynı dili konuşamayan, kendi toplumundan koparak gelmiş ve hiçbir topluma aidiyet hissetmeyen arada kalmış bu topluluklar mutlak öteki olarak tabir edilmektedir.

Farklılıklara yönelik bu bakış, ötekinin denetlenmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Bu süreç ise ötekinin ne olduğunu tanımlamaktan, bu kavramın içeriğinin zihnimizdeki hangi kategorilere denk geldiğinin ifade edilmesi ile sonuç doğurmaktadır (Bauman, 2014). Bireyin iktidar ilişkileriyle şekillendirildiği bu süreç içerisinde karşıtlıklar üzerinden yaratılan kategorilerle ayrışma yaratılmaktadır. Deli-akıllı, hasta-sağlıklı, suçlu- suçsuz gibi zıtlıkların temel amacı bireyleri, iktidar ilişkileri temelinde kategorize etmektir. Böylelikle normal ve anormal ayrışarak, bu ayrışmada negatif anlamlar yüklenen kategorilerdeki bireyler kapatılmaya maruz kalacaktır (Çelebi, 2013). Bireysel ilişkiler ise sınıflandırmaya dayanan fikirlerden oluştuğu için farklı olan, yabancı olan olumsuz duyguların merkezine yerleştirilerek ötekileştirmeye maruz kalacaktır.

Bauman, en genel anlamda biz ve onlar arasındaki ayrıma dayanan öteki kavramını açıklarken, birbirinden farklı iki insan grubunu ifade etmek yerine farklılaşmış iki insan grubunun tutumlarından bahsetmektedir. Bireyin tanıdığı ve aidiyet hissettiği biz grubuna karşılık onlar, aidiyet hissedilmekten uzak ve dahil olmaktan kaçınılan grubu temsil etmektedir. Onlar çoğu zaman eksik bilgilerden ileri gelen belirsizliktir. Belirsizliğin yarattığı duygu ise temelinde eksik bilgilerden ileri gelen ve karşı tarafın davranışlarının öngörülemez olmasından kaynaklanan korkularla açığa çıkmaktadır (Bauman, 2010 Akt. Haznedaroğlu, 2021).

Evrenin işleyişine yönelik insanlığın modernizmle başlayan sınıflandırma, adlandırma gibi kategorilerle belli bir düzen atfetmek sosyal bilimlerin temel eğilimidir. Dünyayı anlamlandırmak için genel olarak olumsuzluklarda hareket edilmektedir. *Varoluş, düzen ve kaos olarak çatallaştığı ölçüde moderndir. Düzen kavramının karşıtı olan kaos bütün olarak olumsuzluktur. Düzenin reddiyesidir. Düzenin olumluluğu kendisini bu olumsuzluğa karşı kurar. Kaos olmadan düzen olmaz* (Bauman 2020). Evrenin kendisini, eşyanın doğasını kendi zihnimizin kategorilerinden geçmemiş halini yani kendi başına olan durumunu Kant’a göre biz hiçbir zaman bilemeyiz. Evreni belirli kategoriler altında yorumlayan modernizm evrene bir düzen verme çabası olarak düşünülebilir ancak bu düzen merkeziyetçi, evrenselci ve bireye yansması açısından ise tektipleştirici bir düşünce yapısına dayanmaktadır.

Modernliğin temel hedefi müphemliği ortadan kaldırmaktır. Bu tavır siyaset, düşünsel yapı, yaşam tarzında kendini gösterir. Düzene yönelik bu tavrın beraberinde hoşgörüsüzlüğü getirmesi kaçınılmaz bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (Bauman, 2020). Modernizm eleştiresini öteki bağlamında değerlendiren Bauman, modern hayatın “ben” ve “öteki” kurgusunu sürekli hale getiren yapısının, beraberinde gerçek dışı korkuları getirdiğini vurgulamaktadır (Çelik, 2019). Buradan hareketle üzerinde durulması gereken, dost- düşman ve yabancı kavramlarının modern dönem öncesinde de varlığını koruyan kavramlar olduğudur. Ancak modern dönem öncesinde bu kavramların devamlılığı olan bir yapıdan uzak olduğudur. Örnek vermek gerekirse yabancı kavramının ifade ettiği içerik sonuna kadar sürdürülebilir değildir ancak modern dönem sonrası yabancılık bireyin kimliğini sonsuza kadar tanımlamaktadır (Kanbir,2012). Modernizmin temel unsuru olan düzenin varlığı,

bunun dışındakileri ya da diğer unsurları düzen içinde konumlandırıp konumlandırılmayacağına dair sürekliliği olan belli kuralları beraberinde getirmektedir. Bu noktada öteki düzeni bozan bir unsur olarak hoşgörüsüzlüğün merkezinde yer almaktan kurtulamamaktadır. Doğayı denetleme ve bilinmeyeni bilinir hale getirme üzerine kurulu modernizm, bilinmeyene yönelik olumsuzlama ile ötekileştirme eğilimine dair kalıcı bir tutum ortaya koymaktadır (Man,2016 Akt. Kahraman, Yetkin,2017).

Bauman (2014), modern çağı birey açısından korku duygusunun ortaya çıkmasına neden olan bir unsur olarak değerlendirmiştir. Birey açısından bu denli korkutucu olmasının nedeni kontrol edilemez savaşlar, salgın hastalıkların yarattığı ya da doğa ile karşı karşıya gelmenin ortaya çıkardığı korkuların dışında, modern dönemi temsil eden bir nevi belirsizliğin yarattığı duygu biçiminde ifade edilmektedir. Belirsizliğin yarattığı korkunun temsillerinden birisinin, öteki olarak nitelendirilen sosyal kesimin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. O halde korku kaynağı olan ötekinin yaratacağı sorunlar olan suç, salgınlar, işsizlik vb. problemlerin kendilerine somut bir alan bulduğunu söylemek gerekir. Bauman, modern yaşamın yarattığı ‘ben’ ve ‘öteki’ kurgusunun tekrar tekrar suni korkuları ortaya çıkardığını belirtmiştir (Çelik, 2019). Yabancı korkusunun kaynağını aldığı bu süreç içinde göçmenlerin korkunun somutlaştığı en belirgin alanı temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Modern devletin ötekisi yasak bölgeler, huzursuzluk, itaatsizlik, modern aklın ötekisi ise çok anlamlılık, bilişsel dengesizlik, çok anlamlı kavramsallaştırmalar olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, modernliğin sunduğu temel argümanlardan birisi olan dünyanın parçalanmasının sonucunda toprak özerkliğinin yarattığı şey, sınırların ayrılmasıyla ortaya çıkan ötekine karşılık sınırın içindekilere belli haklar kazandırmaktır (Bauman, 2020). Bauman’a göre ötekinin en belirgin temsili yerli açısından müphemliğe karşılık gelmesidir (Gündüz,2021). Toplumsal düzen ve sınıflama sonucunda yaşanan ayrışmada anormallik normun, sapkınlık yasaya itaatin, kadın erkeğin, düşman dostun, onlar bizin, delilik aklın, sıradan adam uzmanın, yerli yabancınnın ötekisi haline gelmiştir. Bu zıtlıklar birbirine bağımlı olmakla beraber temel sorun var olan eşitsizlik ilişkisidir (Bauman,2020). Çünkü merkezde konumlanmış olan, yarattığı öteki üzerinden oluşturduğu olumsuz anlamlarla ancak

kendi varlığını ortaya koymaktadır. O halde kaçınılmaz olarak ilk kategorideki kavramlar olumsuzu temsil etmektedir.

Modern bilimin hareket noktası, doğa karşısında ortaya çıkan insanoğlunun çaresizliğine çare bulmak ve doğaya tabi insanlığın yerine insanlığa tabi doğayı oluşturma çabasına dayanmaktadır. İnsanın ötekisi olarak konumlandırılmış doğa insan aklı vasıtasıyla uyumsuz, düzensiz, amaç ve anlamdan bağımsız yapısı anlamlandırma, tasnif ve sınıflamaya tabi hale getirilerek yeniden üretilmektedir (Bauman, 2020). Bu doğrultuda siyasi açıdan devletin düzen sağlayıcı rolünü belirleyen unsurlar modernizmin etkisiyle şekillenmiştir.

Bauman'a göre modern devlet bahçeci bir devlettir amacı ise bahçıvanlık görevini yerine getirmektir. Bahçe bu doğrultuda iki ana kritere göre tasnif edilmektedir. Bahçeye ait olan faydalı bitkiler ve yabani otlar ki bunların ayıklanması gerekmektedir. Bunun siyasal, toplumsal yansıması ise yabancının tasfiyesini gerektirmektedir (Bauman, 2020). Bahçıvan metoformuyla ifade edilmiş devlet rolü gereği 'yabani otlar' 'olarak nitelendirilenlerin tasfiyesi görevini üstlenmesi noktasında, yıkıcı olan bu eylemin yapıcı bir unsur olarak algılanmasını sağlamaktadır (Çelik,2019). Modern dönemin bilimsel ve endüstriyel ilerlemesinin, toplumsal düzen inşasında sorunları ortadan kaldıran kusursuz düzen yaratacağına dair ideal, nazilerin tek tip, uyumlu, düzenli toplum hedefinin kaynağını oluşturmaktadır. Yahudi soykırımı bu yönüyle amaçsız, irrasyonel bir eylem olmaktan uzaktır. Bir toplum mühendisliği olarak karmaşayı, düzensizliği yapay araçlarla homojenize etme çabası olarak ifade edilmektedir (Bauman, 2020). Dolayısıyla modern devlet farklılıkları ortadan kaldırma misyonuna sahiptir ve bunun bir sonucu olarak tarihte yaşanmış Yahudi katliamı bir nevi bu misyonun somutlaşması olarak nitelendirilebilmektedir. Günümüzde küreselleşen ve dolayısıyla sınırların ortadan kalktığı modern dünyada ise benzer bir bakış açısı karşımıza çıkmakta, toplum dışarıdan gelmiş olana ilişkin öteki, düşman algısını devam ettirmektedir (Kahraman, Yetkin, 2017).

‘Acımasızca zehirlediğimiz ve biçtiğimiz bitkileri ot yapan şey onların bahçemiz ile vahşi doğa arasındaki sınırı korkutucu bir biçimde yok sayma eğilimi taşımasıdır. Otlar genelde göze hoş gelir, güzel kokar ve huzur verirler; eğer

ormanda ya da bir kırdaki rastlarsak. elbette, onlara vahşi hayatın hayranlık veren türleri olarak saygı duyarız. Onların hatası kesin çizgilerle çim alanı, gül bahçesi, sebze bağı, olarak ayrılması gereken bir yerde davetsiz bitmeleridir. Bizim öngördüğümüz ahengi bozarlar, tasarımıımızın başına bela kesilirler'' (Bauman, 2021a). O halde kesin sınırlarla ayrılmış olan kuralların ihlali anlamına gelen yabancıların varlığı düzenin devamlılığı açısından rahatsız edici bir biçimde kendini göstermektedir. Bauman (2020)'in vurguladığı yabancı modern düzene yönelik önemli bir tehlike unsurudur çünkü varoluşuyla, olmaması gereken yerdeki tuhaflığıyla tezatlık yaratmaktadır. Uzak bir yerde olmalıyken yakınımızda olması oldukça rahatsız edici görünmektedir. Uzaklığıyla hoş görülebilir bir imgeyken fiziki olarak yakınımızda olması ve her şeyiyle uyumsuz özellikler göstermesi onu rahatsız edici hale getirmektedir. Yabancı nihayetinde yok edilemiyorsa kültürel bir sınır oluşturma çabası ortaya çıkmıştır. Kültürel sınırla, yabancı ile iletişim sınırlandırılmakta ve dışsallaştırılmaktadır.

Milligram'ın ünlü itaat deneyine atıfta bulunan Bauman, deneyde sıradan insanların gösterdiği sadist eğilimlerin çıkış noktasını, yıkıcı güdülerden değil katılımcıların sahip oldukları toplumsal kabullerden hareketle karar verme yetilerinin devre dışı kalmasına bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Saygın bir üniversitenin bilim adamları tarafından bilimsel ilerlemeye katkı sağlayacağı düşünülen bu deneyde kendisine verilen emirleri sorgulamak yerine uygulamak daha akla yatkın görünmektedir. Yapılan eylemin bilim otoriteleri tarafından belirlenmiş sınırlar içinde olması ahlaki muhasebeyi ortadan kaldırmıştır. Ancak otoriteler tutarsız bir tavır gösterdiği takdirde ya da çatıştığında deneklerin emirleri uygulama eğilimi büyük bir sarsıntıya uğramaktadır. Ahlaki yargılama kapasitesi yeniden ortaya çıkmaktadır (Bauman-2020.) Benzer biçimde Milligram'ın deneyi geleneksel bir bakışla Arent'in Nazi subayı Eichmann'a bir atıf niteliğinde olup deneyde açığa çıkan şiddetin temelinde otoriteye mutlak ve sorgulanmayan bir itaat sonucunda ortaya çıktığı yönündedir. Ancak yapılan araştırmalar şunu göstermektedir grupların birbiri üzerine uyguladıkları şiddet pasif bir otoriteye itaat ilişkisinden ziyade aktif ve asimetrik bir ilişkiden ileri gelmektedir. Bunun anlamı ise deneyde sosyal kimlik teorisinden hareketle, ortaya çıkan bir iç grup dış grup ilişkisinden kaynaklanan ve denegın bilimsel otoriteyle özdeşleşerek bir grup dinamiğiyle hareket etmesi buna

karşılık deneyde işkenceye maruz kalan bireyin ise dış grup üyesi olarak algılamasından kaynaklanmaktadır (Haslam, Reicher, Birney, 2016). O halde Milligram'ın deneyinde ortaya çıkan şiddet eğiliminin, grup dinamiği, iç grup ve dış grup algısının yarattığı ötekine ilişkin düşüncenin şekillenmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu ayırıştırma ve sınıflama eğilimini ise Bauman (2020), insanlığın modernizmle başlayan imtina ve denetim gibi kategorilerle evrene belli bir düzen atfetmek eğilimiyle açıklamaktadır. Bu eğilimin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal kategorileştirme, diğer insanları belirli bir düzen içinde konumlandırılmalarını sağlamaktadır.

Kategorileştirmenin ortaya çıkarmış olduğu en önemli sonuç ise kişilerin aidiyet geliştirmiş oldukları, dahil oldukları topluluklara ve bunun dışında kalan diğerlerine yönelik geliştirilmiş olan çeşitli temsillerle değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Biz ve onlar ayırımına dayanan toplumsal alanda biz iç grubu temsil ederken onlar dış grubu ifade etmektedir. Bu noktada aidiyet geliştirilmiş olan topluluğa dahil olan kişilerin bulundukları grubun üyelerinin benzerliğine karşın dış grup üyelerinin olduğundan çok daha farklı olarak algılanması bu kategorileştirmeye dayanan bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2004). Sosyal kimlik kuramı bağlamında, aidiyet geliştirdiği iç grup ve dış grup ayrımının bireyin düşünce yapısının şekillendirilmesinde ve dış dünyayı algılama biçiminde bir başka etkisi söz konusudur. Grup üyeliğinin en önemli sonuçlarından birisi, bireyselliği ikinci plana iterek grup aidiyetini ön plana çıkarmış olmasıdır. Sosyal kimlik kuramına göre bireyin kendini tanımlama biçimi büyük ölçüde bireysel olmaktan uzak grup aidiyetini merkeze alacak biçimde, grup üyeliğinden hareketle ortaya çıkmaktadır (Çayır ve Ceyhan, 2012). Aidiyet geliştirilen grup olumlu düşüncelerin konumlandırıldığı, dış grubun ise olumsuz olarak nitelendirilen özelliklerin karşılık bulduğu bir alan olarak kendini göstermektedir. Öteki ya da onlar, biz olmayanlar olarak her zaman için etnosantrik bakışa maruz kalmaktadır. (Haznedaroğlu, 2021)

Bauman, farklı olanın değerlendirilmesinde ve bir nevi düşmanlaştırılmasında ötekinin, kendinden olandan farklı, büyük ölçüde insani niteliklerden arınmış bir yapıyla karşımıza çıktığını belirtmektedir. Bu noktada sosyal sınıflandırma davranışına eğilim gösteren kişinin, karşıt olarak konumlandığı diğer bireyleri birer kişi olarak görmek yerine farklı olan bir toplumsal grubun üyesi biçiminde

konumlandığını söylemek gerekmektedir. Bu doğrultuda artık bireyler birer insan olmaktan ziyade erkek, Müslüman, yaşlı, mülteci olarak nitelendirilmektedir (Çayır ve Ceyhan, 2012). Böylece karşıt olarak konumlandırılmış bireyin grup aidiyeti üzerinden tanımlandığı görülmektedir. Bauman'a (2020) göre insani niteliklerden arındırılmış düşman algısı karşı tarafa kendisini korumak ve hayatta kalmak adına savunma geliştirmesini sağlamaktadır. Öldürülmesi gerekliliğiyle, öldürmeye dair korkunun çelişmesi durumunda nefreti bastırmak açısından işlevsel bir özellik sağlamaktadır. Ötekine dair insani niteliklerin askıya alınmasıyla birlikte, yapılacak eylemin ya da yapılması gerektiği halde yapılmayan yardımın yarattığı ahlaki sorumluluk ve vicdan muhasebesini ortadan kaldıran bir tutum doğmaktadır. Böylece artık öteki, ahlaki değerlendirmelerin dışında sınıflamalara tabi tutulabilir hale gelmektedir.

Yabancılar yönelik radikal yaklaşımlar olarak fiziki, manevi ya da hem fiziki hem manevi ayrımlar uygulanabilmektedir. Fiziki ayrımın, modern çağdaki en belirgin örneği metropollerdeki gettolardır. Güney Afrika'da beyazların olduğu mahallelerde yerli halka gayrimenkul satışının yasak olması söz konusudur. Geçmişe baktığımızda ise, Nazi Almanya'sında Yahudilerin diğerlerinden ayırt edilebilmelerini sağlayacak biçimde işaretlenmesi ile belki kişilerin hareketi engellenmemektedir ancak bu şekilde kişi bulunduğu ortamda ayırt edilebilir hale gelmektedir. Manevi ayrışma yabancı olanlarla ilişkilerin asgari düzeye indirilmesi biçiminde ifade edilebilir (Bauman, 2021a).

Yahudi soykırımı üzerine çalışan Kühne (2017), Holocaust'a dahil olmak ve bunu desteklemenin, Alman toplumuna özgü ulusal nitelikte bir aidiyetin göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Kühne Alman toplumunun, yaşanan soykırımı toplumun tepki vermeyerek, sessiz kalarak gösterdikleri duruşun yanı sıra toplumun, Yahudilerin yaşadıkları olayı dair her şeyden haberdar olduğunu dile getirmektedir. Bu noktada yaşananların karşısında bile bile ortaya konulan tepkisizliğin yarattığı vicdan krizi ve suçluluk duygusunun aslında, Almanları birleştiren ortak bir bağ yaratması durumu ortaya çıkmıştır. Soykırım rejiminin motivasyon dinamiklerinin ise toplumdaki yaygın kirlilik korkusu ve saflıklarını geri kazanmaya dair arzularından kaynaklandığını belirtmektedir. Bizi yeniden inşa etmenin yolu doğrudan onların ortadan kaldırılması ile gerçekleşecektir. Dolayısıyla

ortak kimliğinin geri kazanılması ve güvence altına alınmasının yolu ötekinin yok edilmesinden geçmektedir. Bu noktada bir zamanlar toplumunda yaşayan belli bir grup belirgin bir ötekilik biçimindeyken, zaman içinde ortadan kaldırılması gereken bir kimliğe dönüşmüş olduğu görülmektedir.

Farklı olanın, sosyolojik açıdan ötekileştirilme sürecinde ortaya çıkan toplumsal ve sosyal psikoloji süreçlerini analiz eden Goffman, leke kavramı ile yabancının bir nevi işaretlenmesinin toplumsal karşılığını bize göstermektedir (Goffman, 2014). Buna göre toplumun ötekilerinin kendine özgü belli özellikleri görülebilir hale getirilerek toplumun dikkatine sunulur. İkinci aşamada ise herhangi bir ahlaki kötülüğün kendisi bu niteliklerle eşleşerek ötekinin bir temsili haline gelmektedir. Böylece öteki olumsuzluğun somut hali olarak kendini konumlandırmaktadır. Sonuç olarak yabancı artık tek tek bireysel bir şahıs değil bir grubun içinde o grubun temsilidir. Artık öteki bir özne değildir (Bauman, 2020).

Damga kavramı, bir grup ya da topluluk tarafından herhangi bir olgu hakkında sahip olunan gerçek dışı ve olumsuz inancı ifade etmektedir. Goffman, damgalanana bu etiketi yaptırana normaller demektedir. Buna göre normallerin kendilerine ait niteliklerinin, diğer insanları değerlendirmek için kullandıkları temel bir ölçüt olduğu belirtilmektedir. Damgalanan toplumsal olarak reddedilir; çünkü zaten insani yönü hiçe sayılır ya da daha doğrusu bu duruma inanılır. Damgalanan insan ile ilgili çeşitli durumlar söz konusudur. Birincisi bu kişinin özsaygısı darbe alır ve kendisini aşağılama ve küçümseme içinde bulur. İkincisi ise birinciye zıt bir biçimde ortaya çıkan bir etkidir. Damgalanan kişinin bu damgalamanın bütün olarak haksız, incitici ve saldırgan olduğunu algılamasıdır. Üçüncü bir tepki ise içinde bulunduğu durumun çelişkisini yaşayan ve farkındalığını geliştirememiş birey, kendine yabancılaşarak ve kimlik inançlarının sınırları içinde kendisini normal bir insan olarak hissedip, kendisini suçlayan insanları insan dışı bir varlık olarak değerlendirebilmektedir. Bu bireylerin marjinalleşmesi beklenen bir sonuçtur (Bauman, 2021b). Yabancı ya da öteki, kendi kimliğine yönelik olumsuz yargıyla içinde bulunduğu toplum tarafından kabul görür hale gelmeye çalışırken bir diğer taraftan bu durum yarattığı öfkeyi de kendinde barındırmaktadır. Bu yıkıcı duygular yabancıyı ruhsal açıdan olumsuz etkilemektedir. İçinde olduğu sınıflamaya yönelik

saldırganlık eğilimini kendi benliğine yönelik yıkıcı duyguları tesis etmektedir (Bauman, 2020).

Mülteci, göçmen, sığınmacı ya da Douzinas'un tabiriyle mutlak öteki toplumsal anlamda ortaya çıkan olumsuzluklar karşısında ilk suçlanacak kesimi temsil etmektedir (Bauman, 2013). Bauman yabancılara yönelik ilkel dürtünün aslında geldikleri yere geri göndermek olduğunu belirtmektedir. Günümüzde yaşanan göç dalgaları karşısında gelişmiş devletlerin göç politikalarında yabancılara olabildiğince kendi sınırlarının dışında tutmaya çalıştıklarını gözlemlemekteyiz (Bauman, 2021a). Göçmenlere yönelik Avrupa'nın izlediği temel siyasetin bu olduğu yaşanan Suriyeli göçmen krizinde görünür hale gelmiştir. Göçmenlerin mümkün olduğu ölçüde tampon olarak nitelendirilecek bölgelerde kalmasına yönelik politikalar izlenmektedir. Bauman (2021a)'ın, düşüncelerini, son yıllarda yaşanan savaşlar sonrasında yeniden dikkat çeken küresel göç krizi ise destekler niteliktedir. Avrupa'nın göçmenlere yönelik siyasi tutumuna baktığımız taktirde, yakın geçmişte yaşanan Suriye savaşından kaçan göçmenlerin durumuna yönelik olumlu bir sınav verdiğini söylemek oldukça zordur. İnsan hakları ve evrensel değerler üzerine kurulmuş olan Avrupa medeniyetinin bu olay karşısındaki tutumu görmemezlikten gelmeyi tercih etme yönünde gerçekleşmiştir.

Göçmenlerin geldikleri bölgelerde yaşanan savaşlar, hukuksuz topraklar, din ve mezhep savaşları var olduğu sürece göç etme sürecinin bitmesi mümkün görünmemektedir. Siyasi ve ekonomik temelli yaşanan göç hareketleri yoksul ülkelerle zengin ülkeler arasındaki uçurum kapanmadıkça gelecekte de gündemde olacak bir konudur Göçmenler gittikleri ülkelerde ise birer öteki ve yabancı olarak var olma mücadelesi vermektedirler. Bu noktada gittikleri yerlerde yabancı konumundaki göçmenler, yerli olan kişiler açısından alışıldık olandan farklı özellikler gösterdiği için korku yaratan bir unsurdur. Yabancıya dair öngörülmezlik kişi açımızdan denetlenemez ve sonlandırılmaz bir süreç olması nedeniyle kaygının başlatıcı unsurudur (Bauman, 2021b). Dolayısıyla belirsizlik karşısında ortaya çıkan korku kaynağını belirli nedenlerden almaktadır. Temelde homojen olan, çeşitlilikten uzak bir toplum, yabancı olana yönelik hoşgörüsüzlüğün oluşturulması sonucunun ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Ergün,2019).

Bauman'a göre insanlığın "kirlilik" ile mücadele etme ve şeyleri olması gereken yerde olmasına yönelik isteğinin kaynağı, gösterdiğimiz takıntılı eğilimlerle dünyayı düzene sokma güdüsü arasındaki ilişkiden ileri gelmektedir (Bauman, 2021a). Bir nevi nesneler ve olaylar üzerinde kontrol kurma isteğinden kaynağını alan bir düşünce yapısı ile karşı karşıya kalmaktayız. Kirliliğe yönelik yaygın söylemler genellikle benzer ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. Yabancılar bulaşıcı hastalık taşırlar, temizlik kurallarına uymazlar, sağlık için tehlikelidirler, zararlı fikirler üretirler, bitli ve pirelidirler, ahlaksızlık ve iffetsizlik yayarlar (Bauman, 2021a).

Bir öteki temsili olarak göçmenlere yönelik ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük kavramlarının kökeninin her türlü öğretilerden önce geldiğini beliren Umberto Eco ise bu doğrultuda hoşgörüsüzlüğü biyolojik köklere sahip bir kavram olarak değerlendirmektedir. Farklı olana yönelik tahammülsüzlük yüzeysel olan duygu ve heyecan tepkilerinden kaynağını almaktadır. *Bizden farklı olan insanlara tahammül edemeyiz: Derilerinin rengi farklı olduğu için, anlayamadığımız bir dili konuştukları için, kurbağa, köpek, maymun, domuz, sarımsak yedikleri için, dövme yaptırdıkları için...* (Eco, 2020).

Eco, aynı zamanda ayrımcılığın kökenlerinde yatan yabancı hoşgörüsüzlük kavramı üzerinde durmaktadır. Toplumda oturmuş bu hoşgörüsüzlüğün kaynağını mevcut öğretilerden almış olduğu düşüncesinin bir yanlgı olduğunu, aksine örneğin Avrupa tarihi açısından oldukça dikkat çekici iki olgu olan Yahudi soykırımı ve orta çağda kadınlara yönelik cadı avının içinde bulundukları dönemin, iki farklı unsuru olan Nazi Almanyası veya Orta çağ düşüncesiyle ortaya çıkmamış olduğunu belirtmektedir. Bu durumun gerçekte daha önceden var olan yaygın hoşgörüsüzlük zemininde ortaya çıkmasına uygun şartlarla açıklanması gerektiğini vurgulamaktadır. O halde Yahudi Soykırımının, hâlihazırda var olan nefret olmasaydı toplumun çoğunluğu tarafından bu derece karşılık bulmasının söz konusu olamayacağına vurgu yapmaktadır. Öncesinde var olan hoşgörüsüzlüğü yabancı hoşgörüsüzlük olan ilkel dürtülere dayanan bir durum olarak açıklayan Eco, aşılmasının ise oldukça zor olduğunu ve ancak erken yaşlarda sürekli bir eğitim vasıtasıyla mücadele edilmesi gerektiğini belirtmektedir (Eco,2020). Bauman ise insanlık tarihinde çok eskilere dayanan biz ve onlar arasındaki ayrımın aşılabilmesi için birlikte yaşama

deneyimlerinin arttırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Modernlik ve müphemlik isimli eserinde bu ayrımın, özgürlük, eşitlik ve kardeşliğe vurgu yapan modern düşüncenin yerini postmodernizmin özgürlük, farklılık, hoşgörü argümanlarıyla aşılabileceğini belirtmektedir (Bauman, 2020).

Eco hoşgörüsüzlüğün özellikle, farklılığın ilk kurbanları olan yoksullar arasında oldukça belirgin bir biçimde var olduğunu, zenginlerin ırkçılık öğretilerini ürettiğini ancak yoksulların ırkçılığı daha tehlikeli olarak yaşadığını ifade etmektedir (Eco, 2020). Benzer bir biçimde Bauman da göçmenlerin, kendilerinden toplumsal açıdan daha olumsuz şartlara sahip oldukları için bir nevi toplumun dezavantajlı konumundakiler açısından sahip oldukları koşulları daha katlanabilir hale getirmekte olduğu üzerinde durmaktadır (Bauman, 2019). Göçmenlere yönelik ayrımcı tutumların toplumda karşılığını bulmasını Bauman, toplumun alt sınıfındakilerin, göçmenler gibi toplumsal sınıflandırma açısından en aşağıda konumlandıklarını sosyal kesimden hareketle kendilerini daha yukarı bir konuma yerleştirmeleri sonucunu ortaya çıkarmakta olduğunu belirtmektedir. Bu durumun yanı sıra toplumda üst kesimdeki sınıfların sosyal konumlarına kaybedeceklerine dair bir korku ile göçmenlere yönelik ayrımcılığın ortaya çıkabileceğini belirtmektedir (Yumurtacı,2018). Dolayısıyla ötekine yönelik bu korku ve kaygı duygusunun temelinde tam tersi iki olgudan bahsetmek mümkündür. Birincisi göç edilen bölgedeki toplumsal sorunların merkezinde olan dezavantajlı, toplumsal statü açısından ayrıcalıklı bir konumda bulunmayan toplumsal kesimlerin kendilerinden daha kötü durumda olana dair refleksi, bir nevi kendini rahatlatma düşüncesini içermektedir. Bir diğeri ise toplumsal statü açısından üst kesimdekilerin, kendi ayrıcalıklı konumunu kaybedeceğine dair ortaya çıkan korku biçiminde ifade edilebilmektedir.

Bauman'a göre yabancı akımı veya kitlesel göç beraberinde getirdiği belirsizlikten ötürü toplumsal açıdan kaygı ve huzursuzluk gibi eğilimlerin artış göstermesine neden olmaktadır (Yumurtacı, 2019). Bununla birlikte yabancı akımı içinde bulunduğumuz toplumsal yapının kendi dinamikleriyle göç olgusunu kaçınılmaz hale getirmiş ve her seferinde süreç benzer dinamiklerle yeniden yaşanmaktadır. Kapitalist sistem kaynakların dengesiz dağılımı, pazar ekonomisi, işçi sömürüsü, ucuz emek arayışı, dünyanın farklı bölgeleri arasında var olan

ekonomik dengesizlikler göçü kaçınılmaz bir biçimde modern dönemin en önemli konularından birisi haline getirmiştir (Bauman, 2019). Göç ile doğrudan ilişkili olan sosyal eşitsizlik özellikle toplumda ötekinin önemli bir temsili olan göçmenlerin sayısının artmasıyla daha görünür hale gelmektedir. Bu noktada, yaşanan göçün bireysel düzeyde nasıl algılandığına ilişkin yaklaşım Bauman tarafından irdelenmektedir. Bauman (2022), sosyal eşitsizliğin doğallığının birey tarafından algılanma biçimine vurgu yapmaktadır. Eşitsizliğin sürdürülebilir olması için toplumun kodlarında insanlar arası farklılığının, yeteneklerin, doğası gereği düzensiz dağılmış olduğu ve yalnızca bir azınlığa bahsedilmiş olduğu genel anlamda kabul görmüş bir görüştür. Bu noktada avantajlı olan konumdakiler açısından vicdani sorumluluğu ortadan kaldıran ve ego açısından üstünlük psikolojisi ortaya çıkaran bir düşünce yapısı olduğunu belirtir. Kalabalıklar açısından ise durum kabul edilebilir ve pasifleşme sonucunu doğurmaktadır. Genel sonuç ise var olan eşitsizliğin devamlılığının sağlanmasıdır ve böylelikle var olan eşitsizlikler normalliğin fotoğrafı içinde kendine yer edinmektedir. Günümüzde sosyal refah, sosyal yardım gibi kavramlar eşitsizliğin yarattığı uçurumları dengelemektedir ancak asıl olan bu uygulamalar ile toplumdaki eşitsizliğin devamlılığının sağlanmasına hizmet etmektir (Bauman, 2022). Dolayısıyla Bauman eleştirel bir yaklaşımla göçmenlere yönelik algının, gördüğümüz göçmen görüntülerinin ve hikâyelerinin her birinin alışlageldik hadiseler olarak kalacağını çünkü yapılan sosyal yardımlar ve eşitsizliğin doğallığı ve alışlageldik bir durum haine gelmesi sonucunda, kamuoyunun gündeminden düşeceğini ve duyarsızlaşma ile sonuçlanacağını ifade etmektedir (Çelik, 2019).

20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren göçün yarattığı sorunlar özellikle küreselleşmenin etkisiyle daha belirgin hale gelmiştir. Göçmen sayısının her geçen gün artması göç edilen ülkelerde yabancı korkusunu kaçınılmaz biçimde artmasına neden olmaktadır (Deniz, 2014). Yaşadığımız dönem kapitalist ekonomik sistem, küreselleşme, iklim krizi, ekonomik bunalımlar vs. aslında düzenin kırılabilirliğini her an hissettiğimiz, geleceğe dair beklentilerin garantisinin verilemediği bir ortamda hali hazırda yaşanan korkunun, kaygının vücut bulmuş halini karşımızda görmek yerine görmemezlikten gelmeyi tercih etmek yaşadığımız kaygı açısından oldukça rahatlatıcı bir yöntemdir. Göçmen, sığınmacı, mültecilerin yanı başımızda değil haber programlarında görmek bize daha uzak oldukları yanılgısını yarattığını

söyleyebiliriz. Göçmenlerin göç ettikleri bölgelerdeki yarattığı korkunun bir başka nedeni ise var olan koşulların, mülkiyetin, sosyal statünün dolayısıyla avantajlı olanların sahip olduklarının ellerinden alınacağına, kaybedeceklerine dair bir düşüncedir (Bauman, 2021b). Böylelikle şunu söylemek mümkündür sahip olduklarının kaybedilmesinin somutlaşmış halini göçmen ya da sığınmacılarda görmek temel bir huzursuzluk sebebi haline gelmektedir.

Toplumlar doğası gereği kendine yönelik tehdit unsurları üzerine inşa edilmektedir. Bir nevi bu tehdit unsurları toplumun genel niteliğini, değerlerinin negatif yönde bir temsili biçiminde inşa edilmektedir. Bir başka deyişle toplumun varlığı, karşıtının temsili olan olgular üzerinden kendi varlığını idame ettirmektedir (Bauman, 1999). Baumanın yabancı kavramı biz ve onlar ayrımı üzerine kurulmuştur. Var olan karşıtlık üzerinden yaratılan kavramlar üzerinden yeni anlamlar üretilmektedir ve en önemlisi bu kavram içeriğine yüklenen anlam ancak karşıtların var olmasıyla mümkündür. Temelde biz ve onlar, yerli ve yabancı, dost ve düşman, gibi tanımlamalar üzerinden sosyal psikoloji ilkeleri devreye girerek bizi bir arada tutan bağların oluşturulması, kişinin biz ya da onlar üzerinden geliştirdiği aidiyetle kendisini tanımlaması söz konusudur (Bauman, 2021a). Buradan hareketle şu sonucu ulaşmak mümkündür, grup içinde bir benzerlik-aynılık duygusu yaratılarak, yalnızca “benzer olmayanın/farklılık taşıyanın” grubun olumsuz fikirlerine maruz kalması ve bunun da temel doğru –en azından geçerli- olduğu düşüncesinin yaratılması sağlanmaktadır (Tunç, 2010). Biz ve öteki arasındaki ayrımın keskin sınırlarla belirlenebilmesi için harcanan çaba yabancının ne olduğunun tanımlanması üzerinden, biz kimliğini belirginleştirecek ve birlikteliği, biz olma bilincini inşa edecektir. Grup olmanın belirli refleksleriyle olumlu değerler bireyin dahil olduğu gruba yüklenirken karşıtı, olumsuzlukları yüklenecek olan ise dışarıda kalan öteki yabancı, dış grup olacaktır (Bauman, 2021a).

Baumanın sosyolojisinde yabancılar hakkında hiçbir şey bilmediğimiz bir konumda değildirler. Tam bilinmemekle birlikte, bir suret ya da siluet olarak tanımlanabilmektedirler. En belirgin özellikleri olmamaları gereken yerde bulunmaları ve bizden belli ölçüde farklı olmalarıdır. Dolayısıyla bir şehirde caddede yürürken göze çarpmayacak ölçüde görünmez olmakla birlikte aslında hakkında yalnızca sahip olunan önyargılarla değerlendirilmeye alınabilecek ya da bu

kategorilerdeki tanımların belirgin özelliklerini gösteren niteliklere sahip olmaları onların yabancılık sınırını belirlemektedir. Yabancılar görünmez değildir aksine görünen ve dinlenen kişilerdir. Görmezlikten gelinemeyecek bir komumdadırlar. Aksi halde görmezlikten gelmek ve yok saymak mümkün olsaydı yabancı olarak görüldükleri ortamda daha kabul edilebilir olabilirlerdi. Asıl problem orada olmaması gereken şeyin orda olmasıdır (Bauman, 2021a). Çünkü fiziksel kalabalığın ortasında “yersiz/yurtsuz” niteliği ile yabancı, mahremiyetimizi korumak adına aramıza duvarlar ördüğümüz, mesafeler ürettiğimiz, varlığını hissetmekle beraber olabildiğince görmemeye çalıştığımız ve kısa süreli etkileşimler yaşamak zorunda kaldığımız, sahip olduğumuz düzenine yönelik bir tehdit unsurunu temsil etmektedir (Özselçuk, 2017).

Bauman ötekine yönelik olarak kullandığı atık madde kavramsallaştırmasını modernin sınıflandırma kaygısının sonucu olarak görmektedir. Yabancı otlar bahçeciliğin, yoksul semtler modern mimarinin, yabancılık ulus devlet inşasının atık maddeleridir. Belli bir sınıflandırmaya dahil edilemeyen şeyler o halde modern düzenin atık maddeleri olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda müphemlikte modernliğin atık maddesidir (Bauman, 2020). Modern dönemde akıl önemli işlevi bilinmeyen bilinebilir kılma iddiasını ortaya koymasıştır. Dolayısıyla içeridekini dışarıdan, bilineni bilinmeyenden ayırma çabasının bir sonucu olan yabancı veya öteki olan aynı sınırların dahilindekilerin bunun dışında kalanlara yönelik bir adlandırma ile kendisinin dışında konumlandırılmış olan yabancıdan, bilinmeyenden duyulan korkunun son bulmasını sağlamaktadır (Kanbir,2012). Yabancı böylelikle yerli olandan ayrıştırılarak belirli olumsuz kavramlarla anılır hale gelmiş, varlığı ise korku yaratan bir unsur olarak yorumlanmıştır.

Yabancılar yönelik korkuları siyasilerin yönetebilmesi için karşılıklı ayırmaya ihtiyaç duymakta olduğu söylemek gerekmektedir. Duvarlar inşa etmeye çalışarak var olan korku ve güvensizlik düzeyi arttırılmaktadır. Bauman (2021b), ayırma sonrası olumsuz kategorilere dahil edilen dezavantajlı gruplara yönelik tutumun bireyi, ahlaki sorumluluk alanının ötesine taşımakta olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle var olan gerçekliğe yönelik kayıtsız bir tutum ortaya çıkmakta ve vicdani yargı çoğu zaman devre dışı kalmaktadır. Bu durumdan kurtulmanın yolunu ise karşılıklı iletişim, diyalog ve dayanışmada bulmaktadır.

Kant günümüzde yaşadığımız süreci öngörerek şu ifadeleri kullanmıştır. Yerleşim kapasitesinin üst sınırına dayanmış topraklarda barış içinde birlikte yaşamak mümkün müdür? Ebedi barış fikrini ortaya koyan Kant'ın fikirleri bu sorunun ancak düşmanlığın yerine konukseverliğin ikame edilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu ise evrensel barış fikridir (Bauman, 2021b). Kant ahlaki yargılarımızın kaynağını akıldan aldığını ve her insana ait olan bir özellik olduğunu ve içindeki bu ahlaki yasaların, vicdanı akıl ile ulaşılabilecek evrensel ilkelere dayandırmakta olduğunu belirtmektedir. Ancak bu noktada Bauman, insanlığın evrensel ahlaki değerlere ulaşmasının önünde, biz ve onlar ayrımını sürekli olarak dayatan medyanın ve devletlerin rolüne vurgu yapmaktadır (Yumurtacı,2019). Bauman bu noktada şu soruyu sormaktadır. İradeyi aklın emirlerini uygulamaya nasıl ikna edeceğiz? Göçmenlere yönelik korkunun ve ahlakın evrensel ilkelerinin çatıştığı somut toplumsal olaylar yaşanmaktadır. Kantın koşulsuz buyruğunun, sınıra yığılmış göçmenlere yardıma çağırmasına rağmen göçmenlere yönelik kaygı bu durumla çelişmektedir. Kendimizi var olan duruma kulaklarımız kapatıp, kendi güvenli alanlarımızda yaşamak ve hiçbir şey olmamış gibi davranmak görünürde daha kolay bir davranış biçimi olmakla birlikte genel eğilimi de temsil eden bir davranış biçimidir. Bu davranışın ise bizi ne vicdan azabından tam olarak kurtaramadığı ne de sorumluluğu ortadan kaldırmadığı aşikârdır. Bauman'a göre toplumun üzerine düşen temel sorumluluk ben ve öteki arasındaki ayrımın aşılmasıdır. Bu sorumluluk ise ancak Kantın işaret ettiği evrensel değerlerin benimsenmesinden geçmektedir.

Bauman buradan hareketle ulaşılabilecek en önemli sonucun şu olduğunu belirtmektedir. Modern dönemde soykırımların tekrar olmaması için gereken şeyin otoritelerin fikir çoğulculuğun sahip olması gerekliliği açığa çıkmaktadır. İktidarın çoğulculuğa dayanması, toplumsal anlamda birey açısından iradenin teslim edilmemesi sonucunu doğurmaktadır. Demokratik çoğulculuk ilkesi gereği otoriteler değil, toplumun her kesiminin kendisine ifade alanı hakkı tanınmaktadır (Bauman, 2020). Bauman, bireysel düzeyde ayrımcılığın önüne geçilebilmesi için ortaya koymuş olduğu sosyolojik düşüncenin, basmakalıp kavramları sorgulamamızı ve kesinlikten uzak bir biçimde 'biz' ve 'onlar' arasındaki ayrım üzerine yeniden düşünmemize neden olacağını belirtmektedir. Bu tecrübe, öteki ile iletişime

geçmemize dolayısıyla korku ve zıtlaşmanın yerini hoşgörüyü tesis edecek tecrübelerin oluşmasına neden olacağı üzerinde durmakta, yabancı ile iletişimi mümkün hale getirmenin ise niyetten hareketle sorumluluk ve hoşgörü ilkelerine dayandığını belirtmektedir (Özselçuk, 2017).

B. SİMME

Toplumsal çatışmanın bir zorunluluktan ileri geldiği düşüncesinden, Simmelden önce Ferguson bahsetmiştir. Ferguson'a göre toplum, çatışmanın, zıtlığın yarattığı enerji ile dinamize olmaktadır. Örneğin savaşın yarattığı karmaşa, huzursuzluk, kaos, toplum birliğine katkı sağlayan bir çatışma unsuru olarak toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır (Bottomore, Nispet, 2019). Dolayısıyla savaş, uygarlık, sivil toplum kavramlarının tesisi için görünürdeki çatışmanın alt yapısında uygarlığın varlığına katkı sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü var olan karşıtlık üzerinden toplumun birliği, bütünlüğünün inşası sağlanmaktadır. Birey açısından ise toplum aidiyetini geliştiren bir süreç ortaya çıkmaktadır. Simmel sosyolojisi belli toplumsal olguları karşıtlığın ortaya çıkardığı bir sonuç ya da etkileşim üzerinden okumaya çalışmaktadır. Sosyolojiye ilişki özgün düşünceleri yaşadığı dönemin akademik otoriteleri açısından eleştirilere maruz kalmasına neden olmuş, yaşadığı dönemin bütüncül sosyolojik bakışından farklılaşarak toplum analizlerini karşılıklı etkileşim bağlamında analiz etmiştir (Kahraman, 2018).

Freund (2002), Simmel'in görüşlerini üç başlık altında kategorilendirmiştir. Biçimler sosyolojisinin öncüllerinden olan Simmel, insan davranışlarını ortaya çıkaran güdülerin psikolojinin konusu olduğunu belirtir. Sosyal psikolojinin inceleme alanının ise bireysel davranışları, diğer bireylerle yaşanan karşılıklı ilişki bağlamında, çeşitli toplumsal gruplar içinde, iş birliği ya da rekabet gibi somut durumların ortaya çıkardığı duruma dayandığını belirtmektedir. Simmel Sosyal psikolojinin kurucularından biri olarak toplumsal ilişkileri çözümlemek için öncülü olan düşünürlerden farklı olarak devlet, ideoloji gibi kavramların dışında incelik, nezaket, bağlılık, giyim, kuşam gibi alanlara dikkat çekmiştir. Üçüncü olarak ise insan davranışlarının toplumsal kurumlar bağlamında ya da hiyerarşi, rekabetçilik gibi olgular üzerinden biçimlenmesi söz konusudur. İşte Simmel'e göre sosyolojinin konusu bu biçimlerin analitik çözümlemesidir. Bireyi eyleme yönlendiren güdülere

analiz etmek psikolojinin, bu içeriğin biçim ve anlam kazandığı toplumsal biçimleri çözümlmek ise sosyolojinin görevidir. Her iki disiplin ise birbirine indirgenemez niteliktedir. Simmel'e göre “ *Toplumsallaşma bin değişik yolla gelişen bir biçimdir. Bireyler onda bir neden ya da sonuçta saptanan, uzun süreli ya da geçici, bilinçli ya da bilinçsiz idealler ya da ortaklaşa hissedilen çıkarlar temelinde bir birlik kurarlar*” (Simmel, 1968 Akt. Bottomore, Nispet, 2019).

Sosyolojinin görevinin, toplumsal biçimlerin betimlemesiyle bireysel ilişkilerin anlaşılacağı ya da bilinç düzeyinde somutlaşacağı belirtilir. Simmel sosyolojisinde bilgi zihnin kageroleri ile şekillenerek ortaya çıkan dolayısıyla verili olan değil yaratılan bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle bilginin inşa sürecine benzer biçimde toplumun meydana gelmesi noktasında da benzer bir süreç ortaya çıkmaktadır (Kahraman,2018). Dolayısıyla Devlet, ticaret birlikleri ya da aile gibi toplumsal kurumların bireyler arası ilişkilerin niteliğini belirleyen, toplumsal biçimlerdir. Simmel bu doğrultuda örneğin, sayılarla ilgi yaptığı çözümlemede sayının grup niteliğine olan etkisine odaklanmış dolayısıyla toplumsal biçimlerin sayının etkisiyle yaşadığı değişikliği analiz etmiştir. Buna göre az sayıda üyesi olan grup ile binlerce kişiden oluşan grubun yapısı farklı olacaktır. Grup içindeki çatışmanın niteliği doğrudan grup sayısı ile ilişkilidir. Samimi gruplar ile yapılan toplantıyla yüzlerce kişinin olduğu grup toplantısı farklıdır. Birincil ilişkilerin olduğu bir cemaat ilişkisinin içinde ortaya çıkan gayri ahlaki bir durumun sonuçlarıyla ikincil ilişkilerin olduğu kalabalık bir kent için aynı sonuçları doğurmayacaktır (Bottomore, Nispet, 2019).

Simmel toplumu bir töz biçiminde ifade etmek yerine bireylerin etkileşimi olarak görmekte ve bu etkileşim üzerinden toplumu anlamlandırma çabası içine girmektedir (Kahraman,2018). Toplumsallaşmayı ise, bireyin toplum tarafından şekillendirilmiş olmasından fazlası, bireyin toplumsal anlamda eyleme geçme yollarıyla ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Swingwood, 2010). O halde toplum içindeki bireylerin etkileşim biçimine bağlı olarak dinamize olmaktadır. Toplum, birbirine bağlı ilişkiler içindeki bireylerden oluşmaktadır. Toplumsal kurumlar ise var olan bireyler arası etkileşimin yansıdığı toplumsal biçimler olarak tanımlanmaktadır.

Simmel sosyolojisi pozitivistin temel argümanlarından, toplumsal gelişmeyi açıklayan kanunların açığa çıkarılmasıyla ilişkilerin anlaşılacağından ziyade insanın eylemleriyle tarihsel dünyayı üreten bilişsel özne olduğu görüşü üzerine kurulmuştur. Tarihsel bilgi, dışsal gerçekliğin basit bir yansıması olarak değil, insani deneyimin bir formu olarak mümkündür. Formların analiz edilmesiyle dünyanın kendisi bir bilgi nesnesine dönüşmektedir. Form ise zihnimizin dışındaki evrenin anlamlandırılması, sınıflandırılması için var olan kategorilerdir. O halde hukuk, cinsellik, toplum bu anlamıyla olmaktadır. Formlar vasıtasıyla düzensiz olan evrenin kendisi tutarlı hale gelmektedir. Simmel toplumu, onu bireye dışsal bir gerçeklik şeklinde, sanki insan eylemlerinden ayrı, kendine özgü bir yaşam tarzı varmış gibi tanımlayarak şeyleştiren sosyoloji tarzına karşı çıkmıştır (Swingwood, 2010). Toplumsal formlar bağlamında böylelikle temelde üzerinde durulması gereken şeyin soyut bir yapıdaki ‘toplum’ değil, bireyler arasındaki etkileşimin bir ifade biçimi olduğunu vurgulanmaktadır (Arslan, 2016). Dolayısıyla Simmel toplumu bireylerin dışında olan, farklı etki formlarının dışında bir olgu olarak görmemektedir (Karlı, 2013). Toplumsallaşma da gelişmeden, dolayısıyla etkileşimden yoksun olan yalıtılmış bireyleri kapsamamaktadır. Bireyler toplumsallaşma formları aracılığıyla bir birlik halinde gelişir; sevgi, amaçlar, eylemler bireysel özelliklerin formlar içinde gerçekleşmesiyle toplumsal özelliklere aktarılır. Toplumsallaşmanın biçimleri arasına hiyerarşiler, korporasyonlar, evlilik, dostluk girer; formlar toplum üretmez çünkü formlar toplumun kendisidir (Swingwood,2010).

Bireyin toplumla ilişkisi hem onun içinde hem de dışında, hem toplumsal bağ hem de kendisi için bir şey olarak özerk bir merkezde, hem toplumun hem hayatın ürünü olarak düalistiktir. Toplumsallaşma anlayışı, insanın varoluşunun etrafında kurulmuş olan bir anlayıştır. Toplumsallaşma çatışmayı ve uyumu, çekmeyi ve itmeyi, nefreti ve aşkı, bağımsızlığı ve bağımlılığı getirmektedir. Dolayısıyla Simmel’de toplumsallaşma içeriği karşılıklı formlardan meydana gelmektedir. Formlar vasıtasıyla toplumu bütünleştiren ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Simmel’in formlarından ikili biçim, dolayimsız karşılıklılık içindeki iki bireyin ilişkisi şeklinde tanımlanmaktadır. İkili biçim öğretmen/öğrenci, doktor/hasta, koca/karı vb. farklı türden içeriklerle ortaya çıkmaktadır ancak bu durumun asli karakteri, bütünü her bireye bağımlılığına bağlıdır. Birinin ortadan çekilmesi hem ilişkiyi hem de bütünü

kendisini yok etmektedir. Benzer biçimde yabancı dışarıda bırakılarak içerideki bireylerde ortak bir dayanışma duygusu yaratmaktadır (Swingwood, 2010). Toplumsal bütünlüğü sağlamak için müphem olan dışarıda bırakılmakta ve yaratılmış ortak değerler üzerinden birliktelik sağlanmaktadır (Kanbir, 2012). Dolayısıyla Simmel'e göre yabancı grubun kendisinin var olmasının bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yabancı varoluşuyla grubun içerisinde olmasına karşılık grup açısından karşıtlığı temsil etmektedir (Simmel, 2020).

Modern hayatı, bireyi belirleyen unsurlar karşısındaki varoluş mücadelesi olarak ifade edebiliriz. Doğa karşısında modern dönemde üstünlüğünü sağlamış olan insanoğlu günümüzde hiç olmadığı kadar toplumsal yapıdan ileri gelen iş bölümü ve uzmanlaşma nedeniyle daha fazla belirlenime maruz kaldığını ve bağımlı hale geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Simmel,2020). Simmel'in Yabancıya ilişkin tanımı ise modernizm öncesi ve sonrası olarak değerlendirildiğinde önemli farklılıklara sahiptir. Modern öncesi topluluklarda yabancı dışarıdan gelmiş olan ve şüpheli etiketiyle tanımlanan ve aynı zamanda bir kişiyi işaret eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kişi dışarıdan gelerek uzun süre topluluğun içinde yaşıyor olsa dahi topluluğa dahil edilmeme durumuyla karşılaşabilmektedir. Buna karşılık modern toplumlardaki yabancı tanıdık olmayan ve daha önce karşılaşmadığımız oldukça sınırlı bir iletişime sahip olduğumuz kişileri temsil etmektedir (Giddens, 2010).

Komşu, yabancı ya da hısım durumundaki çevrelere karşı sıkı sıkıya kapalı nispeten küçük bir çevre, ilk toplumsal oluşumun safhası olarak nitelendirilebilmektedir. Çok genç toplulukların kendisini koruması için katı sınırlar ve merkezci bir birlik tesis etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bireysel özgürlüğe ve benzersiz iç ve dış gelişime izin verilememektedir. Grup genişledikçe dolaysız iç birliği gevşer ve başlangıçta başkalarına karşı çizilen sınırların katılığı, karşılıklı ilişkiler ve bağlantılar sayesinde yumuşamaya başlamaktadır. Ayrıca büyümesi gruptaki iş bölümü ile zorunlu olarak özgül bir bireysellik yaratmaktadır (Simmel,2020). Metropol insanı ise günümüzde kasaba insanına göre özgürdür çünkü yaşam alanı geniş ve insan sayısı oldukça fazladır metropollerde. Metropolün en önemli özelliği işlevsel bir biçimde genişleyip kendi sınırlarının ötesine geçmesidir. Bu etkililik metropol hayatına ağırlık, önem, sorumluluk

kazandırmaktadır. Aynı zamanda insan, kendi kişiliğini metropol hayatının boyutları içinde ortaya koymanın zorluğuyla yüzleşmek zorundadır. Metropolde kısa süreli temaslara giren birey görüntüsüyle ‘’ hemen sadede gelme’’ yoğun ve çarpıcı bir biçimde karakteristik bir izlenim yaratma telaşındadır (Simmel,2020). Simmel kasaba yaşamından şehir hayatına geçişin şahsiyette değişiklikler meydana getirdiği üzerinde durmaktadır (Şatıroğlu, 2014). Metropollerin uyarıcı yoğunluğuyla birey psikolojisi üzerinde çeşitli yansımaları söz konusu olduğu görülmektedir. En önemli belirlenim metropol insanının kasaba insanıyla kıyaslandığında çok daha üst düzeyde bilinçliliğe mecbur bırakılmasıdır. Kasaba yaşamının durağanlığı ve düzenliliğine karşın metropolün dinamizmi, farklılıkların varlığı ve hızı, modern bireyi kaçınılmaz biçimde duruma uyum sağlaması konusunda yönlendirmektedir. Kasaba bireyinin yavaş değişen, alışıldık, düzenli davranış kalıplarına karşılık metropol insanı, dış dünyada kendisini köklerinden koparacak tehlikeli uyarıcılara karşı korunmak için farkındalık ve artan zekâ, düşünsellik temelinde hayatını devam ettirmek zorundadır. Metropol yaşantısının birey üzerinde yarattığı dünyadan bezme tavrı ise var olan değişime ve harekete, çeşitliliğe karşı gösterilen tepkilerin sınırları yormasından ileri gelmektedir. Bu bir algı zayıflığı olarak nitelendirilemez. Esas olan metropol insanı için, şeylerin anlamlarının ve farklı değerlerinin önemsiz şeyler olarak değerlendirilmesidir. Yaşamın kendisi tek düze ve gri tonda görülmekte, şeyler önemini yitirmektedir. Bireyin sinir sistemi üzerinde yoğun bir uyarıcı olması sonucunda yüksek düzeydeki uyarıcıyla baş edebilmek adına son bir çaba gösterilerek uyarıcılara karşı tepkisizlik davranışı ortaya çıkmaktadır. Böylece metropol insanı soğuk, mesafeli ve diğer insanlara karşı kayıtsız bir tutum içine girmektedir (Simmel,2020). Modern metropolün bir yaşam biçimi olarak zorlayıcı ve karmaşık yapısı, para ekonomisinin ürettiği nesnel kültür, rasyonel bakış açısı toplumsal yaşam içinde bireyin farklı olana yönelik sınırların ve mesafenin daha belirgin hale gelmesine neden olmaktadır. Oluşan bu sınırların temsillerinden bir tanesi ise Simmel’in sosyolojisinde yabancı kavramını işaret etmektedir (Haznedaroğlu, 2020). Kasaba yaşamından metropol yaşamına doğru yaşanan dönüşüm yabancıyı algılama ve anlamlandırma konusunda değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Eskiden bulunduğu topluluk içinde bir tehdit unsuru olarak algılanmayan yabancı günümüzde var olan kimlik tanımlarında her yerdedir (Kanbir, 2012). Metropol bir mekân olarak, yukarıda açıklanan birey üzerinde yaratmış

olduğu sosyal psikolojik niteliklerinden ileri gelen özellikleri nedeniyle yabancı ile karşılaşılan bir mekân olarak yabancılık duygusuna katkı sağlayan niteliklere sahiptir.

Ekonomik faaliyetlerin tarihinde yabancı her zaman ve her yerde bir tüccar olarak görünmektedir. Değişen ekonomik yapıyla birlikte üretimin artmasıyla beraber ürünlerin farklı bölgelerde satılabilmesi için tüccara gerek duyulmuş ve ticaret gelişmiştir. Dolayısıyla tüccar bulunduğu, ticaret yaptığı yerin ‘yabancı’ olmak zorunluluğundadır. Yabancı çerçevede yabancı, mahrem kişisel ilişkiler içinde birçok bakımdan çekici ve anlamlı olabilir ancak yabancı olarak algılandığı süreçte diğerlerinin gözünde ‘toprak sahibi’ biri de değildir. Hareketli bir kişi olan yabancı her bir unsurla tesadüfen temasa geçer fakat hiçbirine yerleşik bir akrabalık, yerellik ya da meslek bağları yoluyla organik bir bağla bağlı değildir. Bu durumun bir sonucu da yabancı, grubun belli bileşenlerine ve tarafgir yatkinlıklarına bağlanmış olmadığından nesnel bir tutum takınabilmektedir. Bu nesnellik bir nevi yabancıya özgürlük getirmektedir çünkü nesnel insan, değerlendirmeleri ve algısı, kavrayışıyla önyargılı olmasına neden olacak bir aidiyete sahip değildir (Simmel, 2016).

Yabancı ve yerli kavramları bir toplumdan diğerine ve zamansal olarak farklı biçimlerde değerlendirilmiştir (Ekinci, Hülür, Deniz, 2017). Simmel sosyolojisi yabancılık olgusunu analitik çözümlemelerle tahlil etmektedir. Toplumsal tipolojilerinden birisi olan yabancı Simmel’in diğer sosyolojik tanımlamalarında olduğu gibi durağan bir kavram olmayıp bir ilişki biçimini ifade etmekte yerli olan üzerinden açıklanmaktadır. Dolayısıyla Gudykunst’a göre (1983) yalnız başına kullanıldığı taktirde doğru şekilde ifade edilemeyen bir başka kategori olan yerli ile ilişkilendirilerek anlamlandırılabilir olan yabancı, var olan bu karşıtlık üzerinden açıklanabilmektedir. Yerli olmadan yabancı olamaz, aynı zamanda yabancı yerliyi dönüştüren ve ona biçim veren niteliğiyle var olmaktadır. Böylelikle yabancı ev sahibi olan topluluğa referansla incelenmektedir. Simmel’in tabiriyle bugün gelen ve yarın kalan insan olarak, deyim yerindeyse daha fazla ilerlemesine rağmen gelme ve gitme özgürlüğünden de tam olarak kurtulamamış potansiyel bir gezgin olarak ifade edilmektedir. Yabancı yeni geldiği sınırlar içinde oraya ait olmayan özelliklerini getirdiği için kendini sürekli bu durum üzerinden yaratmaktadır (Ünsaldı,2016).

Yabancı hem yakındır hem de uzaktır. Yakınlık genel insani özelliklerden kaynaklanmakta ki coğrafi, siyasi, dini benzerlikler bunu daha da arttıracaktır. Uzaklık ise yabancı'nın aslında olmaması gereken yerde fiziki olarak olmasından ileri gelmektedir. Ancak Simmel' e göre bu yabancıya aynı ölçüde ait olan yakınlık ve uzaklık arasında bir gerilim söz konusudur (Simmel, 2016). Yabancı gruba fiziki anlamda yakın olmasına karşın toplumsal anlamda uzak olan kişidir (Çakır, 2017). Simmel' e göre yabancı'nın sonradan dahil olduğu gruba olan benzerliğine rağmen ortaya çıkan ilişkinin doğasını asıl belirleyen unsur yabancı olmaktan ileri gelen nitelikler tarafından belirlenmektedir (Nizam, Gül, 2019). Simmel bu ilişkinin doğasını şu şekilde ifade etmektedir: *“Yabancı, o ve kendimiz arasında, millet ve sosyal konum benzerlikleri, iş ya da genel insan doğası temelli benzerlikler hissettiğimiz ölçüde bize yakındır. Bu benzerlikler, bizim ve onun ötesine genişlediği ölçüde ve bizi birbirimize çok sayıda insanı bağladığı gibi sıradan bir şekilde bağladığı ölçüde, aslında uzaktır”* (Simmel,2020). Dolayısıyla yakınlığı doğuran bazı niteliklere sahipken uzaklık yani farklılığa dair vurgu spesifik bir şey değil pek çok yabancıya ait bir nitelik olan, kökenin yabancı olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle üzerinde önemle durulması gereken şey yabancı'nın bulunduğu sınırlar içinde tek tek bireyler olarak değil tip olarak algılanmasıdır.

Yukarıdaki duruma yani yabancı'nın belli özellikler çerçevesinde, kalıp yargılar ve kategorilerle algılanıyor olmasının pratikteki en bariz örneklerinden birisi geçmişte ortak bazı uygulamalara tabi olmalarında görünür hale gelmektedir. Örneğin orta çağ Avrupa'sında Yahudilere uygulanan vergiler Hristiyanlardan farklı olarak sabit bir biçimde her Yahudi'ye uygulanmaktadır (Simmel,2016). Çünkü Yahudi bir bireyin toplumdaki konumlanma biçimi, Yahudiliği üzerinden gerçekleşmektedir. O bu varoluşla Simmel'e göre olağan bir biçimde hep yabancıdır ve genel bir tiptir.

Günümüzde ise yabancı kavramı özellikle göçmenlik kavramını tanımlamakta ve göç etmiş bireyler ve göç ettikleri bölgelerde yaşayan yerleşik bireylerin arasındaki ilişkiyi açıklama konusunda işlevsel bir kavram niteliğindedir. Çünkü temelde ben ve öteki arasındaki ilişkiye dayanan yabancı kavramı dolayısıyla egemen durumda olan ev sahibi konumundaki grup ile yabancılar topluluğunun arasındaki ilişki biçimine atıfta bulunmaktadır (Alexander, 2003 Akt. Ekinci, Hülür,

Deniz, 2017). Simmel sosyolojisinde yabancı bireyin katılmış olduğu bir toplumsal grubun bireyin kimliğini belirlediği kişi olarak ifade edilmektedir. Bu yönüyle yabancı Simmel'den etkilenen düşünürlerin, dini ve etnik açıdan azınlık durumunda bulunan, sığınmacı, göçmen konumundaki toplumsal grupları açıklamak için kullandıkları bir kavram niteliğindedir (Çakır,2017). Simmel'in öğrencilerinden olan Schütz, yabancı kavramını yabancının dahil olmaya çalıştığı grup tarafından kalıcı bir biçimde kabul görmek amacıyla çabalayan uygarlığın yetişkin bireyini tarif ederek açıklamaktadır. Bu görüşe en uygun yabancı kavramı ise benzer biçimde göçmen olan kişiyi ifade etmektedir (Schütz, 2016). Simmel'in yabancı olarak tanımlanmış bireyi toplumun bir parçasıdır ve tanımlandığı andan itibaren toplumda yok hükmünde olması söz konusu değildir. Göçmenlerde dahil oldukları toplumun bir parçası haline gelmektedirler. Bir yerde mülteci olmak ise yalnızca o bireyin kişisel özelliklerinden ileri gelmemekte yerleşik olan topluluğun inşa etmiş olduğu biz ile onlar arasındaki ayrımın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak bir insan mülteci olduktan sonra bir şahıs olmaktan çıkmakta ve artık stereotip, başka ülkelerden gelen insanlar topluluğunun bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Kırmızıgül, 2019).

C. HABERMAS

Habermas öteki kavramını iktidar ilişkileri üzerinden analiz etmektedir. Ötekine bakış temelinde siyasi sebeplerin var olduğu bireysel bir tavır olmaktan öte iktidar mekanizmalarıyla inşa edilmiş bir edim olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle öteki kavramının sosyolojik analizini ulus devlet bağlamında ortaya çıkan değişime bağlı olarak açıklamaktadır.

Habermas'a göre Romalılarda "natio", "gens" ve "civitas" zıt kavramlardır. Uluslar, coğrafi açıdan yerleşim, kültürel açıdan ortak dil ve geleneklerle devlete ilişkin örgütlenme biçiminde var olmuş topluluklar biçiminde açıklanmaktadır. Natio sözcüğü orta çağda örneğin üniversite öğrencilerinin memleketlerine göre kategorize edilme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra ise şövalye tarikatı, üniversiteler, manastırlar, ticaret merkezleri gibi ayrımları da ifade etmiştir. Burada önemle üzerinde durulması gereken ise nationa kavramının aidiyet duygusuyla özdeşleşmesi sonucunun ortaya çıkması ve bu durumun ise ulus

bilincinin kökenini oluşturmuş olduğu belirtilmektedir. Böylelikle aidiyetin bir biçimi olarak ortaya çıkan ulus kavramı, dışında kalanların bu dönemden itibaren daima, yabancı olanın farklı olduğuna dair bir vurguyu içermesidir. Eleştirel bir yaklaşımla ifade edilen ise ait olunan ulusun, devamlılığında diğer ulusları değerden düşürme ve milli, etnik, dini azınlıkları dışlamak için bir araç haline gelmiş olduğudur. Ulus devlet içinde birey diğer kişilerle bir paydada birleşmekte ve ortak bir ruh ortaya çıkmaktadır. Böylece ulusa üye olma ortak paydası çıkarıldığında yabancı olarak nitelendirilecek birine ilişkin algı belirli yargıları içerir hale gelebilmektedir. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür, sosyal entegrasyon böyle bir aidiyet temelinde meşru bir zemin kazanmıştır (Habermas,2019).

Yaşadığımız dönem kurumsallaşmış siyasi iktidarların gelişimi açısından ulus devlet kavramıyla tanımlanmaktadır. Ulus kavramı, günümüzde çeşitli sosyolojik sorunların merkezi konumundadır. Dünya çapında yaygınlığa sahip ulus devlet çeşitli konulardaki kazanımları yanında belirli tartışmaları da içermektedir. Habermas’a göre ulus kavramı, toplumsal bütünleşmenin daha üst düzeyde ve soyut bir biçimde ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Ulus fikri ortak bir dil ve kültüre sahip olan topluluğun kurgusal geçmişinden hareketle oluşturulmuştur (Finlayson, 2007). Devlet ve ulus kavramları 18.yy. ‘da birbiriyle kaynaşmıştır. Günümüz modern ulus devletinin, Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımının homojen yapısından oldukça uzaklaşmış, heterojen bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Toplumsal yapı içerisindeki kültürel çeşitlilik, farklı etnik gruplar ve mezhepler bir arada var olmaya devam etmektedir. Bununla beraber Habermas toplumun siyasal entegrasyonunu sağlamanın yolunun kültürel çoğulculuk ortamının yaşanabilmesiyle mümkün alacağını belirtmektedir. Bu durum ise ancak siyasi bir irade ve kamusal iletişim süreçleriyle oluşturulabilir. Buna karşılık Habermas’a göre birçok ülkede bu durumun aksine genel siyasi kültür ile çoğunluk kültürü arasında birleşme meydana gelmektedir (Habermas,2019). Bu durum toplumun içindeki diğer etnik, dini, düşünsel grupların ayrımcılığa maruz kalmasına neden olabileceğini belirtmektedir. Var olan bu sorunun aşılabilmesi için ise Habermas’ın sunduğu çözüm ötekinin eşit olarak var olma hakkına sahip olabileceği ortak siyasi bir kültür düzeyinin oluşturulması ve anayasayla güvence altına alınabilmesinden geçmektedir.

İçinde farklı ırkları barındıran devlet vatandaşları ulusunu bölünmelerden kurtarma koşullarının arayışı ivedilik kazanmıştır. Bunun için de liberal siyasi bir kültürün sağlam yapısı gerekmektedir. Günümüzde ABD gibi klasik göç ülkeleri için bu durum büyük bir sorun haline gelmiştir. Birleşik Devletler'in siyasi kültürü, farklı kültürel temele sahip vatandaşların bir arada barışçıl bir varoluşu için diğer ülkelere göre daha geniş bir alan sunmaktadır. Burada herkes, aynı anda iki kimlikle yaşayabilir; ülkesinde hem mensup hem de yabancı olabilir... Bence siyasi kültür kendini ne kadar sağlamış olursa olsun, demokrasi yalnızca liberal özgürlük ve siyasi katılım hakları değil, aynı zamanda dünyevi boyutta sosyal ve kültürel ortaklık haklarının sağlanmasıyla kendini kanıtladığında çok kültürlü toplumlar bir arada tutulabilir (Habermas,2019).

Din esaslarına dayalı siyasi egemenliğin yerine modern devletin gelmesiyle artık kendini meşrulaştırma ulus kavramı üzerinden gerçekleşmiştir. Ulus devlet içinde demokratik katılım, devlet vatandaşlığı, yasalarca sağlanan dayanışmacılığa yeni bir bakış kazandırmıştır. Ulus devlet bünyesinde yönetme gücüne sahip olan halk, ulus düşüncesiyle statükoya karşı bir aidiyet geliştirmiştir. Aidiyet duygusunu temellendiren unsurlar ise ortak köken, dil ve tarih anlayışı etrafında şekillenmiş ulus bilincinin ta kendisidir. Toplum bir arada tutan temel değer ya da ortak ruh olarak tabir edilen bu bağ bireysel düzeyde kollektif bir kimlik oluşumu sağlamaktadır (Habermas,2019).

Ulusal toplumsallaşmanın alt yapısını oluşturan biz bilincinin, ortak kültürel kimlik ve kan akrabalığının oluşturduğu kendini aynı topluluğun üyesi olarak görme düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz.19.y.y. Avrupası birbirine yabancı bireyler arasında ulus kavramıyla bir bağ kurulduğunu göstermektedir. Köy, aile, toprak, hanedanlık gibi bağlarla oluşturulmuş aidiyet duygusunun yerini evrensel bir ulus aidiyeti, devlet vatandaşlık bilinci, önemli durumlarda halkı ve anavatanı için hayatını riske atma, düşmanlarla savaşırken canını feda etme biçiminde somutlaşmaktadır. Diğer uluslarla savaş üzerinden oluşturulmuş varlık mücadelesi, sanal, dil ve soy topluluğu ile bir tarih yazımı biçimindeki hikâyeler bağlamında ortak tarih anlayışına sahip toplulukları birleştirici unsurlar olarak var olmaktadır:

Devlet vatandaşlığı bağlılığı, doğal ve tarihsel yazgılara sahip halkların birbirine ait olma bilincini gerektirmektedir.” Öylesine bir anayasa bağlılığı” düşüncesi, “sağlıklı bir ulus bilinci” yerine geçemez; bu kavram (anayasa bağlılığı), havada kalır. Bu nedenle Ulus sözcüğüne... Özünde duygusal bağlılığı içeren biz bilinci kavramına gerek görmek kaçınılmazdır (Habermas,2019).

Habermas kolektif kimliğin tanımlanırken önemli siyasi göndermelerden hareket edildiğini belirtmiştir. Eğilimler açısından dağılmakta olan bir toplumda ortak bir kültür ekseninde göreceli bir homojenleşme ile oluşturulmaya çalışılan birlikteliği sağlayan ulus bilincidir. Ulus bilinci bu işlevi yerine getiren kolektif bir kimlik yaratmak görevini üstlenmektedir (Habermas, 2019). Ulus bilinci, kolektif bir kimlik anlayışının tarihsel geçmişle biçimlendirilerek Anderson’un tabiriyle oluşturulmuş hayali cemaatler kavramıyla ifade edilebilir. Anderson, ulusu doğası gereği egemen ve sınırlı bir hayali cemaat biçiminde ifade etmektedir. Ulus hayali bir cemaattir çünkü ulusun üyeleri her ne kadar ortak bir duygu etrafında cemaat ruhuna sahip olsalar bile ulusun üyeleri gerçekte birbirlerini tanımamaktadırlar (Yılmazok, 2018). Anderson kolektif bir hafızanın ve kimliğin inşası üzerine kurulu olan ulus devleti hayali bir cemaat olarak tanımlayarak hayali cemaatin niteliğini bir gazete örneği üzerinden açıklamaktadır. Buna göre insanlar gazeteler vasıtasıyla her sabah aynı düşünce yapısıyla aynı olaylardan benzer çıkarımlar yapmaktadır. İnsanlar ortak bir dil üzerinden aynı düşünce biçimiyle hareket etmektedir. Benzer bir biçimde hayali bir cemaat niteliğinde olan ulus devletler bünyesinde yaşayan toplumların da kolektif bir hafıza ve kimlik inşası oluşmaktadır (Anderson, 2020). Bu durumun önemli bir sonucu ise yüz yüze ilişki biçiminde olmayan cemaat ruhuyla oluşturulmuş hayali cemaatlerin güçlü bir dayanışma duygusu oluşturmak ve duygularını canlı tutmak için ötekine dair bir düşmanlık hissi geliştirmesidir (Aksakal, 2014). Ulus kimliğinin varlığının devamlılığı açısından, icat edilmiş bir öteki elzem nitelikte bir unsurdur. Dolayısıyla ulus kimliğini dinamize eden, bir nevi ötekinin varlığı olarak karşımıza çıkmaktadır (Biricik, 2020).

Wagner’e göre (2005), modernizmin temel düşünce taşlarından olan milliyetçiliğin ulus devlet örgütlenmesinde, toplum içindeki farklı etnik yapılar birer öteki olarak algılanmaya ve tehdit olarak değerlendirilmeye maruz kalmaktadır. Bu yönüyle düşünüldüğünde toplum içerisinde farklı olan bir kesimin belirginleşmesi bir

tehdit olarak algılanabilmektedir. Dolayısıyla örneğin Yahudiler bu noktada damgalanan dikkat çekici bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışarıdan bakıldığında ise, modern devlet ulusal varoluşunu, dış düşmanların varlığına dayandırmaktadır. Ulus devletin vatandaşlarına, anavatanları için savaşmak ve ölmenin ulusun devamlılığı için bir nevi ödev niteliğinde bir bilinç oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte topluluk içindeki alt grupların ya da farklılıkların asimile edilerek, baskı altına alınarak homojenize edilmesi yeni ulus devletin varlığının bir uzantısı niteliğindedir. Bu durumun örneklerini 19. ve 20.y.y. Avrupa'sında yaşanan soykırım tecrübelerinde görmekteyiz. (Habermas,2019).

Habermas'a göre günümüzde yurttaşlık düzeyinde her bireyin eşit haklara sahip olmasından daha da önemle üzerinde durulması gerekenin azınlıklara karşı gözetilen ayrımcılığı ortadan kaldırmak, yaşanan adaletsizlikleri sorgulama kültürünün toplumda yerleşik bir hal almasıdır (Habermas,2019). Çoğunluk kültürü ile azınlık konumundaki kültür aynı toplum içinde eşit olarak var olma hakkına sahip olması gerekmektedir. Habermas'a göre bu sorunun çözümü, çoğunluğun kendisini dayatmasının önüne ancak farklı olan ile kurulacak etkin iletişim ile mümkün olacağını vurgulamaktadır (Borradori,2008). Pratikte çoğunluk kültürünün dezavantajlı gruplar üzerinde kurduğu kendi yaşam tarzını ve düşünce yapısını dayatmacı bir tutum içine girmesi belki de en önemli ve kapsayıcı hak ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır ve çözümü ancak karşıt olarak konumlandırılmış konumdakini anlamaya yönelik çabadan geçmektedir.

Demokratik toplumlardaki demokratik self determinasyon hakkı temelde yazılı kuralların oluşum sürecine vatandaşların aktif katılım olarak ifade edilmektedir. Katılım süreci içerisindeki vatandaşlar ayrımcılığa maruz kalmayan, marjinalleştirilmemiş, Habermas'ın tabiriyle soydaş bir toplumun tektipliğine sokulmadan aktif hale gelmektedir. Katılım süreci içinde gönüllülük esastır ve en önemlisi bu yaklaşımın insani haklar açısından etno-milliyetçi veya cemaatçi ulus yaklaşımından çok daha olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemek gerekmektedir.

Kant ebedi barış makalesinde, insan haklarına yeni bir boyut kazandırmış ve dünya yurttaşlığı hukukundan bahsetmiştir. Bu durumda devletin iç hukukunu ya da devletlerarası hukuku aşan bir biçimde dünya yurttaşlığı gibi evrensel bir ilkedden

hareket eden ve her koşulda barışı hedefleyen, genel hukuk normlarından bahsetmektedir:

Kant halklar arası ‘‘hukuksal durumun’’ sağlanabilmesini, olumsuzlayıcı bir buyrukla, savaşı yok etmekle ilişkilendirmiştir. Savaş olmamalıdır; hiçbir esenlik getirmeyen savaşlara son verilmelidir’’ (Habermas, 2019). Dolayısıyla Kant uluslararası barışa giden yolu olumsuz bir buyruk olan her koşulda savaşın olmamasını sağlayacak esaslara göre hareket edilmesi prensibine dayandırmaktadır.

Ortak bir tarihsel geçmiş ve devlet yapısı ile Fransız İhtilali sonrası millet kökenli bir oluşum biçiminde kendini gösteren ulus devlet, günümüzde var olan kültürel, etnik, dini çeşitlilik karşısında belirli sorunlara eğilmek durumundadır. Benhabib (2021), bu yüzyılın başında belirginleşen ulus devlet ve dolayısıyla bu kavram üzerinden tanımlanan vatandaşlık kavramının, sınırların dışında kalanların mahrum kaldığı temel insani haklar açısından bir dayanak noktası haline gelmiş olduğunu vurgulamıştır. Özellikle I. dünya savaşı sonrası süreç temel insan hak ve özgürlükleri ve vatandaşlık ilişkisi bakımından tarihsel anlamda önemli bir başlangıç noktasını temsil etmektedir. Bir ulus bünyesinde vatandaşlık haklarına sahip olma ön koşuluna dayandırılmış olan evrensel insani haklar, dolayısıyla yersiz ve yurtsuz olan mülteciler açısından sorunlu bir alan haline gelmiştir. Çünkü onlar birer vatandaş değildir (Bozbeyoğlu, 2015).

Arendt (2016), ulus devlet ve dolayısıyla vatandaşlık kavramı ile mültecilik kavramlarını irdeleyerek eleştirel bir yaklaşımla insan haklarının, ulus devlet düzeyinde tanınabilmesinin ancak vatandaşlık bağıyla bir ulusa bağılı kişilerin hakkı olduğunu ancak olması gerekenin, devredilemez ve dokunulamaz olan bu hakların her koşulda bireyi koruma altına alan bir nitelikte olması gerektiği üzerinde durmuştur. Kitleseel anlamda 20.y.y da Avrupa’da ortaya çıkan mülteci akımının ulus devlete verdiği zararların başında insan hakları açısından en temel hak olan barınma hakkının kaldırılmasıdır. Bir diğer olumsuz etki ise, onlardan kurtulmanın veya bulundukları ülkenin uyuğuuna geçirmenin olanaksızlığının anlaşılmasıyla yaşanmıştır. Mülteciler ülkelerine geri gönderilemezdi çünkü gönderilebilecekleri bir ülke söz konusu değildi (Arendt, 2016). Avrupa’nın sığınma politikası açısından ortaya koyduğu tutumun, tampon ülke olarak belirlenmiş geçiş bölgelerindeki

lkelerde sığınmacıların durdurulmasını sağlamaya yönelik olduğunu görmekteyiz. İltica koşullarının gittikçe daha katı yasalara tabi hale getirilmesi, yaşanan kitlesel gle mücadele etme noktasında batılı devletlerin göçmen politikalarının bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulus devlet oluşumu beraberinde doğal olarak azınlıklar sorununu getirmektedir. Çünkü var olan devletin sınırları içinde kalan etnik azınlıkların varlığı kaçınılmaz olarak böyle bir sonuç doğurmaktadır. Habermas’a (2019) göre farklı ırk, etnik köken, cinsiyet, ötekileştirilmiş grupların kendine özgü davranış biçimlerine karşı saygı göstermek üzerine inşa edilmiş toplum ve yaşam biçimiyle ancak ayrımcılığa maruz kalmış bireylerin kimliklerini yaşayacakları bir toplumsal düzeni inşa edilecektir. Böylece tanımlanmış bu kollektif kimlikler varlık gösterecektir. Bu durum ise devamlılığı olan bir süreçtir çünkü Habermas’a göre çoğunluk kültürü biçimsel olarak değişim yaşadıkça yeni azınlıklar tekrar tekrar olmaya devam edecektir. Değişim ise hukuk devleti ve insan hakları ilkelerinden geçmektedir:

“ Bir hukuk düzeni ancak tüm vatandaşların özerkliğini eşit biçimde sağladığı zaman meşrudur. Hukuk muhatapları da kendilerini aynı zamanda hukukun yazarları olarak gördüğünde, özerktir.”

Farklı kültürlerin bir arada olduğu heterojen bir toplum, bireylere kendi kültürlerini sorgulama ya da tam tersi kendi kültürlerini yaşama ve devamlılığını sağlama noktasında olumlu bir zemin sunduğu ölçüde eşitlik ilkesinin var olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda modern toplumun sunduğu hukuksal güvence, yabancıları ayrıştırmak yerine bu ayrışmanın ortadan kaldırıldığı koşullarda sağlanabilecektir. Bu noktada; *“Devlet vatandaşlarının kendilerini toplumun yeleri olarak yeniden bulacağı ortak siyasi kültürde etikle biçimlendirilebilir.”* Böyle bir toplumda siyasi entegrasyonu sağlamış tüm bireyler özgürlüklerinin güvence altında olduğuna, çatışmaların demokratik zeminde çözülebileceğine, yönetme ediminin hukuk devleti ilkelerinden ayrılamayacağına dolayısıyla bunun bir uzantısı olarak hukuk kurallarının eşitlik ilkesi bağlamında uygulanacağına dair şüpheye düşmemektedir (Habermas,2019).

Günümüzde zellikle ABD ve Avrupa’nın en önemli problemlerinden birisi haline gelmiş olan g sorunu en önemli konulardan birisidir. Sınırlara dayanmış

göçmen ve mültecilerin son yıllarda artan yoğunluğu beraberinde yabancı düşmanlığının artması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 19 yy.' da işsizlik, yoksulluk ve savaş nedeniyle doğduğu yerlerden ayrılma zorunluluğu oldukça yoğun bir biçimde yaşanmış ve kitlesel göçün beraberinde getirdiği mültecilik sorunu gelişmiş devletler açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir. Habermas'a göre sınırlarda bekleyen bu insan kitlesi karşısındaki batılı ülkelerin ahlaki tavrının altında kapitalist ekonomik sistem ve elektronik kitle iletişimin yarattığı karşılıklı bağımlılığın etkisi söz konusudur.

Habermas, cumhuriyetçi yaklaşımla dile getirdiği devlet vatandaşlık haklarının niteliğine özellikle vurgu yapmaktadır. Böyle bir yapıda negatif haklar ve siyasi haklar gibi devletin gücünün geri plana itildiği dolayısıyla vatandaşların baskılardan korunmuş, tercih haklarını kapsayan alanı negatif haklar kapsamaktadır. Benzer biçimde siyasi haklar da vatandaşın oy haklarını kullanarak iradelerini ortaya koyma, bir araya gelme durumunu ifade etmektedir. Ancak Habermas demokratik toplumlarda çok daha fazlası olan pozitif haklara vurgu yapmaktadır. Cumhuriyetçi yaklaşım vatandaşların, vatandaşlık hakları, özel kişilerin kullandığı gibi negatif haklar değil, üzerinde önemle durulan siyasi katılım, aktif sivil toplum ve konuşma hakları gibi daha çok pozitif özgürlüklerdir. Devletin daha demokratik bir şekilde yapılandırılması üzerinde duran Habermas, bu noktada en iyi alt yapıyı ise kamusal alan deneyimine sahip olan Avrupa'yı referans göstermektedir (Çelikoğlu, 2011). Böyle bir yapıdaki birey, olmak istedikleri konuma kendilerini getirebilirler. Yani eşit ve özgür bireyler siyasi sorumluluğun bizatihi taşıyıcısı durumundadırlar. İktidarın kendisi yalnızca bireysel hakların koruyucusu konumunda değil, toplumun ortak çıkarları ve özgürlükleri konusunda irade ve kamuoyu yaratılması sürecine alan tanıyan bir yapıda olmalıdır (Habermas,2019). Vatandaşlar ise kendi çıkarlarının korunmasını sağlamaktan daha fazla sorumluluğa sahiptir. Bizzat aktif vatandaşlık bilinciyle kamusal alanda kendini var eden bir bireyden bahsedilmektedir. Habermas bu durumu self determinasyon olarak ortaya çıkan, kamusal iletişim, vatandaşların yönetmeye yönelik iradelerinin ortaya çıkan, söyleşi ve iletişim üzerine kurmuş, kamusal irade bu şekilde açıklamaktadır. Böylelikle toplum tek tipleşmeden uzaklaşacak, hegemonik yönetimlerin kamu iradesini ele

geçirme riski azalacak, ötekine bakış ve algılama biçimi ise değişecektir (Habermas,2019).

Belki de bu durumun en önemli sonucu çok kültürlü, çoğulcu, ayrımcılığın aşıldığı bir ortak konsensüse ulaşma konusunda toplumda doğal olarak ortaya çıkan bir eğilimi bize göstermesidir. Farklı din, dil, etnik grup ve kültürel yapıların karşılıklı saygı esasına dayanarak toplumda bir arada yaşamasını ifade eden çok kültürlülük (Taylor, 1996), azınlıklara yönelik ayrımcılığın değişmesinin en önemli yollarından biridir. Buna karşılık belli bir devlet bünyesinde, ulusun üyesi olarak yaşam, toplumun çoğulcu bir kültürel yaşam biçimine sahip olması, ortak bir irade, konsensus ile ancak mümkün hale gelmekte olduğunu vurgulayan Habermas çok kültürlülük politikalarıyla bir toplumun içinde yaşayan farklı yapıdaki etnik unsurların, azınlıkların, dışarıya kapalı olarak korunması gereken unsurlar olarak algılanmak yerine eşit haklar etrafında bütünleşmiş bir ortak sistemle mümkün olacağı görüşündedir (Habermas, 1996, Akt. Şan, 2006). Dolayısıyla cemaatçi çok kültürlülük kavramı yerine kişinin hak ve özgürlüklerine vurgu yapan liberal çoğulculuğun ön plana çıkarılması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Duman, 2009). Burada önemli olan yalnızca toplumdaki farklılıkların kabulünden fazlasına ihtiyaç olduğudur. Habermas'a göre demokrasinin anlamı, eşit haklar çerçevesinde toplumun kendisini siyasi açıdan örgütleyebilme kapasitesine sahip olması, siyasi kamuoyu ve irade oluşturabilmesinden geçmektedir. Tartışma kültürünün var olduğu, kendi kendini yönlendirebilen toplumun ötekine karşı yapılacak ayrımların, ırkçılığın önündeki en önemli engel olduğunu ifade etmek gerekir.

D. RİCHARD SENNET

18.y.y.'dan itibaren kültürel değişim, gittikçe özel ve kamusal alan ayrımında, kamusal alanın zayıflaması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun nedeni ise değişen ekonomik yapının kapitalist sisteme evrilmesi ve sekülerizmin etkisiyle kamusal alana ilişkin değişen algıdır. Sennet'e göre günümüzde kamusal yaşam bir yükümlülüğe dönüşmüştür. Modern toplum eleştirisini, kent kültürünün simgesel anlamda çöküşüyle sonuçlandırmaktadır. Buradan hareketle ona göre modern yabancılaşmış birey için artık kamusal alan, kent sokakları, kolektif bir davranış mekânı olmaktan çıkmış ve anlamsızlaşmıştır. Bu durum ise modern bireyi daha

fazla mahremiyete yönlendirmektedir. Kamusal yaşam bir nevi ortak mekânların ve ortak faaliyetlerin yürütüldüğü aktif toplumsal yaşama karşılık özel yaşamı temsil eden ailenin ya da bireyselliğin dışındaki alanı temsil etmektedir:

“Kamusal alan boşaltılıp terk edildiği oranda, mahrem ilişkileri temel alan bakış açısının çekim gücü artmaktadır. Çevre, en fiziksel düzeyde, insanları kamusal alanın anlamsız olduğunu düşünmeye iter” (Sennet. 2013).

Sennet’e göre 20.yy.’ın mahrem toplumu, 19.y.y.’da sanayi kapitalizminin ve sekülerleşmenin yol açtığı sarsıntılar üzerine kurulmuş olan iki ilke etrafında örgütlenmektedir. Kamusal yaşamdaki bu dönüşümü ortaya koymak için özellikle 18.y.y. Paris ve Londra’sının demografik yapısındaki değişimlere odaklanan Sennet, nüfusun büyük hızla arttığının dönemin resmi kaynaklarında görüldüğünü belirtmektedir. Bu artışın nedeni tıbbi çalışmalar, vebanın bir tehdit olmaktan çıkmış olması ve temel olarak bu şehirlere yapılan yoğun göç olduğunu belirtmiştir. Böylece şehirlerin demografik yapısındaki değişimi tetikleyen önemli ekonomik dönüşümler kamusal alanın değişmesine neden olmuştur. Toplumda başlı başına birçok değişimi beraberinde getiren kamusal dönüşüm ise yaptığımız araştırma açısından şehirlere göç ile gelen nüfusa ya da yabancı, öteki olarak tabir edeceğimiz kesime karşı algının değişmesine neden olmuştur. Artık yabancı geçmişle kıyaslandığında belirgin, doğrudan fark edilebilir özelliklere sahip olarak kolaylıkla şehrin diğer sakinlerinden ayırt edilebilir bir niteliğe sahip olmaktan çıkmıştır. Bu değişimin beraberinde getirdiği çeşitli sonuçlar söz konusudur.

Sennet kenti, yabancı ile karşı karşıya gelinen mekân olarak tanımlamaktadır. Kentin bir mekân olarak yapılandırılma biçimi, yabancının kent mekânı içinde yerliden ayrılan noktalarda konumlandırılmış olmasının aslında yabancının denetlenmesi ile ilgili olduğu üzerinde durmaktadır. Böylelikle yabancı bir yabancı olması vesilesiyle yerlinin sahip olduğu haklardan mahrum kalmaktadır (Haznedaroğlu, 2021). Aynı zamanda yabancının iki biçimde ifade edilebilirliğine vurgu yapmaktadır. Buna göre iki tür yabancı söz konusudur biri meçhul diğeri ise dışarılıktır. Dışarılıklı, karşılaşılan yabancının fiziki ve kültürel açıdan tamamen ayırt edilebilir niteliklere sahip olma durumudur. Buna karşılık kendi kimliğini tanımlayamayanların, geleneksel özelliklerini kaybetmiş olanların ya da yeni bir

toplumsal aidiyet oluşturmışların niteliğini açıklayan olgu ise meçhul olan bir yabancı kavramıdır. O halde etnik farklılıkların göze çarptığı şehirlerdeki yabancı algısı dışarlıklı biçiminde, 18.y.y. Paris ve Londra'sının yaşadığı sosyolojik dönüşüm sonrası karşı karşıya kaldığı göç dalgasının yarattığı durum ise meçhul yabancı biçiminde kavramsallaştırılmaktadır (Sennet, 2013). İki kavramsallaştırma arasında oldukça önemli bir nüans farkı söz konusudur ki bu yabancı ile karşılaşan kişiye dair bir durumdur. Bu noktada yabancı algısının niteliğini tiyatro izleyicisiyle betimleyen Sennet'e göre, doğallığında tiyatro izleyicisini temsil eden dışarlıklılar yabancısının kendisidir. Temelde yabancı olana kendini ifade etme problemi söz konusudur. Ancak bu problem meçhul tabir edilen bir yabancı imgesinde kendini daha belirgin bir biçimde göstermektedir. Dışarlıklı yabancının ya da tiyatro seyircisinin, tanınan bilinen özellikleri sahnedeki ile olan iletişimi anlaşılabilir bir biçime sokmaktadır (Sennet,2013). Ancak meçhul yabancı izleyici ya da baktığımız yere göre sahneden meçhul izleyiciye bakan tiyatrocunun için durumun çok daha belirsiz bir hal aldığını söylemek mümkündür. Bu durumda ortaya çıkacak olan sonuç uygun davranışların seçilip kullanılmasıdır. Bu süreç şehirlerde kişilerin yabancı olanla karşılaşmaları halinde, davranışlarına doğal olarak belli bir sosyal mesafe koyma durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Yabancının tanımlanmasını daha doğrusu onu bir meçhul statüsüne dahil eden bir başka süreci ekonomik değişim, ticaretin yaygınlaşması sonucunda ailedeki mesleklerin sonraki kuşağa aktarımının devamının ortadan kalkmasıyla birlikte açıklayabiliriz. Çünkü artık yaşanan değişimlerle beraber kişilerin soy üzerinden tanımlanması zorlaşmaya başlamıştır. Aynı zamanda yaşanan yoğun göçte bir meçhul olarak yabancı tanımlanmasına katkı sağlamıştır. 18.y.y. büyük Avrupa kentlerinin kalabalıklığı ve karmaşası, kamusal yaşamdaki dönüşüm, ötekine yönelik kaygıyı arttırmıştır. Çünkü öteki ya da yabancı olarak ifade ettiğimiz kişinin görüntüsü yaşanan bu dönüşümle birlikte, önceden kendisini diğerlerinden ayıran mekânsal, mesleki, sosyal niteliklerin ayırt edilemez bir hale gelmiş olduğu görülmüştür. Artık ötekinin kim olduğunu anlamak oldukça yorucu bir hal almıştır (Sennet, 2013).

18. yy. Paris ve Londra şehirlerinin mimari düzenlenmesinde ekonomik değişimlerin yanı sıra yabancıların yarattığı nüfus değişimi belirleyici olmuştur. Göç

etmiş kesim bu şehirdekiler için bu dönemde kuşkulu, geri, kılıksız tabirleriyle anılmaktaydı ve yerleşik değil gelip geçici oldukları düşünülmekteydi. Londra şehir mimarisinde de bu dönem çeşitli düzenlemeler yapılmış; büyük kalabalıkların serbestçe vakit geçirebilecekleri alanlar ortadan kaldırılmış ve yaşanan dönüşümün odak noktası ise yabancı ile yaşama sorunu olarak tabir edilmiştir. Yabancıların şehrin neresinde olacağı sorununun, bu minvalde yapılan düzenlemelerin niteliğini belirlediğini söylemek mümkündür (Sennet, 2013). Sennet, Rönesans dönemi Venedik mimarisinin yapılanmasının da benzer bir biçimde ekonominin değişen yapısına uygun bir biçimde, iktidarın düzenlemesine tabi olarak şekillendiği üzerinde durmaktadır. Tıpkı bu dönem Venedik gettolarında güvenliklerini sağlamak için bir arada yaşamak durumunda bırakılan yabancılar gibi modern kent mimarisinde de benzer bir biçimde otoyollarla birbirinden izole edilmiş olan kent mekânları ile karşılaşmaktayız (Sennet, 2017). Bu süreç sonunda modern kentlerde karşılaşılan yabancıyı Sennet'in tabiriyle meçhul biri olarak tanımlayabiliriz.

Modern yaşamda kamusal dönüşümü açıklarken çok yönlü bir değerlendirmelerle, 18. ve 19.yy. giyim tarzının sosyolojik analizini yapan Sennet moda tarihini incelemiştir. Sennet (2013) 18.yy. da giyimin bir statü sembolü olduğunu ve belirgin bir biçimde açık toplumsal semboller olarak kendini göstermekte olduğunu belirtmektedir. Romantik giyimin abartısı ve ihtişamı bu dönemi temsil etmektedir. 1840'lerden itibaren ise giyim, bir örnekliğin ya da sıradanlığın başlangıcı olarak kendini göstermektedir. Bu dönem üretim kitlesel ve seri bir biçimde gerçekleşmiş ve giyim tarzı gazeteler ve dergiler vasıtasıyla oldukça hızlı bir biçimde moda haline gelmiştir. Dolayısıyla moda olan giysi kamuya açık yerde, yüksek statüde bir kadının üzerinde, canlı bir biçimde yayılan bir şey olmaktan çıkarak 18.yy. modası ile karşılaştırıldığında değişim geçirmiştir. 19. yy. modasının tek tip, koyu renkliliği, bireyin kalabalıklar içinde kaybolmasını sağlayan bir nitelikte olduğu söylenebilir. Sennet bu dönüşümün kişiliğin giyimle ifade edilme biçimine engel olmadığını, giyim bir örnekletikçe giysideki nüansların kişiliğe dair ipuçları verdiğini söylemektedir. 19.yy. Victorian dönemin yaşandığı kültürel değişim sonucunda kamusal alan zayıflamıştır. Victorian dönemde cinsel yasakların hâkim olduğu, giyimin kapalı ve sıradan, koyu renkli olduğu görülmektedir. Çağın bu kapalılığı kendinden önceki dönemden farklı olarak kamusal alanda karşılaşılan

bireylerin birbirini tanımlayabilmesi için belirgin olmayan işaretleri çözümlemesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. 18.yy.'da ise aktif kamusal yaşamda yani canlı sokaklarda bireyler birbirini tanımakta ya da anlamakta herhangi bir zihinsel karmaşa yaşamamaktaydı. 1890'larda Victorian dönemin baskıcı yapısına karşı giyimdeki değişimle tepki verilmeye başlanmıştır. Bu başkaldırıyı, cinsel kısıtlamalara verilen tepkinin bir uzantısı olarak kendine bir ifade alanı bulduğunu söylemek mümkündür. Bu karşılık baskının asıl kaynağına yönelik olarak ve bireysel kişiliğin kamusal alana girmesi biçiminde bir tepki biçiminde gelişmemiştir. Giysiler aynı şekilde kişiliği çözümlemek için kullanılan semboller, ötekini anlamlandırmanın araçları olarak sokaklarda var olmaktadır.

18.yy. Paris sokakları, bireyin kendini eve kapatarak gizlediği sakladığı bir alan olmaktan çıkmış canlı bir sosyal alan olarak tarif edilmektedir. Bu dönemin Paris sokakları maskenin olmadığı yerlerdir (Sennet, 2013). Ancak zaman içinde kamusal alanda yaşanan dönüşümü, Sennet kamusal insanın çöküşü olarak ifade ederek bu süreci, bireyin kendisini sokaklar, meydanlar gibi kamusal alanda ifade edememesi, doğal ve özgür vasıflardan uzaklaşmış, 19.yy. dan başlayarak günümüz modern toplumlarında belirginleşmiş sosyolojik bir durumu ifade etmek için kullanmaktadır. Böylece günümüz modern kentlerinde yaşayan bireylere iç içe geçmiş bir yaşam sunulmaktadır. Bu kalabalık kent yaşamına, zayıflayan kamusal mekânlara karşılık, güçlenen özel alanlar içinde bireyin yabancılardan korunma eğiliminin arttığı görülmektedir. Yabancı kent yaşamı içinde sosyolojik açıdan uzaklığı temsil etmesine karşılık yabancıların fiziksel olarak yakınlığının mahremiyet alanına yönelik sınırların ihlalini tetiklediğini söylemek mümkündür (Cüceoğlu, 2019).

Sennet (2013), modern toplumlarda kamusalığa karşı mahremiyetin önemli hale geldiğini ifade etmektedir. Mahrem toplumu ise iki temel üzerine oturtur. Bunlar ise narsizm ve yıkıcı gemeinschafttır. Kişiliğin kamusal alana girmesiyle birbiriyle ilişkili iki kavramın modern toplumlardaki mahremiyet alanını temsil ettiğini ifade etmektedir. Narsizm benliğin tatmini arayışıdır fakat bu arayışın kendisi doğrudan tatminin var olmasının önüne geçmektedir. Kültürel değişimlerle birlikte psikolojik bir olgu olan narsizmin, çeşitli biçimlerde ortaya çıkma eğilimi artabilmektedir. Kişiliğin kamusal alana girmesiyle artış gösteren narsizm kendi öz çıkarlarını

kavramaktan uzaklaşmış, tecrübe ettiği olayları yargılama becerisi zayıflamış, yaşadığı her anın mutlak olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Günümüz mahrem toplumlarının bir diğer ayırt edici özelliği ise cemaat kavramı ile açıklanmaktadır. Cemaat üzerinden geliştirilen kolektif kimlikler bireyin kim olduğunu ifade etme biçimi olarak açıklanabilmektedir. Kamusal yaşamın geri plana itilmesiyle birlikte sosyal iletişimi zayıflayan birey, yaratılmış kolektif bir kimlik üzerinden ortak bir aitlik duygusu etrafında birleşmektedir. Böylece topluluğun en belirgin niteliği biçiminde ifade edilebilecek eylem yerine, fantezi üzerine kurulmuş olan kolektif bir düşünce yapısı çıkmaktadır. Böyle bir yapı etrafında birleşmiş olan topluluğun mantığı ise tasfiye etrafında şekillenmekte ve tasfiye edilecek olanlar ise bu topluluğa aidiyet bağı ile bağlı olmayanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Narmanlıoğlu, 2010). Dolayısıyla günümüzde kamusal yaşam zayıflamıştır ancak beklendiği gibi bu doğrultuda kolektif kimlikler ortadan kalkmamıştır.

Modern şehrin sokaklarında yürüyen, mekânlarda tek başına oturan insanlar, birbirini tanımadıkları ve iletişim kurmadıkları halde diğer insanlarla ortak paylaşım içinde oldukları düşüncesine sahiptirler. Giysiler ve konuşmaların yerine kolektif kimliği oluşturan semboller, fantezi ve yansıtmadır. Artık kişiliği önceki döneme ait yöntemlerle çözümleyebilmek oldukça karmaşık olduğu için yaratılan ortak simgeler kaynağını gerçek bir olgudan almamaktadır. Bu şekilde yaratılmış cemaatler, kolektif eylem yerine kolektif varlığa ilişkin bir fenomen haline gelmiştir. Bununla birlikte çok önemli bir sonuç daha doğurmuştur. Bu fanteziye dayanan kolektif kimlik cemaatleri farklı olana yönelik dışlama ve cezalandırma tepkisini yoğun bir şekilde ortaya koymaktadır (Sennet, 2013). Bireysellik ve farklılıklar böyle bir cemaat içinde yok olmaktadır. Ötekinin dışlanmasıyla oluşturulmuş olan duygu gerçek veya hayali nitelikte düşmanlar yaratarak ortaklık duygusu yaratmaktadır (Bozkürt, 2017). Dolayısıyla Sennet günümüz insanının dolaysız ve açık ilişki arayışının sonucunda, yıkıcı gemeinschaftın ortaya çıktığını vurgulamaktadır ve artık bu kolektif kimlik çerçevesinde önemli olan konu bu kimliğe ait olanlar ve dışlanacak olanların kimler olduğudur. Bu topluluğun belirgin tepkisi ise dışarıdan gelenlere yönelik yıkıcı duygular beslemesidir:

“ 19.yy. kozmopolit kültürü cemaatin olduğundan çok değerli görünmesini sağladı. Günümüz klişelerinde şehirler içi boş, kişi dışılığın en uç örnekleridir.

Aslında, modern şehirlerdeki güçlü ve kişi dışı bir kültürün etkisi, insanlar arasında fantezi yüklü mahrem açılmalara yönelik şiddetli bir arzu yarattı. Ruhsuz ve kötü kalabalık miti gibi, cemaatin yokluğu mitleri; insanları yaratılmış ortak bir benliğe göre cemaat arayışı için dürtükleme işlevi görüyor. '' (Sennet, 2013).

Kamusal yaşamın zayıflamasıyla ötekilerle ilişki kurma biçimleri, bireyin kendini ifade biçimleri zayıflamış ve duygularını belli etmeme kaygısı kendini bu süreçte göstermiştir. Dolayısıyla toplumda mahremiyet büyük önem kazanmıştır. Mahremiyete dayalı toplumda narsistik eğilimler artmakta ve kişinin duygularını öteki insanlara açma deneyimi yıkıcı hale gelmiştir. Yine kolektif bir kişiliğin etkisiyle günümüzde oluşmuş yıkıcı gemeinschaftın kaynağını 19.yy. kamusal yaşamın zayıflamasına neden olan kültürden almaktadır. Kamusal yaşamın zayıflamasıyla özel yaşamın toplumda daha önemli bir konuma sahip olması durumu ön plana çıkmıştır. Birey artık kamusal alanda aktif, eyleyen bir kişiliği değil daha ziyade niyetlerden ve olabilirliklerden ibaret bir benliktir. Böylece ortaya çıkan kolektif kişiliklerin yarattığı imgeler etrafında oluşturulmuş cemaatler yıkıcı bir yapıya bürünmüştür. Kolektif kimlikle örtüşmeyen niteliklere sahip olanlar bu yönüyle dışlanacaktır. Modern cemaatin yıkıcılığı kaynağını buradan almaktadır. Modern cemaat kolektif kimliği, yıkıcı özelliğini dışarlıklar, yabancılar; farklı olanların kendisi gibi normal insan olarak görme eğilimini zayıflatan bir sonuç ortaya çıkarmaktadır (Sennet, 2013). Bu yönüyle cemaat dışlayıcıdır. Etnik köken, bölgesellik vs. ortak bağların gelişmesini sağlayan kolektif kimlikler oluştururken dışlayıcılığın kaynağı haline gelebilmektedir. Çünkü biz ve onlar arasındaki ayrım kolektif bağları güçlendirmektedir.

Kamusal yaşam soğuk, cansız ve duygudan arındırılmış niteliktedir. Mahrem alan dışındaki iş, okul gibi alanlar, duygulardan arındırılmış, araçsal niteliklere sahip görülmektedir. Duygular mahrem alanlara çekilmiştir. Modern şehirdeki sokaklar yalnızca geçilen yerler olarak nitelendirilmektedir. Diğer bireyler şehir hayatı içinde bilinmeyendir. Bilinmeyene ilişkin korkuyu aşabilmenin yolu da bilinmeyeni ortadan kaldırmak, insanlar arası farklılıkları yok etmektir. Böylelikle birey özel alana çekilerek mahremiyete önem vermekte ve yaşadığı yeri manevi açıdan kutsallaştırma eğilimine girmektedir. Amaç ise yabancılaşma ile baş edebilmektir.

Modern şehrin kalabalıklarında olmak yabancı ile karşılaşmaya dair belirli davranış kalıpları oluşturmak, güvenilir işaretler elde edilerek ortak davranış kalıplarının oluşmasına neden olmuştur. Örneğin yabancı birine güvenilir olduğunuzu ifade etmenin yolu doğrudan, uzun uzun o kişiyi süzmek değil tersine bakışını başka tarafa çevirmekten geçmektedir. Sennet'e göre modern dönemde farklı düzeylerde ve biçimlerde ortaya çıkan olgulara ilişkin obsesyonlar ve kompulsif davranışlar, görüntüleri çözümlemeye, zihnimize anlamlandırmaya yönelik geliştirdiğimiz endişelerden kaynaklanmaktadır. Birey, öteki ve kendisine ilişkin net yargılara sahip olabilmek için takıntılı bir çaba içerisine girmiştir. Ancak bu durumun bir başka açıdan yansıması ise kamusal alanda değerlendirilme endişesidir. Dolayısıyla ortaya çıkan sonuç, kaygının üstesinden gelebilmek için geliştirilen savunma ile daha az görünür hale gelmektir. 19.yy. sosyal yaşamındaki bireyi Sennet şöyle tarif eder “ *Herkes kendini ötekilerin bakışlarından koruyordu, çünkü derinlerdeki duygularla ilintili sırların bir bakışta anlaşılma tehlikesi vardı*” Sennet (2013). O halde bireyin başkaları tarafından değerlendirilme korkusu kendini koruma çabasına dayanmaktadır. Dolayısıyla sokaklar artık bireyin kendini dışa vurduğu değil koruduğu bir alan haline gelmiştir.

19. yy. kamusal ve özel yaşam krizine düşen kültür toplumsal alanda histerinin yükselmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle burjuva kadınlarının bastıramadıkları gerilimlerin dışı vurumu olarak histerinin oldukça yaygın olduğu bir dönem olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz toplumlarında ise kamusal alana duyulan güvensizlik hissi, dış dünyaya ilişkin algıya ise mahrem duyguların yön vermesinin bir etkisi olarak narsistik eğilimler ön plana çıkmıştır. Otto Kerinberg, narsistik eğilimin, ötekinin eylemlerini değersizleştirme sonucunu ortaya çıkardığını çünkü narsistin merkezde tuttuğu durumun diğerlerinin eylemleri değil bu eylemlerine ilişkin kendi narsistik fantezileri olduğunu belirtir. Bu bakış açısı nesnel gerçekliğin çarpıtılarak öznelleştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. İlişkiler ise bu süreçle ilgili olarak doğal bir biçimde cansız ve monoton bir hal almaktadır. Diğer bireylerin eylem değersizliği duygulara hâkimdir çünkü merkezde olan kendi düşünce sürecidir. Bu bakış açısını sosyolojik bir zemine taşıdığımız zaman ise kamusal alanda ortak eylemliliğin zayıfladığını, kolektif cemaat kimliği üzerinden benliğin yansıtılması söz konusudur (Sennet,2013). Sennet'e göre kamusal alana karşı

hissedilen güvensizlik duygusu ile gerçekliğin yalnızca mahrem alanda aranışı, narsist eğilimlerin yükselişine neden olmuştur. Narsist, benlik ifşasına kalkıştığı, ilişkileri ve sınırları tanımadığı için kendi benliğinde boğulmaktadır (Özyurt, 2007). Sonuç olarak günümüz modern toplumlarında kamusal yaşama güven duymayan, ilişkilerinde narsistik eğilimler gösteren, nesnel dünyayı kendi mahrem duygularının oluşturduğu kültürle algılayan bir insan tipi gelişmiştir. Kernberg'in (2016) narsistik kişilik ile ilgili belirttiği gibi narsist kişilik yapısının kendi dışındaki gerçekliğe ve dolayısıyla ötekine ilişkin algısını belirleyen kendi iç dünyasıdır: *“Aç, öfkeli, benliği boş, hüsrana uğradığında iktidarsız bir öfkeye kapılan hasta kendisi kadar nefret ve intikam arzusuyla dolu görünen bir dünyadan korkar.”*

E. ÖTEKİ İLE İLİŞKİ

Göç olgusu ile ilişkili olarak göçmen, mülteci, sığınmacılara dair var olan ayrımcılığın engellenebilmesi adına 20. yy. ikinci yarısında, özellikle Avrupa merkezli biçimde yaşanan, evrensel insan hakları temelinde oluşturulmuş değerlerin hukuki düzeye taşınmasına dair önemli adımlar atılmıştır (Yılmaz, 2019). Benhabib (2021), bu yüzyılın başında belirginleşen ulus devlet ve dolayısıyla bu kavram üzerinden tanımlanan vatandaşlık kavramının, sınırların dışında kalanların mahrum kaldığı temel insani haklar açısından bir dayanak noktası haline gelmiş olduğunu vurgulamıştır. Özellikle I. dünya savaşı sonrası süreç temel insan hak ve özgürlükleri ve vatandaşlık ilişkisi bakımından tarihsel anlamda önemli bir başlangıç noktasını temsil etmektedir. Bir ulus bünyesinde vatandaşlık haklarına sahip olma ön koşuluna dayandırılmış olan evrensel insani haklar, yersiz ve yurtsuz olan mülteciler açısından sorunlu bir alan haline gelmiştir. Çünkü mülteciler birer vatandaş değildir (Bozbeyoğlu, 2015).

Arendt (2016), Ulus devlet ve dolayısıyla vatandaşlık kavramı ile mültecilik kavramlarını irdeleyerek eleştirel bir yaklaşımla insan haklarının, ulus devlet düzeyinde tanınabilmesinin ancak vatandaşlık bağıyla bir ulusa bağlı kişilerin hakkı olduğunu buna karşılık, devredilemez ve dokunulamaz olan bu hakların her koşulda bireyi koruma altına alan bir nitelikte olması gerektiği üzerinde durmuştur. Kitlese anlamda 20.y.y da Avrupa'da ortaya çıkan mülteci akımının ulus devlete verdiği zararların başında insan hakları açısından en temel hak olan barınma hakkının kaldırılmasıdır. Bir diğer olumsuz etki ise, onlardan kurtulmanın veya bulundukları

ülkenin uyruğuna geçirmenin olanaksızlığının anlaşılmasıyla yaşanmıştır. Mülteciler ülkelerine geri gönderilemezdi çünkü gönderilebilecekleri bir ülke söz konusu değildi.

Modernleşmeyle birlikte ön plana çıkmış olan ulus devletlerin beraberinde belirli kimlikleri hâkim kılan buna karşılık ulus bünyesinde azınlık durumunda olan dezavantajlı konumdaki grupları dışlayıcı bir yapıya sahip olduğunu söylemek gerekmektedir. Ulusal kimlikleri inşa süreci berberinde, var olan ulus devlet açısından bazı iç ve dış gruplara ilişkin olarak güçlü kalıp yargıların üretilmesine neden olmuştur. (Çayır, 2012). Ancak bu bağlamda oluşan kalıp yargıların beraberinde var olan ötekileştici sürece karşılık şunu belirtmek gerekmektedir ki günümüz koşullarında homojen bir ulus niteliğine sahip devletin var olması söz konusu değildir. Avrupa’da bu durumun önündeki beklide en büyük engelin yaşanan kitlesel göçlerin olduğu açıktır.

Habermas kolektif kimliğin tanımlanırken önemli siyasi göndermelerden hareket edildiğini belirtmiştir. Eğilimler açısından dağılmakta olan bir toplumda ortak bir kültür ekseninde göreceli bir homojenleşme ile oluşturulmaya çalışılan birlikteliği sağlayan ulus bilincidir. Ulus bilinci, bu işlevi yerine getiren kolektif bir kimlik yaratmak görevini üstlenmektedir (Habermas, 2019). Ulus bilinci, kolektif bir kimlik anlayışının tarihsel geçmişle biçimlendirilerek Anderson’un tabiriyle oluşturulmuş hayali cemaatler kavramıyla ifade edilebilir. Anderson ulusu doğası gereği egemen ve sınırlı bir hayali cemaat biçiminde ifade etmektedir. Ulus hayali bir cemaattir çünkü ulusun üyeleri her ne kadar ortak bir duygu etrafında cemaat ruhuna sahip olsalar bile ulusun üyeleri gerçekte birbirlerini tanımamaktadırlar (Yılmazok, 2018). Anderson kolektif bir hafızanın ve kimliğin inşası üzerine kurulu olan ulus devleti hayali bir cemaat olarak tanımlamaktadır. İnsanlar ortak bir dil üzerinden aynı düşünce biçimiyle hareket etmektedir. Benzer bir biçimde hayali bir cemaat niteliğinde olan ulus devletler bünyesinde yaşayan toplumların da kolektif bir hafıza ve kimlik inşası oluşmaktadır (Anderson, 2020). Bu durumun önemli bir sonucu ise yüz yüze ilişki biçiminde olmayan cemaat ruhuyla oluşturulmuş hayali cemaatlerin güçlü bir dayanışma duygusu oluşturmaları ve duygularını canlı tutmak için ötekine dair bir düşmanlık hissi geliştirmesidir (Aksakal, 2014). Ulus kimliğinin varlığının devamlılığı açısından, icat edilmiş bir öteki elzem nitelikte bir unsurdur. Dolayısıyla

ulus kimliğini dinamize eden, bir nevi ötekinin varlığı olarak karşımıza çıkmaktadır (Biricik, 2020).

Farklı olanın sosyolojik açıdan ötekileştirilme sürecinde ortaya çıkan toplumsal ve sosyal psikoloji süreçlerini analiz eden Goffman, leke kavramı ile yabancının bir nevi işaretlenmesinin toplumsal karşılığını bize göstermektedir (Goffman, 2014). Damgalama beraberinde baskın konumda olan grup, alt pozisyonundaki gruplara ilişkin kalıp yargılar üretmektedir. 'Kürtler', 'Sarışınlar', 'Araplar', 'Ermeniler', 'Suriyeliler', 'Kadınlar' biçiminde başlayan cümlelerin büyük olasılıkla bir kalıp yargı içermesi beklenmektedir. Bu durumun en olumsuz yanı ise süreç sonunda grup üyelerinin bütün olarak bir örnek algılanarak damgalanmış olan bir grubun üyesi haline gelmiş olmalarıdır (Çayır, 2012). Buna göre toplumun ötekilerinin, kendine özgü belli özellikleri görülebilir hale getirilerek toplumun dikkatine sunulur. İkinci aşamada ise herhangi bir ahlaki kötülüğün kendisi bu niteliklerle eşleşerek ötekinin bir temsili haline gelmektedir. Böylece öteki olumsuzluğun somut hali olarak kendini konumlandırmaktadır. Sonuç olarak yabancı artık tek tek bireysel bir şahıs değil bir grubun içinde o grubun temsilidir. Artık öteki olan bir özne değildir (Bauman, 2020). Gerçekte ise ne olumlu özelliklerin bir başka gruba yansıtılarak aidiyet geliştirilmiş olan damgalayan grubun ne de olumsuz özelliklerin yüklenmiş olduğu damgalanan grubun benzer nitelikte olması sosyolojik açıdan mümkün değildir. Bununla birlikte dezavantajlı konumdaki grup üyeleri açısından mevcut kalıp yargıların dışına çıkılmasının oldukça zor olduğu ve birçok olumsuzluğu beraberinde getirdiği toplumsal alanda her an görülmektedir.

Yapılan araştırmalar şunu göstermektedir, grupların birbiri üzerine uyguladıkları şiddet pasif bir otoriteye itaat ilişkisinden ziyade aktif ve asimetrik bir ilişkiden ileri gelmektedir. Bu durum ise sosyal kimlik teorisinden hareketle ortaya çıkan bir iç grup dış grup ilişkisinden kaynaklanan ve kişinin aidiyet hissettiği grupla özdeşleşerek bir grup dinamiğiyle hareket etmesi buna karşılık grubun dışında olan kalan bireyin ise dış grup üyesi olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. O halde iç grup ve dış grup algısının yarattığı tutumun "ötekine" ilişkin düşüncenin şekillenmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu ayrıştırma ve sınıflama eğilimini ise Bauman (2020), insanlığın modernizmle başlayan imtina ve denetim

gibi kategorilerle evrene belli bir düzen atfetmek eğilimiyle açıklamaktadır. Bu eğilimin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal kategorileştirme diğer insanların belirli bir düzen içinde konumlandırılmalarını sağlamaktadır. Sosyal Kategorizasyon, bireyin içinde bulunduğu sosyal dünyanın karmaşıklığına karşılık kullandığı zihinsel kategoriler vasıtasıyla sınıflama, bölme, parçalama gibi zihinsel süreçler kullanarak daha kolay bir biçimde dış dünyaya yönelik bir algı geliştirmesini sağlamaktadır (Tajfel ve Turner, 1986). Modern yaşamın hızı ve karmaşıklığı karşısında kaçınılmaz biçimde başvurulmuş bu bilişsel kategorilerin hayatı kolaylaştırmasının yanında zihnin belirli hatalar yapmasına zemin hazırladığını söylemekte yanlış olmayacaktır (Simon, 1982 Akt. Paker,2012). Kategorizasyon sonucu oluşturulan kalıp yargılar Allport (1954)' a göre, bireyi yalnızca ait olduğu grup üzerinden dışarıdakilere ilişkin, aşırı genelleştirilmiş olumlu ya da çoğunlukla olumsuz yargılara dayanarak değerlendirmesi sonucunu doğurmaktadır.

Kategorileştirmenin ortaya çıkarmış olduğu en önemli sonuç kişilerin aidiyet geliştirmiş oldukları, dahil oldukları toplulukları ve bunun dışında kalan diğerlerine yönelik geliştirilmiş olan çeşitli değerlendirmelerin ortaya çıkmasıdır. Biz ve onlar ayırımına dayanan toplumsal alanda biz iç grubu temsil ederken onlar dış grubu ifade etmektedir. Bu noktada aidiyet geliştirilmiş olan topluluğa dahil olan kişilerin bulundukları grubun üyelerinin benzerliğine karşın dış grup üyelerinin olduğundan çok daha farklı olarak algılanması bu kategorileştirmenin dayandığı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2004). Sosyal kimlik kuramı bağlamında, aidiyet geliştirdiği iç grup ve dış grup ayırımının bireyin düşünce yapısının şekillendirilmesinde ve dış dünyayı algılama biçiminde bir başka etkisi söz konusudur. Grup üyeliğinin en önemli sonuçlarından birisi bireyselliği ikinci plana iterek grup aidiyetini ön plana çıkarmış olmasıdır (Tajfel ve Turner, 1986). Sosyal kimlik kuramına göre bireyin kendini tanımlama biçimi büyük ölçüde bireysel olmaktan uzak grup aidiyetini merkeze alacak biçimde, grup üyeliğinden hareketle ortaya çıkmaktadır (Çayır ve Ceyhan,2012). Aidiyet geliştirilen grup olumlu düşüncelerin konumlandırıldığı, dış grubun ise olumsuz olarak nitelendirilen özelliklerin karşılık bulduğu bir alan olarak kendini göstermektedir. Öteki ya da onlar, biz olmayanlar olarak her zaman için etnosantrik bakışa maruz kalmaktadır (Haznedaroğlu, 2021).

Bauman (2020), farklı olanın değerlendirilmesinde ve bir nevi düşmanlaştırılmasında ötekinin, kendinden olandan farklı, büyük ölçüde insani niteliklerden arınmış bir yapıyla karşımıza çıktığını belirtmektedir. Bu noktada sosyal sınıflandırma davranışına eğilim gösteren kişinin karşıt olarak konumlandığı diğer bireyleri birer kişi olarak görmek yerine farklı olan bir toplumsal grubun üyesi biçiminde konumlandığını söylemek gerekmektedir. Bu doğrultuda artık bireyler birer insan olmaktan ziyade erkek, Müslüman, yaşlı, mülteci olarak nitelendirilmektedir (Çayır ve Ceyhan,2012). Böylece karşıt olarak konumlandırılmış bireyin grup aidiyeti üzerinden tanımlandığı görülmektedir. Bauman'a (2020) göre insani niteliklerden arındırılmış düşman algısı karşı tarafa kendisini korumak ve hayatta kalmak adına savunma geliştirmesini sağlamaktadır. Ötekine dair insani niteliklerin askıya alınmasıyla birlikte yapılacak eylemin ya da yapılması gerektiği halde yapılmayan yardımın yarattığı ahlaki sorumluluğu, vicdan muhasebesini ortadan kaldıran bir tutum doğmaktadır. Böylece artık öteki ahlaki değerlendirmelerin dışında sınıflamalara tabi tutulabilir hale gelmektedir.

Simmel' e göre yabancının sonradan dâhil olduğu gruba olan benzerliğine rağmen ortaya çıkan ilişkinin doğasını asıl belirleyen unsur yabancı olmaktan ileri gelen nitelikler tarafından belirlenmektedir (Nizam, Gül, 2019). Yabancının belli özellikler çerçevesinde, kalıp yargılar ve kategorilerle algılanıyor olmasının pratikteki en bariz örneklerinden birisi geçmişte ortak bazı uygulamalara tabi olmalarında görünür hale gelmektedir. Örneğin orta çağ Avrupa'sında Yahudilere uygulanan vergiler Hristiyanlardan farklı olarak sabit bir biçimde her Yahudi'ye uygulanmaktadır (Simmel,2016). Çünkü Yahudi bir bireyin toplumdaki konumlanma biçimi, Yahudiliği üzerinden gerçekleşmektedir. O bu varoluşla Simmel'e göre olağan bir biçimde hep yabancıdır ve genel bir tiptir.

Yabancılarla yönelik radikal yaklaşımlar olarak fiziki, manevi ya da hem fiziki hem manevi ayrımlar uygulanabilmektedir. Fiziki ayrılmanın modern çağdaki en belirgin örneği metropollerdeki gettolardır. Güney Afrika'da beyazların olduğu mahallelerde yerli halka gayrimenkul satışının yasak olması söz konusudur. Geçmişe baktığımızda ise, Nazi Almanyası'nda Yahudileri diğerlerinden ayırt edilebilmelerini sağlayacak biçimde işaretleme ile belki kişilerin hareketi engellenmemektedir ancak bu şekilde kişi bulunduğu ortamda ayırt edilebilir hale gelirler. Manevi ayrışma ise

yabancı olanlarla ilişkilerin asgari düzeye indirilmesi biçiminde ifade edilebilir (Bauman, 2021a).

Adorno'nun (2011) Yahudilere yönelik ayrımcılığın, modern dönemde kökenine yönelik yapmış olduğu niteliksel çalışmadan hareketle Antisemitizmin toplumda yükselmesine neden olan ideolojinin bireysel düzeyde nasıl bir psikolojik altyapı, kişilik özelliğine bağlı olarak taraftar topladığını psikodinamik bir yaklaşımla açıkladığı niteliksel araştırma, bu alanda yapılmış önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilik yapısı açısından otoriteryan kişilik olarak tanımladığı bireylerin soğuk, katı kurallara sahip ebeveynlerin kontrolünde büyüyen, çocukluklarındaki katı eğitim sürecinde ebeveynlerine karşı besledikleri bilinç dışı düşmanlık duygularını yetişkinlik döneminde belli gruplara yansıtma söz konusudur. Bu grupların ise toplumdaki ötekileri temsil eden kesimin olması beklenen bir durumdur. Toplumun öteki olarak tabir edilecek kesimlerine yönelik ayrımcılık, ön yargı, kalıp yargıların gelişmesine zemin hazırlayan ideolojik yapıyı desteklemeye uygun olan bireysel düzeydeki kişilik yapının niteliğine odaklanan çalışma, belirli kişilik yapılarının bu konuda ön plana çıkmış olduğunu sonucuna dayanmaktadır (Göregenli, 2012). Böyle bir kişilik yapısının temel bileşenleri ise alışılmışı bağlılık, otoriter boyun eğme, otoriter saldırganlık, öznelliğe karşıtlık, batıl inanç ve basmakalıp yargılara dayalı düşünme, güce dayalı iktidar ve sertlik, yıkıcılık ve inançsızlık, yansıtma ve bastırılmış cinsellik biçiminde ifade edilmiştir (Adorno, 1950 Akt. Özdemir, 2009). Ön yargı ve ayrımcılığı açıklamaya dönük sosyal, politik ve kültürel etkenlerin belirleyiciliği yanında ayrımcılığı besleyen kişilik yapısının önemini göz önünde bulunduran Allport (1954) ön yargılı kişilik yapısının, insan gruplarını katı tutumlar çerçevesinde değerlendirme eğilimi olan, grupları oluşturan bireyleri çift kutuplu, sabit ve hoşgörüsüz bir biçimde algılamakta olduklarını belirtmektedir. Önyargıyla ilgili sosyal psikologları ve kişilik psikologlarının yapmış oldukları çalışmalara göre buna eşlik eden kişilik özellikleri otoriterlik, belirsizliğe tolerans gösterememek, bilişsel olarak kapanmak, katılık biçiminde sıralanmaktadır (Göregenli, 2012).

Önyargı ve ayrımcılık, kalıp yargı, ötekileştirmenin oluşmasının nedenlerini açıklamaya dönük olarak bu kavramlarının psikolojik temellerini psikanalizden hareket ederek ve bu noktada işleyen psikolojik süreçleri ve sosyal psikoloji

yaklaşımlarını da ele alarak bu alanda yapılmış çalışmalar söz konusudur. Buradan hareketle psikanalizin bölme, yansıtma, yansıtma özdeşim ve narsizm kavramları önyargının oluşumuna açıklamak için ipuçları veren kişilik oluşumunun bileşenlerine dair belirli bir bakış açısını ortaya koymaktadır (Paker, 2012). Nesne ilişkileri kuramına göre bölme savunma mekanizması bebekliğin ilk yıllarında bebeğin anne ile kurduğu ilişkiye dayanmaktadır. Bu dönemde bebeğin psişesi ihtiyaçlarının karşılandığı olumlu deneyimlere dayanan ve olumsuz deneyimlerin yaşandığı, engellendiği ve dolayısıyla değersizleştirdiği imgelerin yer aldığı bir alandır. Bölme savunma mekanizmasıyla bu iki alan birbirinden ayrılmaktadır. Bu ayrım temelde idealize edilmiş imgelerin değersizleştirilmiş olanlardan korunmasını sağlamaya yönelik gerçekleşmektedir (Kernberg,1980). Doyum arayan aç dürtü ve arzular ve onları bastırıp, oyalayıp, yatıştırması beklenen ötekinin yetersizliği arasında kalarak çaresizlik, kaygı ve dehşete düşmüş olan ego söz konusudur. Bebeklik döneminde gerçekleşen bu deneyim, narsistik yaralanmaların yoğun bir biçimde yaşanması ile patolojik narsizmin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Patolojik narsizmde özne, olumsuz yaşantı, duygu ve anılarını, olumlu olanlarla bütünleştirme becerisini geliştiremez çünkü iç dünyasındaki, belleğindeki kendisiyle ve ötekilerle ilgili olumlu yaşantılar öylesine azdır ki, olumsuzlarla bütünleştirdiğinde, elindeki iyi de olumsuz, yani çaresizlik, aşağılanma, öfke ve saldırganlık içeren yaşantıların çokluğu içinde kaybolup gidecektir. Öznenin var olan bu kaosa karşılık geliştireceği savunma ise, kendisine ve ötekilere yönelik iyi/olumlu ve kötü/olumsuz tecrübelerini birbirinden keskin olarak ayırmaktır. Kendiliği, sürekli ötekinden alkış bekleyen zayıf, kırılgan bir “iyi” üzerine kurulurken, tahammül edemediği tüm kötü kendilik yanları ötekine, dışarıya boca edilir (Kaptanoğlu, 2022). Bu eğilim önyargı ve ayrımcılığın temel işleyiş mekanizması olarak kendini göstermektedir. Yansıtma mekanizması ile mutlak iyi ve kötü olarak bölünmüş benlik temsillerinin bir arada bulunmasının yaratacağı kaygıya karşılık mutlak kötünün dışarı yansıtılması sonucu yaşanan rahatlama gerçekleşmektedir. Bazı durumlarda ise yansıtma yapılarak dışarı aktarılan kötülüğün ötekiler tarafından özdeşim yapılarak karşı tarafa aktarılma durumu söz konusudur. Bu savunma mekanizmaları öz değeri düşük, dağılmaya-parçalanmaya müsait bir kişilik yapısının, bu tehdidi ortadan kaldırmak adına bilinç dışı bir biçimde oluşturmuş olduğu narsistik bir varoluşu ifade etmektedir. Böyle bir kişilik yapısı, özdeğer düşüklüğüne karşılık geliştirilen savunma ile kendini yüceltme

ve ötekinin değersizleştirilmesinin yanında empati yoksunluğu, benmerkezcilik gibi niteliklere sahiptir. Narsisistik kişilik yapısına olan eğilim ise önyargılı olmaya ve ayrımcılık üretmeye meyilli bir yapıya sahiptir. Buradan hareketle bireysel açıdan işleyen bu mekanizmaların sosyal psikolojik açıdan nasıl bir düzeyde açığa çıkmış olabileceği farklı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada önemli bir soru karşımıza çıkmaktadır bu soru ise ben narsizmi ile biz narsizmi arasında nasıl bir ilişki olduğudur (Paker, 2012).

Toplumsal narsizm kavramı ilk olarak Adorno ve Fromm tarafından grup narsizmi biçiminde kullanarak bireyin ait olduğu gruba yönelik üst düzeyde olumlu niteliklere sahip olduğuna dair sahip olduğu inanca karşılık bu niteliklerin, ötekiler tarafından yeterli seviyede kabul görmediğine yönelik var olan düşünceye dayanmaktadır. Günümüzde ise sosyal psikoloji alanında kolektif narsizm olarak kavramsallaştırılmış ve dini, ırksal, cinsel, etnik vb. özelliklerle ilişkili hale gelebilmektedir (Kaptanoğlu,2022). Buna göre kolektif narsizmin üst düzeyde olması halinde, dış gruplara yönelik olumsuz tutumların arttığı, dış grupların birer tehdit olarak algılandıkları, aidiyet geliştirdikleri gruba yönelik eleştirel tutumların daha fazla azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir (Golec de Zavala ve diğ. 2009). Toplum, özende olduğu gibi gelişimsel bir “narsisistleşme süreci” yaşamamaktadır. Ancak, narsisistik yaraları değil bir öznenin verebileceği patolojik tepkilere benzer tepkileri, toplumsal grupların da vermeleri söz konusu olabilmektedir. Patolojik narsisizmde, öznenin “şişkin ego”su, narsisistik yaralarını sarma, telafi etme çabasının ürünüdür. Kolektif narsizmin “üstün biz” büyülenmesinin, diğer gruplara yönelik saldırganlık ve yıkım üretebileceği toplumsal ortam söz konusudur (Kaptanoğlu,2022). Golec de Zavala’ya (2009) göre bireysel narsizmin sosyal alana yansması olan kolektif narsizm, kişinin ait olduğu grubu, gerçek dışı bir biçimde olumlu duyguların merkezi haline getirmesine karşılık dış grup üyelerinden iç gruplarına yönelik hayranlık ve onaylama beklentisini ortaya çıkardığını belirtmektedir. Dünyayı iyiler ve kötüler olarak keskin çizgilerle ayrılmış kategorilerden ibaret algılamak, gruplar arası tehdit algısı, karşı gruba yönelik olumsuz tutumlar, ayrımcılık ve şiddet eğilimi gibi kritik değişkenler ile ilişkili olduğu bilinen kolektif narsizm (Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, Jayawickreme, 2009) bu açıdan önemli bir risk faktörüdür (Sakman ve Alper, 2016).

Günümüzde yabancı kavramı, özellikle göçmenlik kavramını tanımlamakta ve göç etmiş bireyler ve göç ettikleri bölgelerde yaşayan yerleşik bireylerin arasındaki ilişkiyi açıklama konusunda işlevsel bir kavram niteliğindedir. Çünkü temelde ben ve öteki arasındaki ilişkiye dayanan yabancı kavramı dolayısıyla egemen durumda olan ev sahibi konumundaki grup ile yabancılar topluluğunun arasındaki ilişki biçimine atıfta bulunmaktadır (Alexander, 2003 Akt. Ekinci, Hülür, Deniz, 2017). Simmel sosyolojisinde yabancı bireyin katılmış olduğu bir toplumsal grubun, bireyin kimliğini belirlediği kişi olarak ifade edilmektedir ve Simmel'in yabancı kavramından etkilenen düşünürlerin, dini ve etnik açıdan azınlık konumunda bulunan, sığınmacı, göçmen konumundaki toplumsal grupları açıklamak için kullandıkları bir kavram niteliğindedir (Çakır,2017).

Berg (2015)'in göçmen tutumlarına yönelik yapmış olduğu araştırmaya göre kişilerin göçmenlere yönelik olumsuz tutum sahibi olmalarıyla iç grup yanlılığı arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre iç grup yanlılığı yüksek olan ve gruplar arası ayrımcılık eğiliminin daha fazla görülmekte olduğu bireylerde göçmenlere yönelik olumsuz tutum geliştirme düzeyinin arttığı görülmektedir. Benzer biçimde iç grup özdeşiminin fazla olmasının yanında dış grubun tehdit unsuru olarak algılanmasına bağlı olarak toplumdaki farklılıklara yönelik ayrımcılık eğilimin arttığını gösteren çalışmalar yapılmıştır (McLaren, 2003; Verkuyten, 2019; Riek, 2006; Stephan, Boniecki, Ybarra, Bettencourt, Ervin, Jackson, Mcnatt, Renfro, 2002; Yangın, 2017; Hürriyetoğlu, 2019).

Göç olgusunun uyum sürecinde yaşanacak olumsuzluklara yönelik çeşitli bulgular bu konuda yapılan araştırmaların önemini ortaya çıkarmaktadır. Almqvist ve Broberg (1999) İran'dan İsveç'e yapmış oldukları göç sonucunda belirli periyodlarla takip edilen çocukların süreç sonunda ilk göç ettikleri düzeye benzer stres ve kaygı tepkilerine sahip olduğu gözlemlenmiş, bu durum ise İsveçli çocuklar tarafından kabul görmemiş olmaları gibi bir değişkenle açıklanmıştır. Dolayısıyla göç öncesi ve sırasında yaşanan olumsuzluklarla yeni göç edilen bölgede yaşanan uyum sürecine dair yaşananların yarattığı olumsuzluklara benzer düzeyde psikotik tepkilerin verildiğini gösteren çalışmaların olduğu görülmektedir (Ekşi, 2008). Çocuklar göç ettikleri bölgelerde kültürel farklılık ve dil engeline bağlı olarak kendi akranları tarafından ayrımcılığa maruz kalabilmekte ve bu durum çocuklarda, sosyal

uyum sorunlarından yabancılaşmaya kadar çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Ahearn ve Ather,1991).

Gmenlerin yeni yerleşim yerlerinde ötekileştirilmesi ve ayrımcılığa maruz kalması yaşanan olumsuzluklara bir yenisinin eklenmesine neden olmakta ve gmenlerin entegrasyonu daha zor hale getirmektedir. Özellikle maruz kaldıkları ayrımcılığın gmenlerin travma yaşama riskini arttırdığı tespit edilmiştir (Perreira ve Ornelas, 2013). Hynie, Crooks, Barraga ‘nın (2011) araştırmasına göre travmatik olaylar yaşayan, ailelerinden ve sosyal çevrelerinden ayrı kalmış, sosyal dışlanmalara maruz kalarak ötekileştirici muameleye maruz kalmış olmak psikolojik açıdan göçü etmiş bireyi daha kırılgan bir hale getirmektedir. Tibet’te hayatını idame ettirirken, maruz kalmış oldukları ayrımcı uygulamalar nedeniyle Hindistan’a göçü etmek zorunda kalmış olan grubun çocukları üzerinde yapılmış araştırmalar bu çocuklarda farklı psikolojik bozuklukların yanı sıra yüksek düzeyde Travma Sonrası Stres Bozukluğu semptomları saptanmıştır. TSSB düzeyinin ise dikkat çekici bir biçimde savaş travmasına maruz kalmış kişilerle benzer düzeyde ortaya ıkmiş olduğu görülmüştür (Servan-Schreiber, 1998; Akt. Ekşi, 2002).

IV. GÖÇÜN PSİKOSOSYAL BOYUTU VE ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

A. Göçün Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri

Özellikle yaşadığımız dönemde var olan savaşlar, ülkeler arası kitlesel ve düzensiz göçlerin yaşanmasına neden olmakta ve çok fazla sayıda insan kendi alışık oldukları, bildik coğrafyalarından göç etmek zorunda kalmış ve kendi ülkelerinde hali hazırda sahip oldukları statülerden oldukça farklı bir konumda mülteci, sığınmacı veya göçmen durumunda farklı toplumsal ve kültürel bir yapı içinde hayatını idame ettirme durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Yaşanan bu göç süreci beraberinde sosyo-ekonomik sorunların yanı sıra bireysel düzeyde psikolojik olumsuzlukların ortaya çıkması için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Savaş travması yaşamış Suriyeli ve Afgan göçmenler hali hazırda yaşanan olumsuzluğun yanında yerleştikleri ya da geçici olarak sığındıkları bölgelerde işsizlik, dil sorunu, sosyal uyum problemleri, sağlık ve eğitim gibi temel olanaklardan yararlanma konusunda yaşanacak problemlerle beraber ortaya çıkabilecek psikolojik etkiler açısından önemli bir risk grubunu temsil etmektedir. Var olan sorunları aşmaya çalışırken içinde bulundukları yeni kültüre, kendine ait olan yaşam deneyimlerinden farklı özellikler gösteren topluma uyum sağlama çabası söz konusudur. Aynı zamanda bu durumun yarattığı stres, depresyon ve anksiyete gibi psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Tuzcu, Bademli 2013). Bu sürecin yarattığı problemler ise toplumun tamamı açısından büyük bir önem arz etmektedir. Göçmen ve sığınmacıların uyum sürecini daha kolay bir biçimde yaşayabilmeleri için ortaya çıkacak risk durumlarının niteliğinin anlaşılması gerekmektedir.

Mülteci, sığınmacı, göçmenlerin göç süreci boyunca yaşadıkları olumsuzlukların farklı alanlarda gerçekleştiğini görmekteyiz. Temel ihtiyaçların karşılanamaması, güvenlik, sosyal destek alanlarının kaybedilmesi, kültürel adaptasyon, iltica süreçlerinin yarattığı stres başlı başına göç öncesinde yaşanan travmatik sürecin yarattığı kırılğan psikolojinin daha da olumsuz etkilenmesine

neden olmaktadır. Bütün bunların yanında göçmenlerin yeni yerleşim yerlerinde ötekileştirilmesi ve ayrımcılığa maruz kalması yaşanan olumsuzluklara bir yenisinin eklenmesine neden olmakta ve göçmenlerin entegrasyonu daha zor hale getirmektedir. Hynie ve ark. (2011) araştırmasına göre travmatik olaylar yaşayan, ailelerinden ve sosyal çevrelerinden ayrı kalmış, sosyal dışlanmalara maruz kalarak ötekileştirici muameleye maruz kalmış olmak psikolojik açıdan göç etmiş bireyi oldukça zorlamaktadır.

Zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan terk etmek zorunda kaldıkları bölgelerde savaş travması ile karşı karşıya kalmakta göç ettikleri bölgelerde ise çeşitli sosyo-ekonomik sorunları bir arada yaşarken uyum sürecinin getirdiği zorluklarla mücadele etmeye çalışan sığınmacılar, bütün olarak yaşanan bu travmatik sürecin etkisiyle psikolojik açıdan çeşitli problemlerin yaşanmasına daha açık hale gelmektedirler. Nitekim Fazel, Wheeler, Danesh'ın (2005) yaptıkları çalışmaya göre batılı ülkelere yönelik gerçekleşen göç sonrasında sığınmacıların yerleşik toplumun üyeleriyle kıyaslandığında on kat daha fazla travma sonrası stres bozukluğu eğilimine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Göç edilen bölgenin geldikleri yerden kültürel açıdan farklılaşma düzeyi, uyum sağlama ve adaptasyon sürecini daha üst düzeyde olumsuzlukların yaşanmasını ortaya çıkaran bir unsur haline getirebilmektedir. Özellikle dil farklılıkları, yeni dilin öğrenilmesinde yaşanan zorluklar travma sonrası stres bozukluğu, dissosiyatif bozukluk ve somatoform bozukluk gibi kronik psikiyatrik rahatsızlıkların da ortaya çıkma oranını arttırmaktadır (Ekşi, 2002). Adaptasyon sürecinin sağlıklı bir biçimde ilerleyebilesinin koşullarından biri ise var olan sorunun niteliğinin anlaşılabilmesidir. Bu nedenle mültecilerin yaşadıkları psikolojik sorunların anlaşılması oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Göç etme ediminin kişinin tercihlerinin bir sonucu olarak ya da kendisinin dışındaki olağanüstü sebeplere bağlı olarak gerçekleşmesi, zaman açısından sınırlı bir süreyi ya da daha uzun bir zamanı kapsayan bir durum olması gibi farklılıklara rağmen her biçimde kişinin yaşantısının temel unsurlarındaki değişimin asıl nedeni, mekansal olarak yaşanan büyük değişimin kendisidir (Aydın, Şahin, Akay, 2017). Bu büyük değişimin bir sonucu olarak göçmenler mülteci ya da sığınmacı olarak yaşadıkları yerlerde çeşitli açılardan uyum sorunu yaşamakta kültürel farklılıkların düzeyi arttıkça uyum süreci daha da zorlayıcı hale gelmektedir.

Garnett'in 2006 yılında Amerika'da göçmenlere yönelik yapmış olduğu bir araştırmada katılımcı olarak bulunan bir göçmenin "İngilizceyi telaffuzundaki farkın dahi daha iyi bir hayata engel olduğunun" ifade edildiğini belirtmiştir (Ünlü, Kızılhan, Elciyar, 2018).

Göçmenlerin sonradan dahil oldukları yeni kültüre adapte olma süreci, bu hızlı ve kendi tecrübelerinden, yaşam deneyimlerinden farklı toplumsal düzene dahil olma çabası neticesinde, TSSB, dissosiyatif bozukluk ve somatoform bozukluk gibi kronik psikiyatrik rahatsızlıklar geliştirebilmektedir. Göçmenlere dair birçok devletin izlediği siyasi yaklaşım ise, göç etmiş kesimin bulundukları topluma uyum süreçlerini en hızlı şekilde tamamlamaları ve psikolojik desteğin uygun koşullar altında sağlanarak planlanması ve yürütülmesidir (Derin, 2020).

Mültecilerin var olan sorunlarının açığa çıkarılmasına yönelik çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Mülteciler sığınmacı olarak bulundukları toplumda bir nevi var olma mücadelesi vererek kendilerine yer edinebilmek ve o topluma entegre olabilme sürecinde içinde bulundukları yeni toplumdaki kültürel engelleri aşmaya çalışırken zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Geldikleri toplumsal ortamda savaşın çeşitli olumsuzluklarına maruz kalmış, yakınlarını kaybetmiş, kendisini güvende hissettiği tanıdığı ortamdan, okulundan, işinden, sosyal çevresinden uzakta yeni bir yaşam kurmaya çalışan bu bireyler var olan olumsuz yaşam koşulları ve geçmiş tecrübelerle mücadele etme noktasında yardıma ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada yapılan araştırmalar iki grupta toplanabilir. Bu çalışmalar maruz kaldıkları travmatik olayların ortaya çıkardığı sorunların mülteciler açısından ortaya konulmasına dayananlar ve mültecilerin sığındıkları toplumda nasıl algılandıklarına dair çalışmalardır.

Zorunlu göçe maruz kalmış bireyler arasında sıklıkla karşılaşılan TSSB çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci dereceden yakınlarını kaybetmek, şiddeti yaşamak veya dolaylı olarak maruz kalmak, göç esnasında yaşanan olumsuzluklar, göç sonrası karşılaşılan olumsuzluklar, yaşanan belirsizlik içeren süreç, sosyal ve ekonomik olumsuzluklar, geçmiş yaşantıya yönelik duyulan özlem, göç edilmiş yerdeki ötekileştirici yaklaşımlar, kültürel farklılıkların yaratmış olduğu uyum problemleri, dil engeli gibi birçok değişken TSSB tetikleyici unsurlar olarak

karşımıza çıkmaktadır. Mevcut engellerin üstesinden gelemeyen göçmenler utanma ve suçluluk duyguları yaşamaktadırlar (Bilen ve Kıran: 2020). Aynı zamanda maruz kalınan travmanın tekrar yaşanmasından duyulan korku bireyin olağan yaşama karışmasına ve güvenli bağlar kurmasına engel olan bir unsur olarak varlığını korumaktadır. Nitekim göçmen bireyler arasında, uyku, yeme, kaygı durum bozuklukları, kâbus, korku, ağrı algılamaları, intihar düşünceleri, dikkat eksikliği, fobi, çaresizlik, kendini tecrit etme, depresyon, utanma, titreme şeklinde akut travma semptomları sıklıkla karşılaşılan belirtiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demirbaş ve Bekaroğlu'nun (2013:20) yapmış olduğu çalışmaya göre; *“yetişkin sığınmacılarda yapılan gözden geçirme çalışmalarında (6743 kişi) %3 ile %86 arasında TSSB, %3 ile %80 arasında major depresyon, %4 yaygın bunaltı bozukluğu, %2 psikotik bozukluk dikkati çekmektedir (Fazel ve ark 2005). En yüksek oran, Yugoslavya'dan Amerika'ya göç eden mültecilerde %65 olarak bildirilmektedir (Weine ve ark 1995). Bosna savaşını takiben mülteciler arasında TSSB'nin %45-75 arasında değiştiği bildirilmektedir (Gögen 2011). Türkiye'deki çoğunluğu İran, Irak ve Filistin'den gelen yaşları 19-50 arasında olan sığınmacılarla yapılan bir çalışmada, sığınmacıların %12'sinde TSSB tespit edilerek sadece ilaç tedavisi uygulandığı, kadınlarda ise daha fazla TSSB'nin görüldüğü vurgulanmaktadır (Yaman ve ark 2002).”*

Mülteciler bulundukları toplumsal yapı içerisinde işsizlik, güvenlik, barınma gibi temel yaşamsal sorunları çözme mücadelesi verirken psikolojik olarak çeşitli olumsuzluklar yaşamaktadır. Göç olgusunu psikoanalitik zeminde açıklayan Grinberg ve Grinberg (1999) bilinmeyene karşı geliştirilen korku ve regresyon ile göç etmiş bireyin güvensizlik duygusunu açıklamaktadır. Regresyon çaresizlik hissini ortaya çıkarmakta ve kaygı ile baş edebilmek için göç etmiş birey güvenebileceği insan arayışına girmektedir. Bu doğrultuda çevresi ile bütünleşme yaşayabilmek adına kendine ait bazı özelliklerden uzaklaşmak durumunda kalmaktadır. Buna karşılık bireyin bulunduğu çevrenin kendisine olan yabancılığı arttıkça feda edeceği şeylerin oranı artacaktır. Böylelikle yeni kültüre uyum sağlama ile kendi kimliğini koruma arasındaki çatışmanın yarattığı yabancılaşma duygusunu yaşamaktadır (Ekşi,2002).

Fromm, yabancılaşmayı kişinin gerçekleştirdiği eylemlerin kendisine ait olduğu hissinden uzaklaşmış olmak biçiminde ifade etmektedir. Yabancılaşmış birey açısından öznel gerçekliğinin dışındaki nesne ve olaylara ilişkin olarak üretken bir ilişki biçimi kurulamaması durumunun söz konusu olduğunu belirtmektedir. Kişi kendisi ve dışındakilerle temas içinde değildir (Fromm, 2006). Yabancılaşmış birey benlik duygusunu yitirmiştir, yaşamı anlamsız olarak algılamaktadır. Yabancılaşmış bireyler Fromm'a göre tercihlerini bilinçli bir biçimde gerçekleştirmekten oldukça uzaktır, aslında yalnızca seçim yapmaktadırlar. Bu durumun ortaya çıkardığı tahribat ise kendi özünden uzaklaşmış, ruhsal anlamda iç dünyası zayıflamış olan insanlık durumudur (Taş, 2007). Seeman'ın göre ise yabancılaşmış insan hayatın akışı karşısında eylemsizliği tercih ederek etkin bir rol oynayamayan, kendi yapıp ettiklerini anlamlandıramayan, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara inanmayan, toplumun temel değerlerini anlamlı görmeyen, kendinden uzaklaşarak eylemlerinden haz alamayan kimsedir. Seeman yabancılaşmış bireyin duygu durumunu belli başlı kategoriler halinde incelemiştir. Buna göre yabancılaşmış bir birey güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk, yalıtılmışlık ve kendinden uzaklaşma süreçlerini yaşamaktadır (Seeman, 1959; Akt., Kiraz, 2015).

Psikolojik yabancılaşma göçmen bireylerin yaşamış oldukları bir diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin tanıdığı coğrafyadan uzaklaşarak, tanıdığı bildiği kültürel kodlarından, aidiyetlerinden çok farklı yeni bir yaşam alanında yaşadığı çatışmaların etkisiyle kendi yaşamına karşı duyarsızlaşma ve uzaklık duygusu yaşaması söz konusu olabilmektedir. Bu durumu ifade eden psikolojik yabancılaşma kavramı DSM 5 'te bireyin düşünceleri, duyguları, duyumları, vücutuyla ya da eylemleriyle ilgili olarak gerçek dışılık, kendinde kopma, dışarıdan bir gözlemciymiş duygusunu yaşaması biçiminde tanımlanmaktadır. Bu yönüyle bireyin kendine ait yaşantılar ya da çevresindekilerle ilgili olarak gerçek dışılık, kopukluk duygularına yoğun bir biçimde sahip olduğu görülmektedir.

Göhler (1990) ise göçmenler arasında var olan yabancılaşmaya yönelik olarak şunları ifade etmektedir. Göçmen bireyler var oldukları konum itibariyle yeni bulundukları yerde öncelikli birer yabancı kimliğine sahiptirler. Dilden iklime kadar birçok unsur tanıdık olandan uzak yabancıdır. Doğrudan yabancılık hissini ortaya çıkaran bu unsurlar bireyin iç dünyasında da benzer bir duygu yaratmaktadır. Birey

bu noktada iç dünyasına yabancılaşmakta ve aidiyet duygusundan uzaklaşmaktadır. (Ilgar, 2015). Böylelikle yeni karşılaşılana yaşanan uyum süreci, göç etmiş kişide depresyon, kaygı, kimlik karmaşası ve yabancılaşma yaratmaktadır (Berry, 1997; Akt., Ulu, Çelik, 2019).

Edward Said' e göre mülteci, ‘evini ve dilini kaybetmiş, tek başına, düzensiz, merkezsiz bir hayatı yaşamaya zorlanmıştır. Bir yandan yaşamını sürdürecekt fiziksel koşulları sağlamaya çalışırken öte yanda başka toplumsal değerler alanına girmeye orda kök salmaya, yeni bir aidiyet edinmeye, kendi değerlerini, yaşam tarzını yeni yerleştiği topluma adapte etmeye çalışır. Varlığını sürdürmek, geldiği yerdeki iklimi yeniden oluşturmak üzere kendisi gibilerle sığınma mekânları üreterek yabancılaşma sürecini yavaşlatmaya çalışır’ (Said, 2006; Akt. Sayın,2019). Göçmenler göç süreci boyunca, sığınmacı veya mülteci pozisyonunda bulundukları toplumda yaşadıkları işsizlik, ayrımcılık, kültürel farklılıklar nedeniyle yabancılaşma ruh durumunu yaşayabilmektedirler. Mültecilerin yaşadıkları yabancılaşma sürecinin ait oldukları kültür ile yaşadıkları toplum arasındaki kültür farklılığıyla ilişkisi söz konudur. Göçmenlerle ilgili yapılan araştırmaların bir bölümünde ev sahibi toplumun kültürüne uyum sağlayan gruplarda daha fazla ruh sağlığı sorunlarına rastlanmıştır. Bu durum uyum sürecine, yaşanan zorlanma ve strese bağlanmıştır. Norredam ve arkadaşları (2014) Hollanda’daki göçmen bireylerle yaptıkları çalışmada, göçmen bireylerin yoğun yaşadığı yerleşim yerlerindeki göçmenlerde şizofreni riskinin daha az olduğunu bulmuşlardır. Buradan hareketle göçmenlerin kendi kültürel grubunun içinde geliştirdiği sosyal ilişkiler sayesinde aidiyet geliştirebilmesiyle beraber yabancılaşma duygusu ile baş etmekte olduğunu, bireyde görülen post travmatik semptomların düzeyinin azaldığını söylemek mümkündür (Norredam,2014; Akt., Solgun, Durut,2017). Göçmenlerin yabancı olarak bir arada bulunma eğiliminin sosyal destek mekanizmaları geliştirerek uyum süreci boyunca olumsuzluklarla, post travma durumu ile baş edebilmek için koruyucu bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Göç etmiş bireylerin, yaşadıkları sürecin yarattığı travmatize durumun bir sonucu olarak çeşitli tepkiler verdiği görülmektedir. Özellikle uyum sürecinin yarattığı stres, önyargılarla baş etmeye çalışma, dışlanma gibi durumların etkisiyle göç etmiş bireylerde geçmişe yönelik anların aktarılması, geçmişte sahip oldukları

sosyal ortam ve yaşantılara yönelik seçici anılar ve ‘kesin dönüş’ ile ilgili düşünceler bir nevi durumla baş etmelerini sağlamakta ve uyuşturucu bir etki yaratmaktadır (Gündüz, 2011). Zorunlu göçe maruz kalmış kişilerin büyük çoğunluğunu oluşturan çocukların yetişkinlerle kıyaslandığında daha fazla çevresel stres faktörüne maruz kaldığına dair çalışmalar yapılmıştır. Bir diğer dezavantajlı grubu oluşturan kadınlar ise yapılan bazı araştırmalar doğrultusunda söylenebilir ki psikolojik açıdan daha üst düzeyde olumsuz etkilenmiş olmalarına karşılık erkeklere oranla sürece daha iyi uyum sağlamaktadırlar. Bu durumda annelik rolü ve aileyi bir arada tutmaya yönelik istek etkili olmaktadır (Demirbaş, Bekaroğlu.2013).

Göç, süreci başlı başına birey açısından oldukça travmatik sonuçların ortaya çıkabileceği çeşitli riskleri barındırmaktadır. (Gülmez, Öztürk, 2018) Göç öncesinde terk edilecek ya da terk edilmek zorunda bırakılan ülkenin içinde bulunduğu savaş, ekonomik kriz ya da doğal afet gibi nedenlerin yarattıkları olumsuzluklara bireylerin maruz kalması söz konusudur. Yolda ise özellikle kadın ve çocuklar açısından taciz, istismar, şiddet gibi birçok olumsuzluğun ortaya çıktığı durumlar yaşanmaktadır. Son olarak sığınılan ya da göç edilen ülkede işsizlik, eğitim ve sağlık olanaklarından yeterli ölçüde yararlanamama, ayrımcılığa maruz kalma gibi birçok değişken göç etmiş bireylerde ruhsal anlamda oldukça ciddi bir risk faktörü ortaya çıkarmaktadır. Sosyo-kültürel değişim, modernleşme, kültürleşme, asimilasyon, stres ve adaptasyon ekseninde yapılan bilimsel çalışmalar, göç olgusu ve travma arasında önemli bir ilişkinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Genelde olumsuz yaşam şartları sebebiyle modern şehirlere giden göçmenlerin hayat şartları belirli oranda iyileşme göstermesine rağmen travma ile ilişkili semptom ve bozuklukların sıklığında artış görülebilmektedir (Oytun ve Gündoğar, 2015; Akt., Derin, 2020).

Aidiyet hissedilen bir kültürden başka bir topluma ve kültüre geçiş sürecinin yarattığı zorlayıcı değişimin başlı başına çeşitli psikolojik etkiler yaratması genel olarak beklenen bir durumdur. Özellikle uyum sürecinde yaşanan yoğun stresin psikolojik ve fizyolojik semptomlar ortaya çıkardığı bilinmektedir. Göçmenler üzerinde yapılmış çalışmalar özellikle anksiyete, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere çeşitli psikolojik sorunlarla sıklıkla karşılaşıldığını göstermektedir. Sosyal uyum sorunları, kültürel şok, kültürel değişim özellikle baş etme mekanizmaları daha zayıf olan dezavantajlı kesimlerde ruh sağlığı üzerinde daha fazla olumsuz etkiler yaratmaktadır. Süreç esnasında ve sonrasında yaşanan

stresli durumlar depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu, şizofreni gibi ruh sağlığı sorunlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Solgun ve Durat, 2017). Görüldüğü gibi çeşitli olumsuzluklarla mücadele etmek durumunda olan göçmenlerde sosyal destek, içinde bulundukları yeni yerleşim yerindeki var olma mücadelesine olumlu katkılar sağlamak ve göçmenlerin ruh sağlığı açısından ortaya çıkan olumsuzluklarla baş etmesine olanak sağlamaktadır (Simich, Beiser, Stewart ve Mwakarimba, 2005).

Göç, bilişsel ve davranışsal, sosyal yönleriyle ele alındığı takdirde bireysel düzeyde çeşitli değişimlerin ortaya çıkmasına neden olan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Yaşanan değişim ile bireysel düzeyde baş edebilmek ve sürece uyum sağlayabilmek için kullanılan baş etme yöntemleri ise farklı düzeylerde ve biçimlerde psikolojik tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ulu ve Çelik, 2019). Farklı boyutlarıyla değerlendirilmesi gereken göç sürecinin göç alan toplumlar ve göç etmiş bireyler açısından oldukça ciddi psikolojik etkiler yarattığı görülmektedir. Mülteci, sığınmacı ya da göçmen statüsündeki bireylerin psikolojik açıdan yaşanan olumsuzluklarına odaklanan çalışmalar bu konuda yapılacak destek hizmetlerinin göç etmiş bireyler ve toplumun diğer kesimleri açısından olumlu sonuçlar doğuracağını göstermektedir.

B. Göçün Çocuklarda Ortaya Çıkardığı Psikolojik Etkiler

Göç, özellikle de dezavantajlı gruplardan olan çocuklar ve kadınlar üzerinde incelenmesi gereken farklı boyutta etkiler yaratmaktadır. Çocuk ve ergen sığınmacılar, göç öncesinde, göç olayı esnasında ve de sonraki süreçte maruz kalmış oldukları travmatik yaşantıların bir sonucu olarak ortaya çıkan psikolojik problemler, kamplarda geçirilmekte olan süre, olağan üstü olayların sonucu olarak yeniden oluşturulmaya çalışılan bir yaşam alanının beraberinde getirdiği belirsiz süreçler ve uyum sorunları açısından bütün olarak dezavantajlı bir risk grubunu meydana getirmektedir (Mohamed ve Thomas, 2017). II. Dünya savaşı sonrası yapılan araştırmalarla elde edilen istatistikler dikkate alındığında bu savaşta hayatını kaybedenlerin oranı % 60 askerlerden meydana gelmekte ve % 40 lık kesimin büyük ölçüde kadın ve çocuklardan meydana gelmekte olduğu tespit edilmiştir

(Gözübüyük, 2015). Dolayısıyla savaş travmasına maruz kalmış ve göç etmiş çocuklar ruh sağlığı açısından dezavantajlı bir konumda yer almaktadır.

Göç sürecinin çocuk ruh sağlığına olan etkisi üzerine yapılan araştırmalara göre genel anlamda karşılaşılan ruhsal bozukluklar travma sonrası stres bozukluğu, kaygı bozukluğu, duygudurum bozukluğu, dışsallaştırma biçiminde sıralanmaktadır (Anagrostopoulos, 2016). Mülteci çocuk ve ergenlerle ilgili yapılan çalışmalarda ortaya çıkan psikolojik sorunlar ise sırasıyla depresyon, TSSB ve anksiyete biçiminde sıralanmaktadır (Goldin, Haglöff, Levin, Person, 2008). Duygusal sorunlar yaşama eğilimi olan mülteci çocuklarda en sık karşılaşılan psikolojik rahatsızlık olan depresyonu, travma sonrası stres bozukluğunun takip ettiği görülmektedir (Sirin ve Rogers-Sirin, 2015). Savaş travmasının göç etmiş çocuklar üzerindeki etkisinin incelenmiş olduğu bir araştırmaya göre ise doğrudan savaşın etkileriyle karşılaşmış, bu sürece dolaylı biçimde dahil olmuş son olarak savaş travmasına maruz kalmayarak göç etmiş çocuklardan savaş travmasına doğrudan ya da dolaylı maruz kalan iki grubun diğerlerine göre anksiyete ve depresyon tepkilerini daha yüksek düzeyde verdikleri gözlemlenmiştir (Jabbar, Zaza, 2014).

Ebeveynlerin yaşadıkları travma sonrası stres bozukluğunun çocuklardaki etkisine yönelik yapılan araştırmalara göre çocuklar Travma sonrası Stres Bozukluğu açısından azımsanamayacak düzeyde bir risk grubu içinde yer almaktadırlar. Göç süreci boyunca doğrudan travmatik bir olaya şahit olmamalarına karşın birinci derece yakınlarının yaşadıkları psikolojik sorunların çocukları önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Beitin ve Aprahamain, 2014). Travma yaşamış göçmen çocuklar üzerinde yapılan bazı araştırmalarda kendisi travma mağduru olan göçmen çocukların bakımlarını sağlayanların travmatik yaşantılara sahip olması psikolojik sorunların artmasını tetikleyen önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır (Liles, 2013). Türkiye’de Hocaoglu’nun (2014) ikinci kuşak travma etkilerinin araştırmak amacıyla Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmiş aileler üzerinde yapmış olduğu çalışma sonuçlarına göre, bu ailelerin çocukları arasında annesi yüksek düzeyde travma yaşamış çocukların kaygı düzeylerinin diğer çocuklardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Özellikle soykırım ve savaş travmasına maruz kalmış gruplar üzerinde yapılan çalışmalar travmanın, olayı birebir yaşamamış çocuklara ebeveynlerin sahip oldukları psikotik etkilerle aktarıldığını göstermektedir. İkincil travma sonrası etki çocuklarda çeşitli psikolojik

sorunların yaşanmasına neden olmaktadır (Brom 2001, Kellerman,1999 Akt.Aker,2006). Ancak bu konuda dikkat edilmesi gereken, sosyo-demografik değişkenlerin de üzerinde durulması ve araştırmaya olan etkisinin dikkate alınması gerekliliğidir.

Göç sonrası uyum sürecinde, yaşanacak olumsuzluklara yönelik çeşitli bulgular bu konuda yapılan araştırmaların önemini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle çocuklar göç ettikleri bölgelerde kültürel farklılık ve dil engeline bağlı olarak kendi akranları tarafından ayrımcılığa maruz kalabilmekte ve bu durum çocuklarda sosyal uyum sorunlarından yabancılaşmaya kadar çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Ahearn ve Ather,1991). Almqvist ve Broberg (1999) İran'dan İsveç'e yapmış oldukları göç sonrasında belirli periyodlarla takip edilen çocukların, süreç sonunda ilk göç ettikleri düzeye benzer stres ve kaygı tepkilerine sahip olduğu gözlemlenmiş, bu durumu ise İsveçli çocuklar tarafından kabul görmemiş olmaları gibi bir değişkenle açıklanmışlardır. Dolayısıyla göç öncesi ve sırasında yaşanan olumsuzluklarla aynı düzeyde psikolojik tepkilerle yeni göç edilen bölgede yaşanan uyum sürecine dair yaşananlarla benzer düzeyde psikotik tepkilerin verildiğini gösteren çalışmaların olduğu görülmektedir (Ekşi, 2002). Bir diğer çalışma ise Uluslararası Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü, Tibet'te hayatını idame ettirirken maruz kalmış oldukları ayrımcı uygulamalar nedeniyle Hindistan'a göç etmek zorunda kalmış olan grubun çocukları üzerinde yapılmış araştırmadır. Araştırmaya göre bu çocuklarda farklı psikolojik bozuklukların yanı sıra yüksek düzeyde TSSB semptomlarına saptanmıştır. TSSB düzeyinin ise dikkat çekici bir biçimde savaş travmasına maruz kalmış kişilerle benzer düzeyde ortaya çıkmış olduğu görülmüştür (Servan-Schreiber, 1998; Ekşi, 2002).

Göç süreci içinde ve sonrasında yer alan çocukların eğitim, barınma, sağlık gibi olanaklardan ne ölçüde mahrum kalmış oldukları, temel ihtiyaçların karşılanamamasının yarattığı sonuçlar üzerinde durulması gereken bir konudur ve ruh sağlığı üzerinde etkilidir (Aydın, Şahin, Akay, 2017). ÇHKB (2016) Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocuklar üzerinde yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre karşılaşılan olumsuzluklar eğitim, açlık, sağlık, ekonomik ihtiyaçlar, dil engeli, refakatsiz kalma biçiminde sıralanmaktadır. Yine Birleşmiş Milletler Yüksek Kurulu bünyesinde yürütülen çalışma neticesinde mülteci çocukların en fazla sorun yaşadıkları ve ihtiyaçlarının karşılanması gereken konular

saptanmıştır. Buna göre psikolojik endişe, eğitimi yarıda bırakma, çocuk işçiliği, cinsel istismar, aile içi şiddet, refakatsiz çocuk, evsizlik, çocuk evliliği ve doğum kaydı temel sorunlar olarak sıralanmaktadır (Harunoğulları, 2016).

Temel ihtiyaçlar yanında göç etmiş çocuklar, sığınmacı olarak bulundukları toplumda var olmaya çalışırken bir yandan da toplumsal entegrasyonunun sağlanabilmesi için var olan durumla baş etme noktasında farklı olumsuzluklarla mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar (Gülmez ve Öztürk, 2018). Kendi kültürel köklerinden ve coğrafyalarından kopmuş olan çocuk mültecilerin bulundukları yeni coğrafyada yaşadıkları olumsuzluklar, yaşanan kültürel farklılıkların etkisiyle ortaya çıkan psikolojik tepkilerin niteliğini etkilemektedir. Dolayısıyla göç ettikleri yeni yerleşim yerinde çocuklar yeni kültüre yönelik adaptasyon geliştirmeye çalışırken zorlanmaktadırlar (Tanay Akalın, 2016).

Binay (2016) çocuk ve ergenlerle mültecilerle yapmış olduğu çalışma sonucunda mültecilerde travma sonrası stres düzeyinin normalin üstünde olduğunu tespit etmiştir. Reavell ve Fazil (2017) mülteci çocuklarla ilgili gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında travma sonrası stres bozukluğu ve depresyona ilişkin bulguların sosyal destek ve aile bağları ile bağlantılı olarak azalmakta olduğunu tespit etmiştir. Gez (2018), göç etmiş Suriyeli çocuklar üzerinde yapmış olduğu araştırma ile bu süreçte sosyal desteğin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymuştur. Karaman (2018), savaş nedeniyle Suriye'den ve Irak'tan göç etmiş öğrencilerle ilgili yapmış olduğu çalışmada Travma Sonrası Stres bozuklu, depresyon ve Sosyal destek olgularının düzeyini araştırmıştır. Elde ettiği bulgulara göre göç etmiş ve savaş travması yaşamış öğrencilerle diğer öğrenciler arasında psikolojik açıdan farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre birinci gruptaki öğrencilerde depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu düzeyinin anlamlı ölçüde yüksek çıkmasına karşılık sosyal destek seviyelerinin ise diğer öğrencilere kıyasla düşük çıkmış olduğu tespit edilmiştir.

V. TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU

A. Tarihçe ve Tanım

Doğal afet, savaş, kaza, cinsel saldırı benzeri bir yaşantı sonucunda ya da böyle bir yaşantıya tanıklık etme durumuna bağlı olarak kişide çeşitli semptomlar biçiminde kendini gösteren ruhsal rahatsızlık Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) biçiminde tanımlanmıştır (American Psikiyatri Derneği, 2013). Bireyin yaşamış olduğu travmatik deneyim etkilerinin olayın sonrasında da devam etmesi durumu TSSB'nin varlığını belirtmektedir. İlk defa DSM III 'te tanı olarak yer almış olan TSSB doğal ya da insan faktörüyle gerçekleşmiş olan travmatik bir yaşantı veya tanıklık sonucunda bireyin artmış kaygı düzeyi, travma ile ilintili uyarıcılardan kaçınma tepkisi gösterme ve duygusal tepkilerde azalma gibi temel belirtilerle açığa çıkmaktadır (Davison, Neale, 2011). TSSB bireyin olağan yaşamında ciddi olumsuz etki yaratan, duygusal ve sosyal düzeyde çeşitli olumsuzlukların ortaya çıkmasına neden olan ruhsal bir sorun olarak tanımlanmaktadır (Erden, Kılıç, Uslu, Kerimoğlu, 1999).

İlk kez I. dünya savaşında askerlerin göstermiş oldukları anormal davranışları açıklamak için psikiyatrist Myers, bu olguyu savaş ortamında patlayan bombaların askerlerin sinir sistemi üzerinde yaratmış olduğu etkiye dayandırarak fizyolojik nedenlere bağlı olarak açıklamıştır. Ancak benzer belirtilerin bahsedilen fiziksel etkilere maruz kalmamış olan askerlerde de gözlemlenmiş olması bu anormal tepkilerin fiziksel değil ruhsal nedenlere bağlı olarak açıklanmasına neden olmuştur. Vietnam savaşı sonrası geri dönen askerlerle yapılan çalışmalar sonucunda TSSB bir ruhsal rahatsızlık olarak tanımlanmış ve tanı kriterleri belirlenmiştir (DSM-5).

TSSB Tanı Kriterleri temelde üç başlık halinde kategorize edilmektedir; travmatik olayı tekrar yaşamak, yaşanmış olayın sık sık hatırlanması ve olaya dair kabusların tekrar tekrar görülmesidir. Olayı hatırlatan uyarıcılar veya yıl dönümlerine ilişkin yüksek düzeyde duygusal tepkilerin verildiği görülmektedir.

Travmatik olaya ilişkin uyarıcılardan kaçınma veya olayı hatırlatacak benzer nitelikteki uyarıcılardan uzak durma, kaçınma tepkisi gösterme söz konusudur. Yüksek düzeyde uyarılma tepkisi göstermek, uyku bozuklukları, dikkati odaklamakta yaşanan güçlükler, aşırı düzeyde uyarılma tepkisi ve irkilme tepkilerinin gösterildiği görülmektedir (APA, 2013).

B. Tanı Kriterleri

DSM-5'te düzenlenmiş TSSB Tanı kriterleri şu şekilde belirlenmiştir:

A. Aşağıdakilerden bir ya da birden fazlası ile gerçek veya korkutucu bir düzeyde, ağır bir biçimde yaralanma, cinsel saldırıya maruz kalma, ölümle uğraşmış olmak:

1. Travmatik olayı yaşamak.
2. Başkasının yaşamış olduğu travmatik olayı görmek, maruz kalmak.
3. Aile yakının veya yakın arkadaşın yaşamış olduğu travmatik olayı öğrenmiş olmak.
4. Travmatik olayın olumsuz ayrıntılarına, tekrar tekrar ve üst düzeyde maruz kalmış olmak.

B. Travmatik olay yaşandıktan sonra ortaya çıkan, olaya ilişkin irade dışı gelişen, aşağıda yer alan belirtilerin bir veya birkaçının varlığı:

1. Travmatik olaya ilişkin anıların irade dışı bir biçimde tekrar tekrar yenilenmesi.
2. Travmatik olaya ilişkin irade dışı bir biçimde kendini gösteren düşüncelerin ve duyguların varlığı.
3. Bireyin travmatik olay yeniden gerçekleşiyormuş gibi davrandığı veya hissettiği çözülme tepkilerinin ortaya çıkması (Örneğin geçmişe dönüşler).
4. Travmatik olayla ilgili çağrışım yaratan içsel ve dışsal uyarıcıların kişide ortaya çıkardığı uzun süreli ve yoğun ruhsal sıkıntıların ortaya çıkması.

C. Aşağıdakilerden bir ya da ikisinin birlikte olmasıyla, travmatik olan olaydan sonra ortaya çıkan travmatik olayla ilgili olan uyarıcılardan sürekli olarak kaçınmak:

1. Travmatik olayla ilgili sıkıntı yaratan, duygu, anı, düşüncelerden uzak durma veya kaçınmaya yönelik olan çabaları.

2. Travmatik olaya ilişkin dış hatırlatıcılar, anılar, düşüncelerden kaçınma.

C. Aşağıdakilerden bir ya da ikisinin birlikte olmasıyla, travmatik olan olaydan sonra ortaya çıkan, travmatik olayla ilgili olan uyarıcılardan sürekli olarak kaçınmak:

1. Travmatik olayla ilgili sıkıntı yaratan, duygu, anı, düşüncelerden uzak durma veya kaçınmaya yönelik olan çabaları.

2. Travmatik olaya ilişkin dış hatırlatıcılar, anılar, düşüncelerden kaçınma.

E. Aşağıdakilerden ikisi veya daha fazlasıyla birlikte, travmatik yaşantı ile başlayan, travmatik olayla ilişkili olarak uyarılma ve tepki gösterme şeklinde belirgin bir biçimde farklılıkların olması:

1. İnsanlara ve olaylara ilişkin saldırganlık davranışı ve öfke krizleri.

2. Sakınmaksızın davranma ve kendine yönelik olarak zarar verecek nitelikte davranışlar göstermek.

3. Sürekli tetikte olma hali.

4. Üst düzeyde irkilme tepkisi gösterme.

5. Odaklanma göstermekte güçlük.

6. Uykuya ilişkin bozukluklar.

F. Yukarıda belirtilen bu bozukluğun zamansal açıdan bir aydan daha uzun bir süreye yayılması.

G. Yukarıda belirtilen bozukluğun, klinik açıdan yaşanan belirgin bir sıkıntıya, farklı alanlarda ve işlevsellikte düşmeye neden olması.

H. Yukarıdaki bozukluk, madde kullanımı veya bir başka sağlık sorunuyla açıklanamaz.

(American Psikiyatri Derneği, 2013).

C. Ayırıcı Tanı

Klinik ve epidemiyolojik çalışmalara göre TSSB tanısı konulmuş olan kişilerde buna ek olarak farklı psikiyatrik bozukluklarında olması söz konusudur. Aynı zamanda birçok belirtisi olan TSSB farklı psikiyatrik bozuklukların bazı belirtileriyle benzeşmektedir. Aşağıdaki psikiyatrik bozukluklar TSSB ile ayırıcı tanıda karışabilen rahatsızlıklar olarak belirlenmiştir.

1. Akut Stres Bozukluğu

ASB belirtileri travmatik olayın yaşanmasından sonra 3 günden az olmayacak biçimde görülmekte, en fazla bir ay sürmektedir. ASB belirtilerin bir ayı geçmesi halinde ise TSSB belirtilerini göstermeye devam ettiği durumda tanı TSSB'ye dönüşmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2014).

2. Depresif Bozukluk

TSSB ve depresyon tanısı konulmuş kişilerde görülmekte olan uyku bozuklukları, konsantrasyon kaybı, kişinin etkinliklere karşı gösterdiği ilgide ve katılım göstermekte belirgin bir biçimde gerçekleşmiş olan azalma, suçluluk duygusu, duygusal durumun sürekli bir biçimde olumsuz olması her iki tanıda ortak olan belirtiler biçiminde kendisini göstermektedir. Ancak aşırı uyarılmışlık hali, travmatik olayın tekrar tekrar yaşanması, travmaya ilişkin uyarıcılar karşısında açığa çıkan fizyolojik tepkiler TSSB'yi depresif bozukluktan ayıran özelliklerdir (Özgen ,Aydın, 1999).

3. Yaygın Anksiyete Bozukluğu

Uyku bozuklukları ve Üst düzeyde irkilme tepkisi gösterme, odaklanma göstermekte güçlük, insanlara ve olaylara ilişkin saldırganlık davranışı ve öfke krizleri YAB ve TSSB'nin ortak tanı kriterleri olmasına karşılık travmatik yeniden

yaşantılar ve travmatik olan olaydan sonra ortaya çıkan, travmatik olayla ilgili olan uyarıcılardan sürekli olarak kaçınmak TSSB' ye özel tanı kriterleridir (Özaltın M, Kaptanoğlu C, Aksaray G., 2004).

4. Panik Bozukluk

Kaygı bozukluğu ve üst düzeyde ani irkilme tepkisinin gösterme PB ve TSSB'de görülmekte olan ortak belirtiler olmasının yanında yeniden yaşantılama, travmatik olaya ilişkin anıların irade dışı bir biçimde tekrar tekrar yenilenmesi TSSB'ye özel belirtiler olarak tanılanmaktadır (Özaltın M, Kaptanoğlu C, Aksaray G, 2004).

5. Obsesif- Kompulsif Bozukluk

İstem dışı ve yineleyici bir biçimde var olan düşüncelerin varlığı OKB ve TSSB 'de var olmasına karşılık TSSB' de bu düşüncelerin yalnızca travmatik olaya ilişkin biçimde kendini göstermekte olduğu görülmektedir (Özgen, Aydın, 1999).

D. Göç Etmiş, Mülteci Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Çocuklar göç süreci boyunca en dezavantajlı grupların başında gelmektedir. Çocuk ve ergen sığınmacıların, mültecilerin maruz kalmış oldukları travmatik yaşantıların bir sonucu olarak ortaya çıkan psikolojik problemler, kamplarda geçirilmekte olan süre, olağan üstü olayların sonucu olarak yeniden oluşturulmaya çalışılan bir yaşam alanının beraberinde getirdiği belirsiz süreçler ve uyum sorunları bütün olarak dezavantajlı bir risk grubunu meydana getirmektedir (Mohamed ve Thomas, 2017).

II. Dünya savaşı sonrası yapılan araştırmalara elde edilen istatistikler dikkate alındığında bu savaşta hayatını kaybedenlerin oranı % 60 askerlerden meydana gelmekte olduğu ve % 40'lık kesimin büyük ölçüde kadın ve çocuklardan meydana gelmekte olduğu tespit edilmiştir (Gözübüyük, 2015). Dolayısıyla savaş ve göç başlıbaşına çocuk ruh sağlığını olumsuz etkileyen birer olgudur. Ruh sağlığı

açısından değerlendirildiğinde yapılan araştırmalara göre mülteci ergen ve çocukların büyük ölçüde travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, depresyon gibi psikolojik problemler açısından risk grubunda olduğunu söylemek mümkündür (Reed, Fazel, Jones, Panter-Brick, Stein, 2012).

Mülteci çocuklar arasında gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde karşılaşılan ruh sağlığı problemlerinin başında travma sonrası stres bozukluğu gelmekte bunu yaygın anksiyetenin, depresyonun ve somatizasyonun takip ettiği görülmektedir (Kien ve ark., 2019; Betancourt ve ark., 2012; Berger ve ark., 2007; Attanayake ve ark., 2009; Smith ve ark., 2002; Berthold, 2000; Anagrostopoulos, 2016; Karaman, 2018; Binay 2016).

Ebeveynlerin yaşadıkları travma sonrası stres bozukluğunun çocuklardaki etkisine yönelik yapılan araştırmalara göre çocuklar, Travma sonrası Stres Bozukluğu açısından azımsanamayacak düzeyde bir risk grubu içinde yer almaktadırlar. Göç süreci boyunca doğrudan travmatik bir olaya şahit olmamalarına karşın birinci derece yakınlarının yaşadıkları psikolojik sorunların çocukları önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Beitin ve Aprahamain, 2014). Travma yaşamış göçmen çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarda kendisi travma mağduru olan göçmen çocukların bakımlarını sağlayanların travmatik yaşantılara sahip olmasının, psikolojik sorunların artmasını tetikleyen önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır (Liles, 2013). Türkiye’ de Hoccoğlu’nun (2014) ikinci kuşak travma etkilerinin araştırmak amacıyla Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmiş aileler üzerinde yapmış olduğu çalışma sonuçlarına göre, bu ailelerin çocukları arasında annesi yüksek düzeyde travma yaşamış çocukların kaygı düzeylerinin diğer çocuklardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Özellikle soykırım ve savaş travmasına maruz kalmış gruplar üzerinde yapılan çalışmalar travmanın, olayı birebir yaşamamış çocuklara ebeveynlerin sahip oldukları psikotik etkilerle aktarıldığını göstermektedir. Dolayısıyla kincil travma sonrası etki çocuklarda çeşitli psikolojik sorunların yaşanmasına neden olmaktadır (Brom, 2001; Kellerman,1999 Akt.Aker,2006).

Ebeveynlerinin yaşadıkları travmanın çocuk ve ergenlerde ortaya çıkardığı ikincil travma etkisinin çocuklarda çeşitli psikolojik sorunların yaşanmasına neden olmasının yansırı refakatiz olarak sığınmacı durumunda olan çocuk ve ergenlerin

ise ruh sağlığı açısından risk grubu içinde yer aldığına dair çalışmalar mevcuttur. Norveç’te mltesi konumunda olan refakatsiz çocuklar üzerinde yapılan bir çalışmaya göre bu gruptaki çocuklar arasında %30 gibi yüksek bir oranda travma sonrası stres bozukluğu ve %9 oranında depresyon bulgulandığı grlmştir (Jakobsen, Demott ve Heir, 2014). Mültecilik ve sığınmacılık başvurularında hukuki açıdan çocukların ailelerinden ayrı refakatsiz olarak mültecilik veya sığınmacılık başvurusu yapması hukuki süreci hızlandıracak olmasına karşılık birçok riskli durumun ortaya çıkmasına dolayısıyla psikolojik açıdan daha zorlayıcı süreçlerin yaşanmasına neden olmaktadır (Fazel ve Stein, 2002).

Mülteci ve sığınmacı çocukların g ile beraber maruz kaldıkları problemler arasında çalışmaya mecbur bırakılmış olma durumu, eğitimine ara vermek ya da bırakmak zorunda kalmış olmak, erken evliliğe mecbur bırakılmak, insan kaçakçılığına maruz kalmak gibi sorunlar da sıralanabilmektedir (Erden, Vatansever, 2018). Türkiye’de yapılan bazı araştırmalara göre düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olan ülkelere yerleşmiş mülteci ocuk ve ergenlerin travma sonrası stres bozukluğu açısından daha yüksek bir risk grubunu temsil ettiği görülmektedir (Nasıroğlu, 2016; Güneş ve Güvenmez, 2020; zer, Sirin, Oppedal, 2013).

VI. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın bu bölümünde, veri toplama araçları, örneklem, araştırma modeli, veri toplama işlemleri ve araştırma kapsamında toplanan verilerin analiz edilmesinde kullanılan istatistiksel yöntemlere yer verilmiştir.

A. Araştırma Modeli

Bu araştırma 10-15 yaş aralığında yer alan, savaş olayını yaşamış, göç etmiş çocukların travma sonrası eğilim düzeylerinin çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmesi amacı ile ilişkisel tarama modeline uygun olarak gerçekleştirilmiştir. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2012).

B. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni savaş sonrası Suriye’den göç ederek Türkiye’ye gelen ve İzmir ilinde ikamet eden Suriyeli çocuklardan meydana gelmektedir. Araştırmanın örneklemi ise 2021-2022 Yılında İzmir İli Konak İlçesinde ikamet eden, savaş sonrası Suriye’den göç ederek Türkiye’ye gelen 10-15 yaş aralığındaki Suriyeli çocuklardan meydana gelmektedir. Araştırmanın alan çalışması Nisan-Mayıs 2022 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

C. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, göç ve savaş yaşantıları olan ve 10-15 yaş 129 çocuktan oluşmaktadır. Çalışma grubunda yer alan çocukların yaşları, cinsiyetleri, anne eğitim durumları, baba eğitim durumları gibi demografik özellikleri ile ilgili bilgiler Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	68	52.7
	Erkek	61	47.3
Yaş	10-11	16	12.4
	12-13	59	45.7
	14 yaşından büyük	54	41.9
Çatışmalarda yakınıni kaybettiysen yakınlık derecesi neydi?	Anne/Baba/Kardeş	4	3.1
	Akraba	67	51.9
	Komşu	10	7.8
Çatışmalar sırasında evin hasar gördü mü?	Evet	89	69
	Hayır	39	30.2
Kaç kardeşsiniz?	3'ten az	29	22.5
	4-5	66	51.2
	6'dan fazla	34	26.4
Sen kaçınıcı çocuksun?	1	40	31
	2	33	25.6
	3	20	15.5
	4	18	14
	5'ten fazla	16	12.4
Baba yaşı	31-40	55	42.6
	41-50	52	40.3
	51-60	14	10.9
Babanın eğitim durumu	Okuryazar değil	15	11.6
	Okuryazar	10	7.8
	İlkokul mezunu	48	37.2
	Ortaöğretim mezunu	44	34.1
	Üniversite mezunu	11	8.5
Annenin yaşı	21-30	13	10.1
	31-40	81	62.8
	41-56	29	22.5
Annenin eğitim durumu	Okuryazar değil	14	10.9
	Okuryazar	13	10.1
	İlkokul mezunu	29	22.5
	Ortaöğretim mezunu	50	38.8
	Üniversite mezunu	17	13.2
Kiminle birlikte yaşıyorsunuz?	Aile	126	97.7
	Diğer	1	0.8
Yaşanan çatışmalarda yakınıni kaybettin mi?	Evet	76	58.9
	Hayır	53	41.1
Toplam		129	100

Çizelge verilen, çocuklara ilişkin demografik özellikler incelendiğinde, %52.7'sinin kız olduğu; % 45.7'sinin 12-13 yaş aralığında olduğu; %51.9'unun

çatışmalarda akrabasını kaybettiği; %69'unun çatışmalarda evinin hasar gördüğü; %51.2'sinin kardeş sayısının 4-5 aralığında olduğu; %25.6'sının ikinci çocuk olduğu; %42.6'sının babasının 31-40 yaş aralığında olduğu; %37.2'sinin babasının ilköğretim mezunu olduğu; %62.8'inin annesinin 31-40 yaş aralığında olduğu; %38.8'inin annesinin ortaöğretim mezunu olduğu; %97.7'sinin ailesi ile birlikte yaşadığı ve %58.9'unun çatışmalarda bir yakını kaybetmiş olduğu gözlemlenmiştir.

D. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi için araştırmacı tarafından hazırlanmış, katılımcıların yaşları, cinsiyetleri ve anne eğitim düzeyleri gibi çeşitli demografik özelliklerin sorulduğu Demografik Bilgi Formu ve katılımcıların travma sonrası stres düzeylerinin belirlenmesi için Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği kullanılmıştır.

1. Sosyo Demografik Bilgi Formu

Demografik Bilgi Formu katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi için araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Katılımcıların yaşları, cinsiyetleri ve anne-baba eğitim düzeyleri, kardeş sayıları, çatışmalarda kaybedilen yakın ve yakınlık derecesi, çatışmalarda evin hasar görmesi gibi çeşitli demografik özelliklerin sorulduğu sorulardan oluşmaktadır.

2. Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği

Veri toplama ölçeği olarak Çocuklar İçin Travma Sonrası Stres Tepkisi Ölçeği Pynos'un (1993) yaptığı ve Türkiye'ye uyarlama çalışması Erden, Kılıç, Uslu (1999) tarafından geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılmış olan çocuklarda TSSB ölçeği kullanılmıştır. Çocuklar için hazırlanmış Travma sonrası stres ölçeği Pynoss ve arkadaşları tarafından 1993 yılında revize edilerek oluşturulmuş 20 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçek maddeleri derecelendirilmiş nitelikte 0. Hiçbir Zaman, 1. Çok Az Bir Zaman, 2. Az Bir Zaman, 3. Çoğu Zaman, 4. Pek Çok Zaman biçiminde değerlendirilmektedir. Toplam puanlama 0-80 arasında dağılım gösterir. Ölçekteki

7., 12. ve 15. Maddeler ters puanlanmaktadır. Bununla birlikte klinik uygulamalar sonucunda elde edilmiş puanlar için belirlenen ölçütler ise aşağıdaki gibidir:

12-24 puan arası: hafif düzeyde TSSB

25-39 puan arası: orta düzeyde TSSB

40-59 puan arası: ağır düzeyde TSSB

60 ve üstü puanlar içinse çok ağır TSSB şeklindedir.

Çocuklarda TSSB Türkiye’de Erden, Kılıç, Uslu (1999) tarafından ölçek geçerlilik ve güvenirlik analizleri yapılarak uyarlanmıştır. Ölçeğin bu araştırma için iç tutarlık katsayısı. 84 olarak hesaplanmıştır.

E. Verilerin Analizi

Bu çalışma kapsamında betimsel istatistikler için ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerlerinden yararlanılmıştır. Gruplar arası ortalama farklarının değerlendirilmesinde ise bağımsız örneklemeler için t-Testi ve Tek Yönlü ANOVA kullanılmıştır. Alt gruplarda 30’un altında kişi olduğu durumlarda, fark istatistikleri için nonparametrik testlerden Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında toplanan veriler IBM Spss 25 paket programı ile test edilmiştir. Araştırmanın tümünde istatistiksel anlamlılık için. 05 düzeyi alınmıştır.

VII. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, araştırma kapsamında toplanan verilerin analiz edilmesi sonucunda elde edilen bulgulara ve bulguların yorumlanmasına yer verilmiştir.

Çizelge 2. Demografik Değişkenlere Göre Dağılım

		N	%
Yaş	10-11	16	12,4
	12-13	59	45,7
	14 yaşından büyük	54	41,9
Cinsiyet	Kadın	68	52,7
	Erkek	61	47,3
Baba yaşı	31-40	55	45,5
	41-50	52	43,0
	51-60	14	11,6
Babanın eğitim durumu	Okuryazar değil	15	11,7
	Okuryazar	10	7,8
	İlkokul mezunu	48	37,5
	Ortaöğretim mezunu	44	34,4
	Üniversite mezunu	11	8,6
Annenin yaşı	21-30	13	10,6
	31-40	81	65,9
	41-56	29	23,6
Annenin eğitim durumu	Okuryazar değil	14	11,4
	Okuryazar	13	10,6

	İlkokul mezunu	29	23,6
	Ortaöğretim mezunu	50	40,7
	Üniversite mezunu	17	13,8
Kaç kardeşsiniz?	3'ten az	29	22,5
	4-5	66	51,2
	6'dan fazla	34	26,4
Sen kaçınıcı çocuksun?	1	40	31,5
	2	33	26,0
	3	20	15,7
	4	18	14,2
	5'ten fazla	16	12,6
Kiminle birlikte yaşıyorsunuz?	Aile	126	99,2
	Yurt	0	0,0
	Akraba	0	0,0
	Diğer	1	0,8
Yaşanan çatışmalarda yakınını kaybetti mi?	Evet	76	58,9
	Hayır	53	41,1
Çatışmalarda yakınını kaybettiysen yakınlık derecesi neydi?	Anne	0	0,0
	Baba	1	1,2
	Kardeş	3	3,7
	Akraba	67	82,7
	Arkadaş	0	0,0
	Komşu	10	12,3
Çatışmalar sırasında evin hasar gördü mü?	Evet	89	69,5
	Hayır	39	30,5

Analiz sonuçlarına göre çocukların demografik özelliklerine yönelik dağılımı incelendiğinde %45,7'si 12-13 yaşlarında olduğu, %52,7'si kızlardan oluştuğu, %45,5'inin babası 31-40 yaşında olduğu, %37,5'inin babası ilkokul mezunu olduğu, %65,9'unun annesi 31-40 yaşında olduğu, %40,7'sinin annesi ortaöğretim mezunu olduğu, %51,2'si 4-5 kardeşi olduğu, %31,5'i ilk çocuk olduğu, %99,2'si ailesi ile birlikte yaşadığı sonucuna varılmıştır. Çocukların %58,9'u yaşanan çatışmalarda bir yakınına kaybettiği ve bu çocukların içinde %82,7'si bir akrabasını kaybettiğini, %69,5'i de çatışmalar sırasında evinin hasar gördüğünü belirtmiştir.

Çizelge 3. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Düzeylerine Yönelik Dağılım

	N	%
TSSB yoktur veya şüphelidir (0-11)	5	3,9
Hafif TSSB tepkisi (12-24)	23	17,8
Orta TSSB tepkisi (25-39)	55	42,6
Ağır TSSB tepkisi (40-59)	36	27,9
Çok ağır TSSB tepkisi (60-80)	10	7,8
Toplam	129	100,0

Analiz sonuçlarına göre çocuklar için travma sonrası stres tepkisi sınıflandırılmıştır. Buna göre çocukların %42,6'sı ölçekten toplam 25-39 puan alarak orta düzeyde travma sonrası stres tepkisi olduğu öne çıkarken %27,9'unun 40-59 puan alarak ağır düzeyde travma sonrası stres tepkisi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Çizelge 4. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

	n	Çarpıklık	Basıklık
Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeği Toplam Puanı	129	.38	.32

Normal Dağılım: Bu araştırmada verilerin dağılımına ilişkin bulgular basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Bu sınırlar çeşitli kaynaklara göre farklılık

gösterse de sosyal bilimlerde yaygın kabul ± 1.5 şeklindedir (Field, 2005: s.72; Tabachnick & Fidell, 2013: s.349). Bu çalışmada toplanan verilen çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde çarpıklık değerlerinin .38, basıklık değerinin ise .32 olduğu görülmektedir. Hesaplanan bu değerler göz önüne alındığında, verinin normal dağılımdan sapma göstermediği dolayısıyla normal dağılım sınırları içerisinde olduğu belirtilebilir.

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların cinsiyetlerine göre farklılaşması Bağımsız Örneklemeler için t-Testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Cinsiyete Göre Farklılaşması t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	Sd	p
Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeği Toplam Puanı	Kadın	68	37.66	15.08	1.27	127	.21
	Erkek	61	34.51	12.94			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$t_{(127)} = 1.27, p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların yaşlarına göre farklılaşması Bağımsız Örneklemeler için t-Testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 6'te verilmiştir.

Çizelge 6. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Yaşa Göre Farklılaşması t-Testi Sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	t	Sd	p
Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeği Toplam Puanı	10-13	75	35.71	14.29	-.49	127	.66
	14 ≤	54	36.81	14.04			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$t_{(127)} = -.49, p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların çatışmalarda kaybettikleri kişi ile yakınlık derecelerine göre farklılaşması Kruskal Wallis H testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 7’te verilmiştir.

Çizelge 7. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Çatışmalarda Kaybettikleri Kişi İle Yakınlık Derecelerine Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	H	Sd	p
Çocuklar için	Anne/Baba/Kardeş	4	36.25	1.31	2	.52
Travma Sonrası	Akraba	67	42.35			
Stres Tepki Ölçeği	Komşu	10	33.85			
Toplam Puanı						

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların çatışmalarda kaybettikleri kişi ile yakınlık derecelerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$H_{(2)} = .52$, $p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların çatışma sırasında evlerinin hasar görme durumuna göre farklılaşması Bağımsız Örneklemeler için t-Testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 8’de verilmiştir.

Çizelge 8. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Çatışma Sırasında Evlerinin Hasar Görme Durumuna Göre Farklılaşması t-Testi Sonuçları

	Hasar	N	$\bar{X}$	SS	T	Sd	p
Çocuklar için Travma Sonrası Stres	Var	89	37.11	14.28	1.00	126	.32
Tepki Ölçeği Toplam Puanı	Yok	39	34.41	13.77			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların çatışma sırasında evlerinin hasar görme durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$t_{(126)} = 1.00$, $p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların kardeş sayılarına göre farklılaşması Tekrarlı Olmayan Ölçümler için Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 9’de verilmiştir.

Çizelge 9. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Kardeş Sayılarına Göre Farklılaşması ANOVA Sonuçları

	Gruplar	N	Ortalama	S	F	Sd	p
Çocuklar için	3’ten az	29	34.31	11.41	0.32	2, 126	0.73
Travma Sonrası	4-5	66	36.74	15.73			
Stres Tepki	6’dan	34	36.65	13.17			
Ölçeği Toplam Puanı	fazla						

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların kardeş sayılarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$F_{(2, 126)} = .32, p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların doğum sıralarına göre farklılaşması Tekrarlı Olmayan Ölçümler için Tek Yönlü ANOVA testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Tablo 10’de verilmiştir.

Çizelge 10. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Doğum Sıralarına Göre Farklılaşması ANOVA Sonuçları

	Gruplar	N	Ortalama	S	F	Sd	p
Çocuklar için	1	42	35.55	14.46	.41	2, 126	0.67
Travma Sonrası	2	33	34.85	13.60			
Stres Tepki	3 ve daha	54	37.46	14.36			
Ölçeği Toplam Puanı	fazla						

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların doğum sıralarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$F_{(2, 126)} = .41, p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların babalarının yaşına göre farklılaşması Kruskal Wallis H testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 11’de verilmiştir.

Çizelge 11. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Babalarının Yaşlarına Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	H	Sd	p
Çocuklar için	31-40	55	61.53	.06	2	.97
Travma Sonrası	41-50	52	60.14			
Stres Tepki Ölçeği	51-60	14	62.11			
Toplam Puanı						

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların babalarının yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$H_{(2)} = .06, p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların babalarının eğitim duruma göre farklılaşması Kruskal Wallis H testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 12’de verilmiştir.

Çizelge 12. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Babalarının Eğitim Düzeylerine Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	H	Sd	P	Post-Hoc
Çocuklar için	Okuryazar değil	15	78.2	10.74	4	0.03	
Travma Sonrası	Okuryazar	10	61.35				
Stres	İlkokul mezunu	48	55.73				Üniversite> İlkokul
Tepki Ölçeği	Ortaöğretim mezunu	44	63.33				
Toplam Puanı	Üniversite mezunu	11	91.64				

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların babalarının eğitim göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir [$H_{(4)} = 10.74, p < .05$]. Yapılan post-hoc testler

sonucunda babası üniversite mezunu olan çocukların Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların, babası ilkokul mezunu olan katılımcıların aldıkları ortalamalardan anlamlı oranda daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların annelerinin yaşına göre farklılaşması Kruskal Wallis H testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 13’de verilmiştir.

Çizelge 13. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Annelerinin Yaşlarına Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	H	Sd	p
Çocuklar için	21-30	13	44.19	3.63	2	.16
Travma Sonrası	31-40	81	64.17			
Stres Tepki Ölçeği	41-56	29	63.93			
Toplam Puanı						

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların annelerinin yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$H_{(2)} = 3.63, p > .05$].

Katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların babalarının eğitim duruma göre farklılaşması Kruskal Wallis H testi ile değerlendirilmiş ve analiz sonuçları Çizelge 14’de verilmiştir.

Çizelge 14. Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden Alınan Ortalama Puanların Anne Eğitim Düzeylerine Göre Farklılaşması Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	H	Sd	p
Çocuklar için	Okuryazar değil	14	77.11	4.74	4	0.32
Travma Sonrası	Okuryazar	13	54.85			
Stres Tepki Ölçeği	İlkokul mezunu	29	54.22			
Toplam Puanı	Ortaöğretim mezunu	50	62.52			
	Üniversite mezunu	17	66.76			

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların annelerinin eğitim göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir [$H_{(4)} = 4.74, p > .05$].

VIII. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

A. TARTIŞMA

Bu bölümde araştırmadan elde edilen sonuçlar özetlenmiş ve elde edilen bulgular alan yazın kapsamında tartışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular araştırmanın amacı kapsamında değerlendirilerek bir bütün halinde incelenecektir. Bu araştırma devlet okullarında eğitim görmekte olan Türkiye’de yaşayan Suriyeli öğrenciler arasında yapılmıştır. Araştırmanın örneklem grubu 6,7,8,9 sınıflarda eğitim öğretime devam eden 10-15 yaş aralığındaki 129 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada bu yaş aralığındaki Suriyeli çocukların TSSB eğilimlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre çocukların demografik özelliklerine yönelik dağılımı incelendiğinde %45,7’si 12-13 yaşlarında olduğu, %52,7’si kızlardan oluştuğu, %45,5’inin babası 31-40 yaşında olduğu, %37,5’inin babası ilkokul mezunu olduğu, %65,9’unun annesi 31-40 yaşında olduğu, %40,7’sinin annesi ortaöğretim mezunu olduğu, %51,2’si 4-5 kardeşi olduğu, %31,5’i ilk çocuk olduğu, %99,2’si ailesi ile birlikte yaşadığı bulgulanmıştır. Çocukların %58,9’u yaşanan çatılmalarda bir yakınına kaybettiği ve bu çocukların içinde %82,7’si bir akrabasını kaybettiğini, %69,5’i de çatışmalar sırasında evinin hasar gördüğünü belirtmiştir.

Göç sürecinin çocuk ruh sağlığına olan etkisi üzerine yapılan araştırmalara göre genel anlamda karşılaşılan ruhsal bozukluklar travma sonrası stres bozukluğu, kaygı bozukluğu, duygudurum bozukluğu, dışsallaştırma biçiminde sıralanmaktadır (Anagrostopoulos, 2016). Mülteci çocuk ve ergenlerle ilgili yapılan çalışmalar ortaya çıkan psikolojik sorunlar ise sırasıyla depresyon, TSSB ve anksiyete biçiminde sıralanmaktadır (Goldin, Haglöff, Levin, Person, 2008). Duygusal sorunlar yaşama eğilimi olan mülteci çocuklarda en sık karşılaşılan psikolojik rahatsızlık olan depresyonu travma sonrası stres bozukluğunun takip ettiği görülmektedir (Sirin ve Rogers-Sirin, 2015).

Araştırmada örneklem gruba dahil olan Suriyeli çocukların TSSB eğilim düzeyi ile ilgili olarak demografik özelliklerinden cinsiyet açısından büyük ölçüde eşit sayıda kız ve erkek çocuğa uygulandığı, %52,7’si kızlardan %48’i erkek

çocuklarından oluştuğu görülmektedir. Araştırmada örneklem grubu oluşturan çocuklarda TSSB eğilimine yönelik olarak cinsiyet açısından belirgin bir farklılık olmadığı görülmüştür. Cinsiyet farklılığın Suriyeli mülteci çocuklar açısından kız çocuklarında daha fazla içselleştirme eğilimi (Çeri ve Nasiroğlu,2018; Kandemir, Karataş, Çeri, Solmaz, 2018; Özer ve ark., 2013) ortaya çıkarmasına karşılık, erkek çocuklarında ise dışsallaştırma eğilimi (Çeri ve Nasiroğlu, 2018) ortaya çıkardığını gösteren araştırmalar söz konusudur. Savaş travmasına maruz kalan Türkiye'deki Suriyeli mülteciler arasında yapılan araştırmalara göre kadınlarda travma sonrası stres eğiliminin daha fazla saptandığı görülmektedir (Tekin A., 2015, Akyıldız M., 2018, Bakır B, 2020). Travmanın düzeyi ve niteliği farklılaşmamasına rağmen kadınlarda TSSB sıklığının erkeklere oranla iki kat daha fazla olduğunun saptandığı araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Breslau, Chilcoat, Kessler, Davis, 1999).

Araştırmada savaş travmasına maruz kalmış, göç etmiş çocuklarda yaş aralıkları ile TSSB tanı kriterleri açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Çocukların %41,9'u 14-15 yaş aralığında, %45,7 si 12-13 yaş aralığında, %12,7'si ise 10-11 yaş aralığındaki çocuklardan meydana gelmektedir. Bu araştırmadaki çocukların yaş itibarıyla savaş travması yaşantıları açısından doğrudan yaşantıları yetişkin bir birey düzeyinde tecrübe edinmemiş olduklarını söylemek mümkündür. Buna karşılık araştırmada genel anlamda TSSB düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Savaş travmasının göç etmiş çocuklar üzerindeki etkisinin incelenmiş olduğu bazı araştırmalara göre ise doğrudan savaşın etkileriyle karşılaşmış, bu süreçte dolaylı biçimde dahil olmuş son olarak savaş travmasına maruz kalmayarak göç etmiş çocuklardan savaş travmasına doğrudan ya da dolaylı maruz kalan iki grubun diğerlerine göre anksiyete ve depresyon tepkilerini daha yüksek düzeyde verdikleri gözlemlenmiştir (Jabbar, Zaza, 2014).

Ebeveynlerin yaşadıkları travma sonrası stres bozukluğunun çocuklardaki etkisine yönelik yapılan araştırmalara göre çocuklar TSSB açısından azımsanamayacak düzeyde bir risk grubu içinde yer almaktadırlar. Göç süreci boyunca doğrudan travmatik bir olaya şahit olmamalarına karşın birinci derece yakınlarının yaşadıkları psikolojik sorunların çocukları önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Beitin ve Aprahamain, 2014). Travma yaşamış göçmen çocuklar

üzerinde yapılan araştırmalar, kendisi travma mağduru olan göçmen çocukların bakımlarını sağlayanların travmatik yaşantılara sahip olması psikolojik sorunların artmasını tetikleyen önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır (Liles, 2013). Türkiye’ de Hocaoglu’nun (2014) ikinci kuşak travma etkilerinin araştırmak amacıyla Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmiş aileler üzerinde yapmış olduğu çalışma sonuçlarına göre, bu ailelerin çocukları arasında annesi yüksek düzeyde travma yaşamış çocukların kaygı düzeylerinin diğerk çocuklardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Özellikle soykırım ve savaş travmasına maruz kalmış gruplar üzerinde yapılan çalışmalar travmanın, olayı birebir yaşamamış çocuklara ebeveynlerin sahip oldukları psikotik etkilerle aktarıldığını göstermektedir. İkincil travma sonrası etkisi çocuklarda çeşitli psikolojik sorunların yaşanmasına neden olmaktadır (Brom 2001, Kellerman,1999 akt. Aker,2006). Ancak bu konuda dikkat edilmesi gereken sosyo-demografik özelliklerinde üzerinde durulması ve araştırmaya olan etkisinin dikkate alınması oldukça önemli bir diğerk değişken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma Türkiye’de yaşayan göç etmiş Suriyeli çocuklardan devlet okullarında eğitim süreci içinde olan çocuklar üzerinde gerçekteşmiştir. Yapılan araştırmalara dayanarak eğitim olanaklarından yararlanamayan çocukların çeşitli olumsuzluklar açısında risk grubunu oluşturdukları ve TSSB dahil olmak üzere psikolojik rahatsızlıklara daha yatkın oldukları gözlemlenmiştir (Polat, 2007). Dolayısıyla araştırmanın göç etmiş Suriyeli çocuklardan eğitim olanaklarından faydalanamayanlar arasında yapılması halinde TSSB düzeyinin daha yüksek çıkacağı beklenmektedir.

Göç süreci içinde ve sonrasında yer alan çocukların eğitim, barınma, sağlık gibi olanaklardan ne ölçüde mahrum kalmış oldukları, temel ihtiyaçların karşılanamamasının yarattığı sonuçlar üzerinde durulması gereken bir konudur ve ruh sağlığı üzerinde etkilidir (Aydın, şahin, Akay, 2017). ÇHKB (2016) Türkiye’deki Suriyeli mülteci çocuklar üzerinde yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre karşılaşılan olumsuzluklar eğitim, açlık, sağlık, ekonomik ihtiyaçlar, dil engeli, refakatsiz kalma biçiminde sıralanmaktadır. Yine Birleşmiş Milletler Yüksek Kurulu bünyesinde yürütölen çalışma neticesinde mülteci çocukların en fazla sorun yaşadıkları ve ihtiyaçlarının karşılanması gereken konular saptanmıştır. Buna göre Psikolojik endişe, eğitimi yarıda bırakma, çocuk işçiliği,

cinsel istismar, aile içi şiddet, refakatsiz çocuk, evsizlik, çocuk evliliği ve doğum kaydı temel sorunlar olarak sıralanmaktadır (Harunoğulları, 2016).

Araştırmada örneklem grubu oluşturan çocukların anne, baba eğitim durumlarını değerlendirdiğimizde anne eğitim durumu %40,7 ortaöğretim mezunu, %23,6 ilköğretim mezunu olarak saptanmıştır. Bu doğrultuda anne eğitim durumu ile çocuklarda var olan TSSB eğilimi arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Buna karşılık baba eğitim durumunu değerlendirdiğimizde %34,4 ortaöğretim mezunu, %37,5 ilköğretim mezunlarından oluşmakta ve baba eğitim düzeyi ile TSSB arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Buna göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Babası üniversite mezunu olan çocukların Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların, babası ilköğretim mezunu olan katılımcıların aldıkları ortalamalardan anlamlı oranda daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Yapılan araştırmalar sosyo-kültürel düzeyin göçmenlerde ortaya çıkarmış olduğu etkilere dair çeşitli sonuçlar göstermektedir. Göçmenlerin sahip oldukları sosyal destek, eğitim düzeyi, kişilik özellikleri de post travmatik süreçler üzerinde etkilidir. Lustig ve Koesler (1999) eğitim düzeyi yüksek, kültürel farklılıklara açık, empati düzeyi yüksek, muhafazakâr bir yapıda olmayan, değişime açık bireylerin göçmen olarak bulundukları yeni yerlerinde sürece daha hızlı adapte olmakta, psikolojik açıdan sorun yaşamaya daha az açık olmakta olduklarını tespit etmişlerdir.

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların çatışmalarda kaybettikleri kişi ile yakınlık dereceleri değerlendirildiğinde %82,7 oranında akraba olduğu saptanmış ve TSSB gelişimi açısından anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar göre doğrudan savaş travmasına maruz kalınmasa bile yakını kaybetmek doğrudan bireyin psikolojik açıdan bir risk grubunda olmasına neden olmaktadır (Berument ve ark, 1999).

Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların çatışma sırasında evlerinin hasar

görme durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bu değişkene %69,5. oranında evet %30,5 oranında hayır cevabı verilmiş olduğu saptanmıştır.

Araştırma bulgularına göre örneklem grubu oluşturan çocukların kardeş sayısı %66 4-5 kardeşten, %34 6'dan fazla ve %29 ise 3 ve daha azından oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların Çocuklar için Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların kardeş sayılarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Kardeş sayısı açısından değerlendirdiğimiz taktirde %90 oranında 4 ve üzeri kardeş sayısına sahip oldukları görülmekte bu değişkenden anlamlı bir farklılık beklenmemektedir. Aynı zamanda örneklem grubu oluşturan çocukların %99,2 düzeyinde aileleriyle birlikte kaldıkları saptanmış bu değişken içinde grubun homojen bir yapıda olduğuna dikkat edilmiş ve TSSB gelişimi ile ilgili anlamlı bir fark saptanmamıştır. Gez (2018) ise, göç etmiş Suriyeli çocuklar üzerinde yapmış olduğu araştırma ile bu süreçte sosyal desteğin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymuştur.

Göç sonrası uyum sürecinde, yaşanacak olumsuzluklara yönelik çeşitli bulgular bu konuda yapılan araştırmaların önemini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle çocuklar göç ettikleri bölgelerde kültürel farklılık ve dil engeline bağlı olarak kendi akranları tarafından ayrımcılığa maruz kalabilmekte ve bu çocuklarda sosyal uyum sorunlarından yabancılaşılmaya kadar çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Ahearn ve Ather,1991). Almqvist ve Broberg (1999) İran'dan İsveç'e yapmış oldukları göç sonrasında belirli periyodlarla takip edilen çocukların, süreç sonunda ilk göç ettikleri düzeye benzer stres ve kaygı tepkilerine sahip olduğu gözlemlenmiş, bu durum ise İsveçli çocuklar tarafından kabul görmemiş olmaları gibi bir değişkenle açıklanmıştır. Dolayısıyla göç öncesi ve sırasında yaşanan olumsuzluklarla aynı düzeyde psikolojik tepkiler, yeni göç edilen bölgede yaşanan uyum sürecine dair yaşananlarla benzer düzeyde psikotik tepkilerin verildiğini gösteren çalışmaların olduğu görülmektedir (Ekşi, 2008).

Göç etmiş çocuklar sığınmacı olarak bulundukları toplumda var olmaya çalışırken bir yandan da toplumsal entegrasyonunun sağlanabilmesi sürecinde özellikle var olan durumla mücadele etme açısından farklı olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Gülmez ve Öztürk, 2018). Kendi kültürel köklerinden ve coğrafyalarından kopmuş olan çocuk mültecilerin bulundukları yeni coğrafyada

yaşadıkları olumsuzluklar, yaşanan kültürel farklılıkların etkisiyle ortaya çıkan psikolojik tepkilerin niteliğini etkilemektedir. Dolayısıyla göç ettikleri yeni yerleşim yerinde çocuklar yeni kültüre yönelik adaptasyon geliştirmeye çalışırken zorlanmaktadırlar (Tanay, Akalın, 2016).

Binay (2016) çocuk ve ergen mültecilerle yapmış olduğu çalışma sonucunda mültecilerde travma sonrası stres düzeyinin normalin üstünde olduğunu tespit etmiştir. Reavell ve Fazil (2017) mülteci çocuklarla ilgili gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında travma sonrası stres bozukluğu ve depresyona ilişkin bulguların sosyal destek ve aile bağları ile bağlantılı olarak azalmakta olduğunu tespit etmiştir. Gez (2018), göç etmiş Suriyeli çocuklar üzerinde yapmış olduğu araştırma ile bu süreçte sosyal desteğin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymuştur.

Sığınmacılık, birey açısından olumsuz ve travmatik nedenlere bağlı olarak çeşitli ruhsal etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Bu doğrultuda Uluslararası Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü Tibet'te hayatını idame ettirirken maruz kalmış oldukları ayrımcı uygulamalar nedeniyle Hindistan'a göç etmek zorunda kalmış olan grubun çocukları üzerinde yapılmış araştırmalar bu çocuklarda farklı psikolojik bozuklukların yanı sıra yüksek düzeyde TSSSB semptomları saptanmıştır. TSSB düzeyinin ise dikkat çekici bir biçimde savaş travmasına maruz kalmış kişilerle benzer düzeyde ortaya çıkmış olduğu görülmüştür (Servan-Schreiber, 1998; Ekşi, 2002).

Karaman (2018), savaş nedeniyle Suriye'den ve Irak'tan göç etmiş öğrencilerle ilgili yapmış olduğu çalışmada TSSB, depresyon ve Sosyal destek olgularının düzeyini araştırmıştır. Elde ettiği bulgulara göre göç etmiş ve savaş travması yaşamış öğrencilerle diğer öğrenciler arasında psikolojik açıdan farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre birinci gruptaki öğrencilerde depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu düzeyinin anlamlı ölçüde yüksek çıkmasına karşılık sosyal destek seviyelerinin ise diğer öğrencilere kıyasla düşük çıkmış olduğu tespit edilmiştir.

B. SONUÇ VE ÖNERİLER

Göçmenler zorunlu nedenlere dayalı olarak göç etmek durumunda kalarak yeni yerleştikleri bölgelerde çeşitli sorunları aşmaya çalışmaktadır. Yaşadıkları coğrafyanın değişmesi, sosyo ekonomik değişimlerden kültürel değişimlere kadar birçok açıdan yeni durumların yarattığı çatışmalar ve problemleri beraberinde

getirmektedir. Göçmenlerin yaşamlarında uyum sağlamaları gereken değişimin düzeyi yukarı çıktıkça bu yönde harcanacak olan çabanın artmasına ve dolayısıyla yaşanan olgunun birey açısından daha zorlayıcı bir hale gelmesine neden olmaktadır. Göçü başlatan nedenin bireysel düzeyde bir karar olması ya da daha üst düzeyde zorunlu sosyo ekonomik bir nedene dayalı olması, sürecin zamansal açıdan ne kadar süreye yayılmış olduğu gibi değişkenlere karşılık engellenemez ölçüde bireyin hayatının en temel alanlarında değişimlere neden olduğunu söylemek gerekmektedir. (Aydın, Şahin, Akay: 2017). Zorunlu nedenlerle yaşanan göç öncesindeki sahip oldukları yaşam, yıkıcı bir savaş sonrasında sekteye uğradığında, bu sürece genel olarak post travmatik problemler eşlik etmektedir. Her yönüyle mücadele etme konusunda zorlayıcı bu süreç, travma sonrası stres bozukluğu, dissosiyatif bozukluk ve somatoform bozukluk gibi birçok psikiyatrik rahatsızlıklar ortaya çıkmasına vesile olabilmektedir. Buna karşılık göç etmiş bireyler de post travmatik sorunlarla baş edebilme noktasında farklı koruma mekanizmalarına yönelmektedir.

Özellikle yeni yerleşilen yerdeki hükümetlerin göçmenlere ilişkin tutumu ve göçmenlere bu süreçte uyum sağlayabilmeleri konusunda sunduğu olanakların etkisine dikkat etmek gerekmektedir. Hükümetlerin, sınırları içindeki göçmelere yönelik siyasi tutumları ve var olan yasal düzenlemeleri, uyum süreci açısından önemli farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Göçmenlerin uyum sürecinin daha zor geçmesinde ya da yaşadıkları olumsuzlukların derinleşmesinde göçmen karşıtı politikaların da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Hükümetlerin göçmenlere yönelik sistematik olumlu göç programları ve yasalarının düzenlenmesi, göçmenlere yönelik oluşturulmuş fonlar, temel ihtiyaçlarının karşılanabiliyor olması, iltica başvurularında tercüman desteğinin sağlanması, iltica başvurusunda yasal süreçlerin hızlı ilerlemesi gibi etkenler, göçmenlerin yeni yerleşim yerlerine daha hızlı aidiyet geliştirerek psikolojik açıdan iyileştirici davranışlara yönelmelerine zemin hazırlamaktadır. Demirbaş ve Bekaroğlu (2013) da, göçmenlerin iltica başvurusunun, post travmatik belirtilerinin kolay atlatılması üzerinde etkili olduğunu, iltica başvurusunun kabul edilmesinin sığınmacı açısından oldukça pozitif bir durum yarattığını raporlamıştır.

Ahmad, Othman, Hynie, (2020) Kanada'ya göç etmiş Suriyeli mültecilerle gerçekleştirmiş oldukları araştırma bulgularına göre göç sonrası tespit edilmiş olan depresyon bulguları ve bu bulguların bir yıl sonraki artış düzeyini gözlemlenmiştir.

Buna göre Kanada'ya göç etmiş Suriyeli mültecilerdeki depresyon artış seviyesinin, Suriye'ye komşu ülkelere yapılmış olan göç sonrasında bir yıl içindeki depresyon artış düzeyinden daha az olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum ise Kanada'ya göç eden Suriyeli göçmenlerin eğitim, iş, sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik ve iltica süreçlerinin daha olumlu koşullarda sağlamış olmasına bağlı olarak açıklanmıştır

Çelik (2008), göçmenlerin yeni yerleşim yerlerindeki kültürel engellerle mücadele edebilmek için birbirleriyle iletişim kurabilecekleri ortamlar yaratmaya veya dahil olmaya yöneldiklerini; dernekleşme, cemaatleşme yöntemleriyle bu ihtiyacın genel anlamda karşılamaya çalıştıklarını, böyle bir destek mekanizmasına sahip olanların olmayanlara göre daha az psikolojik olumsuzluklarla karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir. Nitekim Norredam ve arkadaşları (2014), Hollanda'daki göçmenlerle yapmış olduğu çalışma sonucunda göçmenlerin ağırlıklı olarak birlikte yaşadığı bölgelerdeki bireyler arasında şizofreni eğilimine daha az rastlandığını belirtmiştir. Dolayısıyla göçmenlerin aidiyet geliştirdikleri kültürel yapının içinde sahip oldukları sosyal bağlar sayesinde yabancılik duygusu ile mücadele edebilmekte post travmatik semptomlarla karşılaşma sıklığının azalmakta olduğu belirtilmiştir. Bu konu, göçmenlerin yeni yerlerinde oluşturdukları gruplar içinde yaşamaları noktasında açıklayıcıdır. Göçmenlerin bazı sokak, mahalle, ilçe veya illerde bir arada yaşamalarının nedenlerinin altında posta travmayla baş etmek için aradıkları sosyal destek ihtiyaçlarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Reavell ve Fazil (2017) mülteci çocuklarla ilgili gerçekleştirmiş olduğu çalışmada travma sonrası stres bozukluğu ve depresyona ilişkin bulguların sosyal destek ve aile bağları ile bağlantılı olarak azalmakta olduğunu tespit etmiştir. Gez (2018), göç etmiş Suriyeli çocuklar üzerinde yapmış olduğu araştırma ile bu süreçte sosyal desteğin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymuştur.

Sosyal medya da göç etmiş bireyler açısından farklı bir amaca hizmet edebilmektedir. Olağan yaşam koşullarında kişiler sosyal medyayı haber okumak, eğlenmek, boş vakitlerini değerlendirmek gibi nedenlerle kullanırken, göçmenler açısından kendi içlerinde iletişim sağlayarak birbirlerinden haberdar olmaları ve destek sağlayıcı ilişkiler kurmalarına vesile olan bir iletişim ağı niteliğindedir. Ünlü, Kızılhan, Elciyar (2018), göçmenlerin yabancı oldukları yerleşim yerinde, sosyal medya ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla oluşturulan sanal grupların sağladığı iletişim ağına sahip olmayan göçmenlerin kullananlara oranla bu mekanizmanın

sağlayacağı kolaylıklara karşılık olumsuzlukları aşmada daha fazla zaman harcamak durumunda kaldıkları ifade edilmiştir. İnternetteki sosyal ağlarla dayanışma içine giren göçmenler bu vesileyle birçok konuda destek almaktadırlar.

Göçmenlerin sahip oldukları sosyal destek, eğitim düzeyi, kişilik özellikleri de post travmatik süreçler üzerinde etkilidir. Lustig ve Koesler (1999) eğitim düzeyi yüksek, kültürel farklılıklara açık, empati düzeyi yüksek, muhafazakâr bir yapıda olmayan, değişime açık bireylerin göçmen olarak bulundukları yeni yerlerinde süreç daha hızlı adapte olmakta, psikolojik açıdan sorun yaşamaya daha az açık olmakta olduklarını tespit etmişlerdir. Renner ve Salem (2009), göçmen bireyler arasında zorluklara direngen olan mücadeleci ve girişken yapıdaki kişilerin içe dönük kişilere göre daha az post travmatik tepkiler vermiş olduğunu ifade etmektedir. Muhafazakâr yapıdaki bir kişinin yeni yerleştiği yerin kültürel açıdan farklı olan yönlerine entegre olmakta çektiği güçlüklerin yaşanan travma üzerinde olumsuz etki yaratması olağan bir gerçekliktir. Yeni yerleşim yerinin sosyo-kültürel yapısına uyum sağlamış, entegre olmuş birisinin sağlayamamış birine oranla travma ile baş etmede daha etkili yöntemler kullanabilmesi mümkündür. (Herman, 2011).

Travmatik sürecin zamansal açıdan kapsadığı sürenin miktarı arttıkça travma ile baş edebilme, iyileşebilme sürecinin de uzaması söz konusudur. Müdahale edilmeyen travmaların akut semptomlar gösterme durumu söz konusudur. Klinik tedavi desteği alan göçmenlerin bu desteğe ihtiyacı olup mahrum kalan bireylere göre daha az miktarda şikâyetler yaşamakta olduğu tespit edilmiştir (Teodorescu, Heir, Hauff, Wentzel-Larsen, Lien, 2012). Göçmenlerin klinik tedavi desteği almalarının travma ile mücadele etme açısından en etkili yol olduğunu belirtmek gerekmektedir. Klinik tedavi almaktan imtina eden veya travmayı olağan bir problem olarak değerlendirerek profesyonel destekten yoksun kalan göçmenler, yaşadıkları olumsuzluklara baş etmekte daha fazla zorlanabilmektedir. Travma, zaman içinde hafifleyen bir olaylar dizisi gibi görünmekle birlikte, derinlikli etkiler bırakma olasılığı olan bir durumdur. Dolayısıyla kişinin erken ve doğru müdahale ile klinik desteklerden yararlanması iyileşmeye giden yol açısından temel adımı oluşturmaktadır.

Göçmenlerin travmayla baş etme süreçlerinde bir diğer önemli değişken ise yeni yerleşim yerlerindeki yerlilerin onlara yönelik sahip oldukları tutumun niteliğidir. Araştırmamızın Öteki ile ilişki bölümünde göçmenlere yönelik ötekileştirici tutumun sosyolojik ve psikolojik nedenlerine yönelik alan yazında yapılmış olan çalışmalara yer verilmiştir. Ötekileştirici yaklaşımlar yerine, önyargısız, kabul edici bir tutum, ayrımcı olmayan bir dil ve asgari insani misafirperverlik olmadığında göçmenler açısından aşılması gereken zorluklar ve uyumun önündeki engeller daha da aşılamayacak bir hale gelmektedir. Düşman bir çevrede hayatını idame ettirmek zorunda kalmak tabiri caizse “dile getirilemezdir”. Göçmenlere yönelik kullanılan olumsuz dil, etiketlemeler, ötekileştirmeye dönük tavır ve tutumlar, maruz kaldıkları nefret dili, toplumsal açıdan dışlanıp ayrımcılığa maruz kalmaları sosyal çevreden dışlanıp izole olmalarına neden olmanın yanında, onların sosyal ilişki kurma isteklerini zayıflatmakta, çekingen hale getirmekte ve yaygın kaygı durum bozukluklarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kirmayer (2011), olumlu bir sosyal ortamla karşılaşan, ekonomik açıdan daha olumlu koşullarla karşılaşan, dil desteğinden mahrum edilmeyen göçmenlerin, diğerleri ile kıyaslandığında mental sorunlarla daha kolay baş edebildiklerini raporlandırmıştır. Bu temelde, göçe maruz kalan ülkelerdeki yerlilerin göçmenlere yönelik yaklaşımları, kullandıkları olumlu dil ile travmaların iyileşme gücü arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim, Gündüz (2011), yeterli ölçüde toplumsal destek gördükleri taktirde, göçmenlerin güven duyma, uyum, entegrasyon ve iyileşmede çok daha olumlu deneyimler yaşadıklarını ifade etmektedir.

Göçmenler, sığınmacı olarak içinde bulundukları toplumda temelde varlık yokluk mücadelesi vererek kendilerine yer edinebilmek ve bu doğrultuda topluma entegre olabilmek adına toplumdaki kültürel engellerin üstesinden gelmeye çalışırken bu süreçlerin her biri ile ayrı ayrı mücadele etmektedirler. Yakın geçmişte savaşın çeşitli olumsuzluklarından etkilemiş, yakınlarını, sevdikleri ile ilgi kayıplar yaşamış, sosyal çevresinden, okulundan, işinden uzakta kendisi açısından farklılıklarla dolu yabancı bir toplum içinde yaşamını yeniden idame ettirmeye çalışan kişiler için fizyolojik ihtiyaçların karşılanması, güvenlik, barınma, iş bulma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayabileceğine dair inancın oluşmasının travma

mağduru göçmenlerin üzerindeki onarıcı etkisi oldukça belirgindir. Çünkü travma uzmanı Herman'ın (2011) yapmış olduğu araştırmadaki gibi bütün bunlar olmadan benliğe olumlu bakış, travma akışını yeniden inşa etmek ve iyileşmek oldukça zor hale gelmektedir. Değerli olma duygusunun tamir edilmesi, özsaygının oluşturulması, otonom davranma, yeniden oluşturulan bağların geliştirilmesi temel sorunlarının aşılması ile beraber, travmanın üstesinden gelinmesi daha kolay hale gelmektedir. Bu yöndeki doyumun terapötik etkisi yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır

IX. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ADORNO, T. W. (2011). **Otoriteriyen Kişilik Üzerine Niteliksel İdeoloji İncelemeleri, Modern Düşünce-2.** Çev. D. Şahiner, Say Yayınları, 1.Baskı İstanbul.
- ALLPORT, G.W. (1954). **The Nature of Prejudice**, Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- AMERİCAN PSİKİYATRİ BİRLİĞİ, (2013). **DSM-5 Tanı Kriterleri El Kitabı**, Çev. Ertuğrul Köroğlu, Hekimler Yayın Birliği, Ankara.
- ANDERSON B. (2020). **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- ARENDT H. (2016). **Totalitarizmin Kaynakları /2.** Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 5.Basım, İstanbul.
- BAUMAN Z. (1999). **Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar**, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- BAUMAN Z. (2013). **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm**, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN Z. (2014). **Yasa Koyucular ve Yorumcular**, Çev. Kemal Akay, Metis Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN Z. (2020). **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN Z. (2021a). **Sosyolojik Düşünmek**, Çev. Akın Emre Pilgir, 24. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN Z. (2021b). **Kapımızdaki Yabancılar**, Çev. Emre Barca, 3. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- BAUMAN Z., OBERİK Z. (2018). **Dünyaya ve Kendimize Dair**, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Z. (2022). **Azınlığın Zenginliği**, Çev. Hakan Keser, 6. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BENHABİB, S. (2021). **Ötekilerin Hakları, Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar**, Çev. Berna Akkıyal, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BORRADORİ, G. (Ed.). (2008). **Terör Günlerinde Felsefe: Jürgen Habermas ve Jacques Derrida ile Diyaloglar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BOTTOMORE, T. , NİSPET R. (2019). **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Haz. Mete Aydın, Aydın Uğur, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- DAVİSON, G, NEALE J. (2011). **Anormal Psikoloji**, Çev. İhsan Dağ, Türk Psikologlar Derneği Yayınlar, 7. Basım, Ankara.
- DOUZİNAS, C. (2018). **İnsan Haklarının Sonu**, Çev. Kasım Akbaş-Umre Deniz Tuna, Dipnot Yayınları, Ankara.
- DSM-5'E Göre Anormal Psikoloji. (2020). Editörler: (Tuna E. , Demir O.), Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- DUMAN, M. (2009). **Küreselleşme, Kimlik ve Çok Kültürlülük**, Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1).
- ECO, U. (2020). **Beş Ahlak Yazısı. Göçler Hoşgörü ve Hoşgörülmezlik**. Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.
- FINLAYSON, G. (2007). **Habermas**, Çev. Talat Kılıç, Dost Kitabevi, Ankara.
- FREUND, J. (2002). **“Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”**, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Der. M. Tuncay. A. Uğur, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- GİDDENS, A. (2010). **Modernliğin sonuçları**, Çev. E. Kuşdil, Ayrıntı yayınları, İstanbul.

- GOFFMAN, E. (2014). **Damga, Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, Heretik Yayınları, I. Baskı, Ankara.
- HABERMAS, J. (2019). **Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak**, Çev. İlknur Ata, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HERMAN, J. (2011). **Travma ve İyileşme**, Çev. Tosun, Tamer, Literatür Yayınları, İstanbul.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2004). **Yeni İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
- KARASAR, N. (2012). **Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
- KERNBERG, O. (2016). **Sınır Durumlar ve Patolojik Narsizm**, Çev. Mustafa Atakay. Metis Yayınları, İstanbul.
- KERNBERG, O. (1980). **Object Relations and Clinical Psychoanalysis**, Aronson. New York.
- KÜHNE, T. (2017). **Aidiyet ve Soykırım**, Çev. Arlet İncidüzen, Heretik Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, M.O. ve ULUŞAHİN A. (2014). **Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I**, 12.Baskı, Nobel Tıp Kitapevleri, Ankara.
- SCHÜTZ, A. (2016). **“Yabancı: Bir Sosyal Psikoloji Makalesi.” (İç.) Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik**, Der. Levent Ünsaldı, Çev. Kübra Eren, Heretik Yayınları, ss. 35-52. Ankara.
- SENNET R. (2013). **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çev. (Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SENNET, R. (2017). **Yabancı**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Ö. F. (2007). **Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş - Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları**, Ekinoks Yayınevi.

- SİMMELE G. (2020). **Bireysellik ve Kùltür**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- SİMMELE G. (2016). “Yabancı” (İç.) **Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik**, Der. Levent Ünsaldı, Çev. Kübra Eren, Heretik Yayınları. ss. 27-35, Ankara.
- SWİGEWOOD A. (2010). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı Yayın Evi, İstanbul.
- ŞENTÜRK M., ADİGÜZEL Y. (2020). **Kent Çalışmalarına Giriş: Kır, Kent ve Göç Sosyolojisi**, Nobel Yayınları, I.Basım, Ankara.
- TAYLOR, C. (1996) .**Tanınma Politikası. Çok kültürlülük – Tanıma Siyaseti**. Çev. Yurdanur Salman, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- ÜNSALDI, L. (2016). **Yabancı, Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik**. Heretik Yayınları. Ankara.
- WAGNER, P. (2005). **Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

MAKALELER

- AKSAKAL E. (2014). Kültürel Kimliğin İnşa Sürecinde Melez Bir Kavram Olarak Alevilik, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı, 53(12), 215-232.
- AHEARN, F. L. & ATHER, J. L. (1991). Refugee Children: Theory, Research and Service, (D. Golub, Dü.) **Baltimore, Baltimore: Johns Hopkins University Press**.
- AHMAD F. , OTHMAN N. , HYNİE M. (2020). Depression-level Symptoms Among Syrian Refugees: Findings From a Canadian Longitudinal Study, **Journal Of Mental Health**, 21,1-9.
- ALARÇİN K. (2020). Göç Sürecinde Sosyal Bütünleşme Olgusunun ‘Öteki’ ile ilişki Bağlamında Değerlendirilmesi, **Toplumsal Değişim Dergisi**, 2, 67–81.
- ANAGNOSTOPOULOS, D. (2016). Communications of the European Society For Child and Adolescent Psychiatry, **European Child and Adolescent Psychiatry**, 25, 669-672.

ARSLAN V. (2016). Simmel'in Toplum ve Öznellik Kavramları Üzerine, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 21, 197-216.

AYDIN D., ŞAHİN D., AKAY B. (2017). Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri. Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Anabilim Dalı. İzmir Dr. **Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi**, 7(1),8-14

ATTANAYAKE, V., MCKAY, R., JOFFERES, M., SINGH, S., BURKLE Jr, F., & MILLS, E. (2009). Prevalence of Mental Disorders Among Children Exposed to War: a Systematic Review of 7,920 Children, **Medicine Conflict and Survival**, 25(1), 4-19.

BEİTİN B. K., & APRAHAMİAN, M. (2014). Family Values and Traditions. S. C. Nassar- McMillan, K. J. Airouch, & J. Larson-Hâkim (Dü). **New York: Springer.**

BERG, J. A. (2015). Explaining Attitudes Toward Immigrants and Immigration Policy: a Review of the Theoretical Literature. **Sociology Compass**, 9(1), 23-34.

BERGER, R., Pat-Horenczyk, G. ve Gelkopf, M. (2007). School Based Intervention For Prevention and Treatment of Elementary-Students' Terror-Related Distress in Israel: A Quasi Randomized Controlled Trial. **Journal of Traumatic Stress**, 20(4), 541- 551.

BERUMENT, S. K., SAYIL M., UÇANOK, Z. (1999). Depremden Etkilenen Çocuklarınıza Nasıl Yardımcı Olabilirsiniz? Anne-Baba El Kitabı, **Türk Psikoloji Bülteni**, 5 (14), 78-88.

BERTHOLD, S. M. (2000). War Traumas and Community Violence: Psychological, Behavioral, and Academic Outcomes Among Khmer Refugee Adolescents, **Journal of Multicultural Social Work**, 8(1-2), 15-46.

BETANCOURT, T. S , NEWNHAM, E. A., LAYNE, C. M., İM, S. , STEINBERG, A. M., ELLİS, H., & BİRMAN, D. (2012). Trauma History and Psychopathology in War-Affected Refugee Children Referred for Trauma-

- Related Mental Health Services in the United States. **Journal of Traumatic Stress**, 25(6), 682-690.
- BİRİCİK İ. (2020). Romanlarda Ötekileştirilen Kimlik: Dış Türkler Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, **Türkoloji Dergisi**, 24(1), 8-28.
- BOZBEYOĞLU, E. (2015). Mülteciler ve İnsan Hakları. **Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi**, 2(1), 60-80.
- BRESLAU, N., CHILCOAT, H., KESSLER, R., & DAVIS, G. (1999). Previous Exposure to Trauma and PTSD Effects Subsequent Trauma: Results From the Detroit Area Survey of Trauma. *Am J Psychiatry*, 156(6):902-907. **Arch Gen Psychiatry**, 54,1044-1048.
- BÜYÜKHAN, M. (2021). Uluslararası ve Ulusal Mevzuata Göre Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü, **R&S – Resear Studies Anatolia Journal.**, 4(2), 76-90.
- ÇAKIR, H. (2017). Yabancı Kavramının Sığınmacı Sorunu Örneğinde Yeniden Değerlendirilmesi Üzerine, **Route Educational and Social Science Journal**. 4(5), August 2017.
- ÇAYIR, K., CEYLAN, M. (2012). Ayrımcılık, Çok Boyutlu Yaklaşımlar, **Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 393, Sosyoloji 15, Eğitim Çalışmaları 2.İstanbul.
- ÇAYIR, K. (2012). Gruplar arası İlişkiler Bağlamında Ayrımcılık, Ayrımcılık, Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Derleyen (Çayır K., Ceylan M.). **Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 393, Sosyoloji 15, Eğitim Çalışmaları 2.İstanbul.
- ÇELEBİ, V. (2013). Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi, **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, 5(1), 1309-8012.
- ÇELİK, F. (2019). Kapımızdaki Yabancılar, **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi**, 30, 243- 248.
- ÇELİKOĞLU İ. (2011). Habermas'ın Modernite Savunusu: Eleştirel Bir Okuma, **Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi**, 11(3), 239–258.

- ÇERİ, V., Özer, Ü. (2018). Türkiye'deki Bir Sığınmacı Kampında Yaşayan Bir Grup Çocuk ve Ergende Gözlenen Duygusal ve Davranışsal Sorunlar, **Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi**, 19(4).
- ÇERİ, V. NASİROĞLU, S. (2018) The number of war-related traumatic events is associated with increased behavioural but not emotional problems among Syrian refugee children years after resettlement, **Archives of Clinical Psychiatry (São Paulo)**, 45(4), 100-105.
- DENİZ, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye, **Tsa dergisi**, 18(1), 175-204.
- EKİNCİ, Y., HÜLÜR, B., DENİZ, A. (2017). Yabancı ve Marjinal olarak Öteki: Yerleşik ve Yabancı İlişkisi Bağlamında Suriyeli Mülteciler, **Tarih Okulu Dergisi**, 10, XXX, . 365-392.
- EKŞİ, A. (2002). Sığınmacı ve Göçmelerde Psikopatoloji, **Türk Psikiyatri Dergisi**, 13(3).
- ERDEN, G., VATANSEVER, M. (2018). Mülteci Çocuklar ve Ergenler ile Yapılan Psikolojik Değerlendirme Üzerine Bir Derleme, **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi**, 25 (2).
- ERDEN, G., KILIÇ, E., USLU R., KERİMOĞLU E. (1999). Çocuklar İçin Travma Sonrası Stres Ölçeği: Türkçe Geçerlilik, Güvenilirlik Ön Çalışması, **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi**, 6(3).
- FAZAL, M., & STEİN, A. (2002). The Mental Health of Refugee Children, **Archives of Disease in Childhood**, 87(5), 366-370.
- FAZEL M. WHEELER J, DANESH J. (2005) Prevalence of Serious Mental Disorder in 7000 Refugeesresettled in Western Countries: a Systematic Review, **Lancet**, 365, 1309–14.
- GOLDİN, S., HAGGLÖF, B., LEVİN, L. ve PERRSON, L. A. (2008). Mental Health of Bosnian Refugee Children: A Comparison of Clinician Appraisal

- With Parent, Child and Teacher Reports, **Nordic Journal of Psychiatry**, 62 (3), 204-216.
- GOLEC DE ZAVALA, A., CİCHOCKA, A. K., EIDELSON, R., ve JAYAWICKREME, N., (2009) "Collective Narcissism as and Its social Consequences", **Journal of Personality and Social Psychology**, 97, 1074-1096.
- GÖREGENLİ, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıp Yargı ve Ayrımcılık. Ayrımcılık, Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Derleyen (Çayır K., Ceylan M.), **Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 393. Sosyoloji 15, Eğitim Çalışmaları 2, İstanbul.
- GÖZÜBÜYÜK A., DURAS E., DAĞ H., ARICA V. (2015). Olağanüstü Durumlarda Çocuk Ruh Sağlığı, **Journal of Clinical and Experimental Investigations**, 6(3).
- GUDYKUNST, WILLIAM, B. (1983). Toward a Typology of Stranger-Host-Relationship. **International Journal of Intercultural Relations**, (7), 401-413.
- GÜLMEZ, S., Öztürk A. (2018). Göç Yaşantısı Çerçevesinde Çocukta Psikososyal Uyum Süreci Üzerine Bir İnceleme. **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 18 (40/2), 449-481
- GÜNDÜZ, F. (2021). Başka Dilde Göç, Beatiful Filminde Göç ve Göçmenlik Halleri, **Kültür Araştırmaları Dergisi**, 8, 31-43.
- GUNES, S., GUVENMEZ, O. (2020) Psychiatric Symptoms in Traumatized Syrian Refugee Children Settled in Hatay, **Nordic Journal of Psychiatry**, 74(4), 307-310.
- HARUNOĞULLARI, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği, **Göç Dergisi**, 3(1), 29-63.
- HASLAM, S., REICHER, S., BİRNEY, M. (2016). Questioning Authority: New Perspectives on Milgrams Obedience Research and Their Consequences for Intergroup Interaction, **Current Opinion in Psychology**, 11, 6-9.
- HAYES, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical Mediation Analysis in

the New Millennium, *Communication Monographs*, 76(4), 408–420.

HYNİE, M., CROOKS, V. A., & BARRAGA, J. (2011). Immigrant and Refugee Social Networks: Determinants and Consequences of Social Support Among Women Newcomers to Canada, *Résumé*, 43(4), 26-46.

JAKOBSEN, M., DEMOTT, M. A., HEİR, T. (2014). Prevalence of Psychiatric Disorders Among Unaccompanied Asylum-Seeking Adolescents in Norway, *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health: CP & EMH*, 10, 53.

KAHRAMAN, F. (2018). Kesitlerden Topluma Bakabilmek: Georg Simmel Sosyoloji Üzerine Bir İnceleme Denemesi, *Sosyoloji Dergisi*, 37, 81-89.

KAHRAMAN, F., YETKİN, P. (2017). Ezidilerin Zorunlu Göç Deneyimi: Batman Uğurluca Köyü Örneği, Derleme Makale, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54).

KANDEMİR, H., KARATAŞ, H., ÇERİ, V., SOLMAZ, F., KANDEMİR, SB., SOLMAZ, A. (2018). Prevalence of War-Related Adverse Events, Depression and Anxiety Among Syrian Refugee Children Settled in Turke, *European child & Adolescent Psychiatry*, 27(11), 1513-151

KARSLI, B. (2013). Toplumsal Birlikteliklerde Öncelikler: Kabullenme ve Dışlamanın Sosyo-Psikolojik Temelleri (Alevilik- Sunnilik Örneği), *Birey ve Toplum Dergisi*, 3(6), 99-135.

KENNY, D. A., & MC COACH, D. B. (2009). Effect of the Number of Variables on Measures of Fit in Structural Equation Modeling, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 10(3), 333–351.

KLİNE, R. B. (1998). Principles and Practice of Structural Equation Modeling, *The Guilford Press*.

KIRMIZIGÜL, Ç. (2019). Komşudan Yabancıya Misafirden Mülteciye: Yerel Halkın Gözünden Suriyeli Mülteciler. Araştırma Makalesi. *Nüfusbilim Dergisi / Turkish Journal of Population Studies*, 41, 84-102.

- KIEN, C., SOMMER, I., FAUSTMANN, A., GIBSON, L., SCHEINDER, M., KRCZAL, E., & BRATTSTRÖM, P. (2019). Prevalence of mental disorders in young refugees and asylum seekers in European Countries: a systematic review, **European child & adolescent psychiatry**, 28(10), 1295-1310.
- KIRMAYER, L. J.& NARASIAH, L.& MUNOZ, M. (2011) Common Mental Health Problems in Immigrants and Refugees: General Approach in Primary Care, **CMAJ**, 183(12), 959-966.
- LİLES, B. D. (2013). Social and Emotional Development in The Young child: The Effects of Trauma Exposure, Oklahoma, USA: The Graduate School, The University Of Tulsa.
- LUSTİG, M. W., KOESTER, J. (2009). Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Cultures Author: Myron W. Lustig, Jolene Koeste.
- MCLAREN, L. M. (2003). Anti-Immigrant Prejudice in Europe: Contact, Threat Perception, and Preferences for the Exclusion of Migrants, **Socia Forces**, 81 (3), 909-936.
- MOHAMED, S., THOMAS, M. (2017). The Mental Health and Psychological Well-Being of Refugee Children and Young People: An Exploration of Risk, Resilience and Protective Factors, **Educational Psychology in Practice**, 33(3), 249-263.
- NAMANLIOĞLU, H. (2013). İnternette Yıkıcı Gemeinschaft: Okuyucu Tartışmalarında Albay Çiçek Olayı, **Selçuk İletişim**, 6 (3), 56-67.
- NASIROPLU, S., ÇERİ, V. (2016). Posttraumatic Stressand Depressionin Yazidi Refugees, **Neuropsychiatric Disease and Treatment**, 12, 2941.
- NICKERSON, A. BRYANT, R. SİLOVE, D. Steel, Z. (2011) A Critical Review of Psychological Treatments of Posttraumatic Stress Disorder in Refugees. **Clin Psychol Rev**, 31, 399-417.
- NİZAM, Ö., GÜL S. (2019). Türkiye’deki Suriyelilerin Sosyolojik “Yabancı” Olarak Ele Alınması Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 47(2), 97-115.

- NORREDAM, M., AGYEMANG, C., HOEJBİERG, HANSEN, O. K., PETERSON, J. H., BYBERG, S., KRASNİK, A., KUNST, A. E. (2014). Duration Of Residence And Disease Occurrence Among Refugees And Family Reunited İmmigrants: Test Of The ‘Healthy Migrant Effect’hypothesis, **Tropical Medicine & International Health**, 19(8), 958-967.
- ÖZALTIN M, KAPTANOĞLU C, AKSARAY G. (2004). Motorlu Araç Kazalarından Sonra Görülen Akut Stres Bozukluğu ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu, **Türk Psikiyatri Dergisi**, 15(1), 16-25.
- ÖZDEMİR İ. (2009). Okur Yorumlarında Otoriter Eğilimler: Diyarbakır Olayına İlişkin Haber Yorumları Üzerine Bir İnceleme, **Kültür ve İletişim Dergisi**, 12(1), 65-93.
- ÖZGEN F., AYDIN H. (1999). Travma Sonrası Stres Bozukluğu, **Klinik Psikiyatri**, 1, 34-41.
- ÖZSELÇUK S. (2017). Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Yabancı Sosyal Tipinin İletişimsel Boyutu: Sosyolojik Düşünmede Sorumluluk, **Epokhe Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(1), 115-128
- ÖZYURT C. (2007). Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10(18), 111-126.
- PAKER M. (2012). Psikolojik Açıdan Ayrımcılık. Ayrımcılık- Çok Boyutlu Yaklaşımlar. Derleyen (Çayır K., Ceylan M.), **Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 393. Sosyoloji 15. Eğitim Çalışmaları 2, İstanbul.
- PERREİRA K. M, ORNELAS I. (2013). Painful Passages: Traumatic Experiences and Post-Traumatic Stress Among Immigrant Latino Adolescents and Their Primary Caregivers, **Int Migr Rev**, 47(4).
- POLAT G. (2007). İç göçün çocuk ruh sağlığına etkisi ve sosyal hizmet müdahalesi, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 1, 89-106.
- REAVELL, J., & FAZİL, Q. (2017). The epidemiology of PTSD and depression in refugee minors who have resettled in developed countries, **Journal of mental health**, 26(1), 74- 83.

- REED, R. V., FAZEL, M., JONES, L., PANTER-BRICK, C., & STEIN, A. (2012). Mental Health of Displaced and Refugee Children resettled in Low-Income and Middle-income Countries: Risk and Protective Factors, **The Lancet**, 379(9812), 250-265.
- RENNER, W. & SALEM, I. (2009). Post-Traumatic Stress in Asylum Seekers and Refugees from Chechnya, Afghanistan, and West-Africa: Gender Differences in Symptomatology and Coping, **Int J Soc Psychiatry**, 55, 99-108.
- RIEK, B.M., MANIA, E.W. ve GAERTNER, S.L. (2006). Intergroup Threat and Outgroup Attitudes: A Meta-Analytic Review, **Personality and Social Psychology Review**, 10(4), 336-353.
- SAKMAN E., ALPER S. (2016). Gruplar Arası İlişkiler için Kritik bir Değişkenin Bireysel Yordayıcıları: Kolektif Narsizm ve Bölme Savunma Mekanizmaları, Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü. I. **Sosyal Psikoloji Kongresi Dergisi**, Ankara.
- SHROUT, P. E., & BOLGER, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: new procedures and recommendations. **Psychological Methods**, 7(4), 422–445.
- SİMİCH, L., BEISER, M., S, M., & MWAKARIMBA, E. (2005). Providing Social Support For Immigrants and Refugees in Canada: Challenges and Directions, **Journal of Immigrant and Minority Health**, 7(4), 259-268.
- SMITH, P., PERRIN, S., YULE, W., HACAM, B. ve STUYLAND, R. (2002). War Exposure Among Children From Bosnia- Hercegovina: Psychological Adjustment in a Community Sample, **Journal of Traumatic Stress**, 15(2), 147-156
- SİRİN, S. R. ROGERS-SİRİN, L. (2015). The Educational and Mental Health Needs of Syrian Refugee Children. Washington, DC: **Migration Policy Institute**.
- SOLGUN C., DURAT G. (2017). Göç ve Ruh Sağlığı. Migration and Mental Health.. **J hum Rhythm**, 10(3), 137-144.

- ŞAN M. (2006). Farklılık ve Çok kültürlülük Siyasetleri Üzerine Bir Deneme, **İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 3(1).
- ŞATIROĞLU A. (2014). Ayda Yörükân'ın Kent Sosyolojisi Çalışmaları, **Sosyoloji Dergisi**, 3(29), 387-402.
- STEPHAN, W. G., BONIECKİ, K. A., YBARRA, O., BETTENCOURT, A., ERVİN, K. S., JACKSON, L. A., MCNATT, P. S. ve RENFRO, C.L. (2002). Racial Attitudes of Blacks and Whites: An Integrated Threat Theory Analysis. **Personality and Social Psychology Bulletin**, 28(9), 1242–1254.
- TABACHNIC, B. G., & FIDELL, L. S. (2013). Using multivariate statistics (6th ed), Pearson.
- TAJFEL H. ve TURNER, J. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. Political psychology: Key regards, Ed. (John Jost ve Jim Sidanius), **New York: Psychology Press**, 276-293.
- TEKİN A. KARADAĞ H., SÜLEYMANOĞLU M. TEKİN M., ALPAK G. (2015). Prevalance of PTSD and Depression Among Iraqui Yazidi Refugees, **Klinik Psikofarmoloji Bülteni**, 25.
- TEODORESCU D. S., HEİR, T., HAUFF, E., WENTZEL-LARSEN, T. O. R. E., LIEN, L. (2012). Mental Health Problems and Post Migration Stress Among Multi-Traumatized Refugees Attending Outpatient Clinics Upon Resettlement to Norway, **Scand Journal of Psychol**, 53, 316-322.
- TUNÇ, A. (2010). Uluslararası Bağlamda 'Öteki' ve 'Yabancı' Olanın Haber Medyasındaki Temsili Merkezinde Haber ve Gerçeklik Arasındaki İlişki, **Sosyal Gelişim Dergisi**, 1 (1), 49-60.
- TUZCU A, BADEMLİ K., (2014). Göçün Psiko-sosyal Boyutu. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, **Current Approaches in Psychiatry**, 6(1),56-66.
- ÜNLÜ S., KIZILHAN T., ELCİYAR K. (2018). Göçmenlerin Uyum Sağlama Sürecinde Yaşadıkları Çatışmalar ve Sayısal Topluluklar, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, 11(1), 5-18.

- VERGUYTEN, M. ve MARTİNOVİC, B., (2012). Social Identity Complexity and Immigrants Attitude toward the Host Nation: The Intersection of Ethnic and Religious Group Identification, **Personality and Social Psychology Bulltein**, 38(9), 1165-1177.
- YILMAZ A. (2019). Evrensel Ahlaki Değerler ile Ulusal Çıkarlar Arasında AB'nin Göç Politikaları Çıkmazı, **ASEAD**, 6(8), 119-128.
- YILMAZOK L. (2018). Ulusal Sinema: Ulus, Kimlik, Kültür ve Karakter Üzerine Bir Deneme. **Beykoz Akademi Dergisi**, 6(1), 136-151.
- YUMURTACI S. (2019). Kayıtsızlığın Küreselleştiği Göç Krizi, **Uluslararası Mülteci Hakları Derneği Dergisi**, 4(1), 77-80.

TEZLER

- AKYILDIZ M. (2018). “Mülteci Çocuklarda stres, Depresyon, Travma Sonrası Stres Düzeylerinin Cinsiyete göre Karşılaştırılması”, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BAKIR F. (2020).” Suriyeli Mülteci Çocuk ve Ergenlerde Travma sonrası Stres Bozukluğu: Sosyodemografik Özelliklerin Etkisi ve Risk Faktörleri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- BİNAY, H. (2016). “Suriye ve Irak' tan Gelen Savaş Mağduru Çocuk ve Genç Mültecilerde Travma Sonrası Stres Bozukluğu Düzeyi”, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- CÜCEOĞLU, E. (2019). “Çağdaş Sanatta Birey ve Öteki Bağlamında Mahremiyet Olgusu”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- GEZ, A. (2018).’’ Suriyeli Çocuk ve Ergenler Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişki’’, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- HAZNEDAROĞLU, R. (2021). ‘‘Yabancılaşık ve Ötekilik Tahayyülleri Üzerine Kuramsal Tartışmalar’’, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- HOCAOĞLU, A. (2014). ‘‘Son Dönem Bulgaristan Göçünü Yaşayan Yetişkinlerde Travmanı Etkilerinin Kuşaklararası Aktarımı: Duygu Düzenleme Güçlüğünün, Aile İşlevselliğinin ve Temel Varsayımların Rolü’’. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- HÜRRİYETOĞLU, H. (2019). ‘‘Gruplar arası Tehdit ve Empatinin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Açık ve Örtük Tutumlar Üzerine Etkisi’’, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- KARAMAN, H. B. (2018). ‘‘Göçmen Ortaokul Öğrencilerindeki Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Sosyal Destek ve Depresyon Durumlarının İncelenmesi’’, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- KANBİR F. (2012). ‘‘Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Yabancı Kavramı’’, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Erzurum.
- TANAY AKALIN, A. (2016).’’ Türkiye’ye Gelen Suriyeli Göçmen Çocukların Eğitim Sorunları’’, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- YANGIN E. (2017).’’ Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürleşme Stratejilerini Etkileyen Sosyal Psikolojik Faktörlerin İncelenmesi: Hatay Örneği’’, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

YİĞİT, B. (2019). ‘‘Mülteci Gençlerde Travma Tepkileri: Hayat Ağacı Uygulaması ve Uygulamanın Gençlerin Kimlik Sorunu ve Roller Arası Deneyimlerine Etkisi’’, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

BOZKÜRT, V. (2017). "Yıkıcı Gemeinschaft"tan "öteki"siz Postmodern Kabilelere: SanalCemaatler.https://www.researchgate.net/publication/319350721_Yikici_Gemeinschafttan_Otekisiz_Postmodern_Kabilelere_SANAL_CEMAATLER.

FİELD, A. (2005). *Discovering Statistics Using SPSS* (2nd ed.), SAGE Publications, <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04270.1.x>.

JABBAR, S. A. ve Zaza, H. I. (2014). ‘‘Impact of conflict in Syria on Syrian children at the Zaatari refugee camp in Jordan’’. *Early Child Development and Care*, 184, (9-10), 1507-1530. Doi: 10.1080/03004430.2014.916074.

IOM. (2009). ‘‘International Centre for Migration Policy Development’’, (erişim) <https://www.icmpd.org/about-us/>

IOM Raporu (2022). <https://worldmigrationreport.iom.int/>. (17.03.2022).

ÖZER, S., SİRİN, SR., OPPEDAL, B. (2013). Bahçeşehir Study of Syrian Refugee ChildreninTurkey://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/studier/ungkul/bahcesehir-study-report.pdf (Erişim Tarihi: 12.07.2020).

UNHCR.(2021).https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNHCR-Turkey-Operational-Update-NovDec-2021f_TR.pdf. (17.03.2022).

DİĞER KAYNAKLAR

ÇHKP, (2016). ‘‘Toplum Gözüyle Mülteci Çocuk Araştırması’’, Çocuk ve Hakları Koruma Platformu.

ERGÜL E. (2019).” Göçleri Hoşgörüsüzlük Üzerinden Düşünmek”, International Congress On Vocational & Technical Sciences – V.

KAPTANOĞLU, C. (2022). “Toplumsal Dinamikleri Psikopatolojik Kavramlarla Anlamaya Çalışmak Önemli Yanılgılara Yol Açır”, Birikim Dergisi.

SCHUMACHER, R. E., & LOMAX, R. G. (2004). “A Beginner’s Guide to Structural Equation Modelling (2nd ed.)”, Lawrence Erlbaum Associates.

EKLER

EK 1:

Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Bu çalışma savaş olayını yaşamış, göç etmiş çocuklarda travma sonrası stres eğilim düzeyinin incelenmesini amaç edinmektedir. Çalışmanın sosyo- demografik formu 14 sorudan oluşmaktadır.

Verilecek olan cevaplar gizlilik ilkesine sağdık kalınarak yalnızca araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılacaktır. Lütfen sorulara samimi yanıtlar veriniz. Katılımlarınız için teşekkürler.

1. Yaşınız.....

2. Cinsiyet: Kadın ( ) Erkek ( )

3. Babanın yaşı?.....

4.Babanın Eğitim Durumu

- Okur Yazar Değil ( )
- Okur yazar ( )
- İlk okul Mezunu ( )
- Ortaöğretim Mezunu ( )
- Üniversite mezunu ( )

5. Babanın Mesleği?.....

6. Annenin Yaşı?.....

7.Annenin Eğitim Durumu

- Okur Yazar Değil ( )
- Okur yazar ( )
- İlk okul Mezunu ( )
- Ortaöğretim Mezunu ( )
- Üniversite mezunu ( )

8.Annenin Mesleği?.....

9.Kaç Kardeşsiniz?.....

10. Sen kaçınıcı çocuksun?.....

11. Kiminle birlikte yaşıyorsun?

- Aile ( )
- Yurt ( )
- Akraba ( )
- Diğer ( )

12. Yaşanan çatışmalarda yakınını kaybettin mi?

Evet( ) Hayır ( )

13. Çatışmalarda yakını kaybettiysen yakınlık derecesi neydi?

- Anne ( )
- Baba ( )
- Kardeş ( )
- Akraba ( )
- Arkadaş ( )
- Komşu ( )

14. Çatışmalar sırasında evin hasar gördü mü?

Evet ( ) Hayır ( )

EK 2: Çocuklarda Travma sonrası Stres Ölçeği

	Hiçbir Zaman	Seyrek olarak	Ara Sıra	Çoğu Zaman	Her Zaman
1.Olay senin yaşındaki çocukların çoğunu üzecek ya da rahatsız edecek türde miydi?	0	1	2	3	4
2. Olay düşündüğünde korku, endişe ya da sıkıntı hissediyor musun?					
3. Olay Aklından tekrar tekrar geçiyor mu? Yani olay ilgili gözünün önünde görüntüler beliriyor mu ya da aklına sesler geliyor mu?					
4.Olayla ilgili düşünceler istemediğin halde tekrar tekrar aklına geliyor mu?					
5. Olayla ilgili güzel ya da kötü rüyalar görüyor musun?					
6.Sana böyle bir olayın tekrar olacağını düşündüren şeyler var mı?					
7. Arkadaşlarınla oynamak, spor yapmak ya da okuldaki etkinliklere katılmak gibi olaydan önce yapmaktan hoşlandığın şeyleri yapmayı şimdide aynı şekilde yapıyor musun?					
8.Kendini yalnız hissettiğin (ya da kendi kendine kalmış gibi hissettiğin oluyor mu: San sanki başkaları senin neler çektiğini gerçekte hiç anlamıyormuş gibi geliyor mu?					
9. Kendini nasıl hissettiğini düşünmek bile istemeyecek kadar korku, sıkıntı, üzüntü duyduğun oluyor mu?					
10.Konuşamayacak ya da ağlayamayacak kadar korku, sıkıntı, üzüntü duyduğun oluyor mu?					
11.Eskisine göre şimdi daha kolay yerinden sıçırıyor musun ya da tedirgin, huzursuz bir halde misin?					
12. İyi uyuyor musun?					
13. Keşke yapmasaydım dediğin bir şey var mı? Bunu yapmamış olduğun için kendini kötü ya da suçlu hissediyor musun? Ya da keşke yapmasaydım diye düşündüğün bir şeyi yapmış olduğun için? (Örneğin bir şeyin olmasını engelleyemediğin, birisine yardım etmediğin ya da başkası kadar kötü bir duruma düşmediğin için)					
14.Olayla ilgili düşünceler ve duygular					

örneğin okulda veya evde öğrendiğin şeyler gibi başka şeyleri hatırlamana engel oluyor mu?					
15. Eskisi kadar kolaylıkla dikkatini toplayabiliyor musun?					
16. Başından geçenleri sana hatırlatan şeylerden uzak durmak istiyor musun?					
17. Bir şey sana Olayı anımsattığında ya da düşünmene neden olduğunda gerginlik ya da sıkıntı hissediyor musun?					
18. Küçükken yaptığın ama yapmayı bırakmış olduğun şeyleri (olaydan) sonra yine yapmaya başladın mı? (Örneğin, birisinin hep yanında olmasını istemek, birisinin yanında uyumak istemek, parmağını emmek, tırnaklarını yemek yatağına daha sık çiş ya da kaka kaçırmak gibi.)					
19. Olaydan beri eskisine göre daha fazla karın ağrısı, baş ağrısı çekiyor ya da kendini daha sık hasta hissediyor musun?					
20. Eskiden olsa yapmayacağın davranışları şimdi yapmaktan kendini alıkoyamadığın oluyor mu? (Örneğin: Daha çok kavga etmek, daha az söz dinlemek, bisikletine daha dikkatsizce binmek, bir yerlere tırmanmak, birisine küfretmek, oyun sırasında ya da caddede karşıdan karşıya geçerken daha dikkatsiz davranmak)					

EK 3.

Veli İzin Kâğıdı

...../...../2022

Sayın Veli,

T.C. İstanbul Aydın Üniversitesi Psikoloji Yüksek Lisans Programında yürütölmekte olan ‘’ Göç Etmiş Suriyeli Çocukların Travma Sonrası Stres Eğiliminin İncelenmesi: İzmir Örneğı’’ çalışmasına Öğrencimin katılmasına izin veriyorum.

Veli Adı Soyadı:

Veli İmzası:

